

Zelfwerkzaamheid

Zouden de arbeidsmarktspecialisten wel in de gaten hebben dat de werkloosheid in Nederland langzaam afneemt? Een domme, retorische vraag; toch stel ik haar, omdat ik op het symposium dat de Raad voor de Arbeidsmarkt op 10 maart jl. organiseerde over het thema „De arbeidsmarkt vandaag en morgen” de indruk kreeg dat velen van hen niet door hebben wat zich in de werkelijkheid afspeelt. Uit de referaten, die ten onrechte voorstudie werden genoemd, bleek dat de specialisten zich meer met zich zelf bezighielden dan met het probleem dat Nederland reeds jaren teistert. Prof. Ter Heide, die aan het eind van het symposium de discussies samenvatte, zei het eleganter: „Niet alleen de arbeidsmarkt is gesegmenteerd, ook het onderzoek” en „er is geen uitwisseling tussen disciplines”. Prof. De Galan, voorzitter van een panel, liet het op een andere manier blijken toen hij de panelleden — allen afkomstig uit de wetenschappelijke hoek — voorhield dat niet alleen de arbeidsmarkt van academici ter discussie stond.

's Morgens bij de aanvang van het symposium kregen de referenten er reeds van langs. De Rotterdamse socioloog Prof. Van Doorn maakte duidelijk dat arbeid ook een economische en maatschappelijke factor is en niet alleen individuele aspecten heeft; de Amsterdamse economist Prof. Pais vond de referaten te weinig kwantitatief, te statisch en te los van de economische verhoudingen; de heer Wijkstra, directeur van de NEHEM, zei ten slotte dat in de referaten de uitbreiding van de werkgelegenheid ondergeschikt is gebleven. De organisatoren zullen zich waarschijnlijk reeds toen hebben afgevraagd: „Wie hebben we in huis gehaald?” of: „Staat het arbeidsmarktonderzoek op zo'n laag peil?”. Desondanks waren de referenten niet de eersten de besten: Prof. J. A. P. van Hoof had geschreven over onderwijs en werkgelegenheid; Drs. A. C. M. Vissers over segmentering; Prof. J. G. Lambouy over werkloosheid in de steden; Dr. H. G. Hamaker over externe en interne arbeidsmarkt; Prof. W. A. A. M. de Roos over deeltijdarbeid; Dr. W. van Voorden over institutionalisering; en Dr. H. M. de Lange over arbeid in de naaste toekomst.

Omdat het voor mij onmogelijk was met één lichaam alle discussiegroepen te gelijk af te lopen, zal ik enkele aspecten uit enkele referaten naar voren halen. Ik schreef reeds dat de referenten voornamelijk met zich zelf of, beter gezegd, met hun eigen arbeidsmarkt bezig waren. Het is mij onbekend of dit wordt veroorzaakt door onvoldoende praktische ervaring of door het feit dat ze er geen gat meer in zien. Wat dit laatste betreft, zei Prof. Ter Hoeven als panellid niet voor niets dat er bij velen sprake is van een berusting in de werkloosheid. Die berusting zou kunnen blijken uit het zoeken van oplossingen, die geen echte oplossingen zijn (deeltijdarbeid en arbeidstijdvermindering) en uit het ingraven van de specialisten in

de eigen specialistische stellingen. Zo is een wetenschappelijk bouwwerk ontstaan, louter vanwege het bedrijven van „l'art pour l'art”.

Dat bouwwerk is erg labiel. Dat blijkt direct uit de gehanteerde definities. Wat is arbeid, wat is arbeidsmarkt en wat zijn vraag naar en aanbod van arbeid? Simpele vragen, die iedere propaedeuse-student economie zal kunnen beantwoorden, maar die in de referaten op zeer mistige wijze werden beantwoord. Bij Prof. Van Hoof en Dr. Hamaker was arbeid soms de produktiefactor arbeid en soms de arbeidsplaats. Arbeid wordt in de arbeidsmarkttheorie steeds als produktiefactor gezien (zie bijv. het referaat van Dr. Van Voorden en het samenvattende referaat van Prof. Albeda), maar een andere definitie is, mits consequent toegepast, natuurlijk toegestaan. Bij Van Hoof en Hamaker gebeurde dat echter niet. Definities werden door elkaar gehaald, soms zelfs in één zin. Zo schrijft Hamaker: „In het algemeen worden arbeid en arbeidsplaatsen dus steeds schaarser”. Wat hij bedoelt komt wel over, maar volgens de letter staat er onzin.

Nog een voorbeeld van het labiele bouwwerk. Specialisten begraven zich soms in moeilijke woorden. Prof. Van Hoof had het over upgrading en downgrading van de arbeid. Van downgrading is sprake, indien arbeid wordt verricht, waarvoor een geringere schoolopleiding voldoende is. Uit de discussie bleek dat beide termen moeilijk te concretiseren zijn. Velen hebben ervaren dat bij het beklimmen van de maatschappelijke ladder er steeds meer klussen moeten worden gedaan, die op een lagere trede hadden kunnen worden gedaan (het bijwonen van het symposium was voor mij downgrading). Voor 70% van de industriële beroepsbevolking was in 1951 sprake van downgrading, schreef Van Hoof, zich daarbij baserend op een studie van Kuylaars. Toen hem werd gevraagd hoe hoog dit percentage thans is, zei hij dat hij volgens eigen berekeningen op ca. 30% kwam. Het verschil kon hij niet verklaren. Die 30% kwam slecht uit, want zowel volgens Van Hoof als Hamaker neemt de kwaliteit van de arbeid af.

Een laatste voorbeeld. Op basis van de dubbele arbeidsmarkttheorie had Drs. Vissers een segmentering van de arbeidsmarkt opgesteld. Dat leek leuk maar tijdens de discussies zei hij dat de segmentering helaas een simplificatie is. De theorie moet nog economisch worden gefundeerd.

Het symposium was teleurstellend. Ik hoop dat de Raad voor de Arbeidsmarkt daaruit de les heeft geleerd, dat de organisatie van het arbeidsmarktonderzoek herziening behoeft. Na die herziening is er misschien nog gelegenheid de werkloosheid te bestrijden.

L. Hoffman

Inhoud

<i>Drs. L. Hoffman:</i> Zelfwerkzaamheid	265
Column „Zwemmende” onderzoekers, door <i>Drs. P. A. de Ruiter</i>	267
<i>Prof. Dr. A. van der Zwan:</i> Na de smalle marges van het beleid, nu de „dreigende” vervaging van de politieke keuzen (II). De staat	268
<i>Drs. C. Inja:</i> De WIR: een schuchtere stap in de goede richting	276
<i>Dr. J. L. M. Pelkmans:</i> Westeuropese investeringen in de Verenigde Staten	281
Geld- en kapitaalmarkt Financiële ontwikkelingen in het kader van de Oost-Westhandel, door <i>Drs. F. W. J. Veltman</i>	289
Maatschappijspiegel Coalitie- of corporatiemodel, door <i>Dr. W. van Voorden</i>	292
Mededelingen	295

*De regering kan het moeilijk eens worden over de grond-
politiek. ESB zorgt dat u in elk geval op economisch gebied
vaste grond onder de voeten heeft.*

Hierbij geef ik mij op voor een abonnement op *Economisch Statistische Berichten*.

NAAM: .....

STRAAT: .....

PLAATS: .....

Evt.: no. collegekaart (studentenabonnement): .....

Ingangsdatum: .....

Ongefrankeerd opzenden aan*: ESB,
Antwoordnummer 2524
ROTTERDAM

Handtekening:

Redactie

*Commissie van redactie: H. C. Bos,
R. Iwema, L. H. Klaassen, H. W. Lambers,
P. J. Montagne, J. H. P. Paelinck,
A. de Wit.*

*Redacteur-secretaris: L. Hoffman.
Adjunct-redacteur-secretaris:
L. van der Geest.*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: kopij voor de redactie:
postbus 4224.
Tel. (010) 14 55 11, toestel 3701.
Bij adreswijziging s.v.p. steeds adresbandje
meesturen.*

Kopij voor de redactie: *in tweevoud,
getypt, dubbele regelafstand, brede marge.*

Abonnementsprijs: *f. 130,— per kalenderjaar
(incl. 4% BTW): studenten f. 88,40
(incl. 4% BTW), franco per post voor
Nederland, België, Luxemburg, overzeese
rijksdelen (zeepost).
Abonnementen kunnen ingaan op elke
gewenste datum, maar slechts worden
beëindigd per ultimo van een kalenderjaar.*

Betaling: *Abonnementen en contributies
(na ontvangst van stortings/giro-
acceptkaart) op girorekening no. 122945,
of op bankrekeningno. 25.50.56.877 van
Bank Mees & Hope NV, Coolingsingel 93,
Rotterdam, t.n.v. Economisch Statistische
Berichten te Rotterdam.*

Losse nummers: *Prijs van dit nummer f. 3,—
(incl. 4% BTW en portokosten).
Bestellingen van losse nummers
uitsluitend door overmaking van de hierboven
vermelde prijs op girorekening no. 122945
t.n.v. Economisch Statistische Berichten
te Rotterdam met vermelding
van datum en nummer van het gewenste
exemplaar.*

Advertentieverkoop:

*Roelants/EPR
Postbus 7021
Den Haag
Telefoon (070) 68 17 75 | 23 41 03
Telex 33101*

*Stichting
Het Nederlands Economisch Instituut*

Adres: *Burgemeester Oudlaan 50,
Rotterdam-3016: tel. (010) 14 55 11.*

Onderzoekafdelingen:

*Arbeidsmarktonderzoek
Balanced International Growth
Bedrijfs-Economisch Onderzoek
Economisch-Technisch Onderzoek
Vestigingspatronen
Macro-Economisch Onderzoek
Projectstudies Ontwikkelingslanden
Regionaal Onderzoek
Statistisch-Mathematisch Onderzoek
Transport-Economisch Onderzoek*

*Dit adres alleen gebruiken voor opgeven van abonnementen.

„Zwemmende” onderzoekers

Inspraakgroepen vandaag zijn wat de onderzoekers in de overheids sfeer vroeger waren: medicijn tegen politieke pijn. Gaat elke rechtgeaarde democraat tegenwoordig plat voor menig politiek argument, dat is gebaseerd op het resultaat van inspraakprocedures, vroeger kon de bestuurder zich behaaglijk verschuilen achter het resultaat van het gevors zijner onderzoekers. Daar hadden de leden van raden en staten doorgaans niet van terug.

Maar ja, de tijden veranderen; de democratie wordt kritischer; verschuilen is er niet meer bij. Dat heeft ook gevolgen voor de relatie bestuurders-onderzoekers 1). Bestuurders hebben het comfortabele pluche moeten veruilen voor het zo veel ongemakkelijker hard hout. Zij zijn op hun beurt veel-eisender geworden voor hun onderzoekers. De laatsten hebben als reactie daarop moeite het juiste midden te vinden tussen een meer opportunistische (of al te beleidsgevoelige) houding en de tegenpool daarvan, de houding van de integere, zich-in-zijn-onderzoekobject vastbijtende, lichtelijk gefrustreerde onderzoeker.

De eerste klopt zijn verhaal op, ten einde het bestuurlijke apriori, d.w.z. de gewenste bestuurlijke uitkomst, een wetenschappelijk camouflagedek te verschaffen. De laatste vlucht in een steeds ingewikkelder modellenbouw, verfijning van onderzoekmethoden enz. De bestuurder, sterk resultaatgericht als hij doorgaans is, ervaart het als een paradox dat de intensivering van het onderzoekwerk dan vaak resultaten oplevert, die met steeds meer wetenschappelijke voorbehouden en marges worden gepresenteerd en steeds minder aanknopingspunten bieden voor beleid.

Uiteraard zijn dit uitersten, karikaturen voor mijn part. We moeten ze niettemin onder ogen zien, al was het maar omdat bestuurders doorgaans weinig behulpzaam zijn om hun onderzoekers het juiste midden te laten vinden tussen de beide polen van opportunisme en frustratie.

Allereerst hebben bestuurders nogal eens de neiging hun onderzoekers te laten „zwemmen”, zonder hun idee te verschaffen van de, soms ook nog tussentijds wisselende, beleidsgedachten welke aan de onderzoekopdracht ten grondslag liggen. Dat „zwemmen” kan door verscheidene oorzaken ontstaan. Bijvoorbeeld doordat de bestuurder zich met een Jantje van Leiden af-

maakt van de formulering van vraagstelling en onderzoekopdracht. De onderzoeker is bovendien vaak te formeel (of — zo de lezer wil — te weinig brutaal) om naar precisering te vragen. Dan kunnen onderzoekingen ontstaan, welke tijdens de rit ontsporen omdat het onderzoekobject niet duidelijk is afgeperkt. Een ander voorbeeld is dat van het onderzoek dat voortdurend uitdijt, juist omdat die afperking niet duidelijk is. Een beetje ambitieuze onderzoeker kan dan moeilijk de verleiding weerstaan er een zeer brede studie van te maken. Omdat de bestuurder — een andere vorm van „laten zwemmen” — bovendien gedurende het onderzoek zich niet geroepen voelt om de zaak eens terug te koppelen, kunnen bizarre situaties ontstaan, waarin het onderzoek steeds verder af komt te staan van de oorspronkelijke beleidsgedachten, welke tot het onderzoek voerden. Het is dan uiterst demotiverend voor de onderzoeker, wanneer in de allerlaatste fase de bestuurder een grote streep trekt dwars door het produkt van vele uren denk- en onderzoekwerk.

Geven bestuurders de onderzoekers te weinig idee van hun beleidsopvattingen, onderzoekers op hun beurt zijn soms weinig creatief in pogingen om daar achter te komen. Men glijdt daardoor langs elkaar heen, hetgeen ook uit een oogpunt van doelmatige besteding van overheids gelden moet worden betreurd. Te weinig stellen onderzoekers aan bestuurders de vraag „Wat wil je ermee?”, te weinig vragen bestuurders aan onderzoekers „Wat kan ik ermee?”. Te weinig ook ontmoeten beide vragen elkaar.

Welke bijdragen zouden bestuurders nu kunnen leveren om de relatie met de onderzoekers te verbeteren? Allereerst zouden ze zich kritischer moeten opstellen jegens onderzoekvoorstellen. Te vaak wordt „ja” gezegd tegen vage,

in hun vraagstelling en objectkeuze weinig vast omlinnde voorstellen. In feite is het de bestuurder zelf, althans zijn beleidsadviseur, die het onderzoekvoorstel moet formuleren.

Op de tweede plaats moet de bestuurder de onderzoeker een duidelijker blik gunnen op de beleidsbehoeften en -gedachten achter bestuurlijke onderzoeksuggesties. Niet ter beïnvloeding vooraf, doch om aan te geven welke politieke problemen voor hun oplossing wetenschappelijke toetsing behoeven. Zo goed als de bestuurder er verstandig aan doet wat meer inzicht in onderzoekproblemen en -methodologie te krijgen, is het ook voor het goede functioneren van de onderzoeker nodig dat hij wat meer inzicht krijgt in achterliggende beleidsvragen.

Op de derde plaats zal het nodig zijn dat, ook al is conform de eerste suggestie het onderzoekobject vaster afgeperkt, zo nu en dan tijdens de rit een zekere terugkoppeling plaatsvindt tussen onderzoeker en bestuurder, ten einde bijsturingen behoeften en -noodzaak tijdig te onderkennen. Hetgeen overigens niet moet ontfaan in situaties, waarin de bestuurder al naar de politieke luimen van de dag regelmatig de onderzoekopzet overhoop gooit.

Ten slotte moet de bestuurder niet al te snel onder de indruk raken van onderzoekersbetogen over nieuwe onderzoekmethoden en daarop gebaseerde voorstellen voor vervolgonderzoekingen. Ongetwijfeld is menig politiek axioma of bestuurlijke vuistregel het waard om wetenschappelijk getoetst te worden. Zo ook leent elk van die toetsen zich voor nadere detaillering en verbijzondering. De marge voor beleid is en blijft, alle gevors ten spijt, niettemin zeer groot. De complexe werkelijkheid zal in laatste instantie toch altijd met gezond verstand en bestuurlijk vingertoppengevoel te lijf moeten worden gegaan. Daar helpt geen onderzoekertjef aan.

1) Deze relatie vormde het onderwerp van een congresje, dat op 19 maart plaatsvond en werd georganiseerd door de provincie Zuid-Holland, het Openbaar Lichaam Rijnmond en de gemeente Rotterdam. Er zal nog nader over worden gerapporteerd in dit blad.

Na de smalle marges van het beleid, nu de „dreigende” vervaging van de politieke keuzen (II)

De staat

PROF. DR. A. VAN DER ZWAN

Het economische leven is in de greep der onzekerheid; de huidige crisisverschijnselen doen denken aan die van de jaren dertig, aldus Dr. A. van der Zwan, hoogleraar commerciële economie aan de Erasmus Universiteit te Rotterdam. De huidige problemen zijn volgens hem te wijten aan de ver doorgevoerde arbeidsverdeling waarbij de produktie zich steeds verder verwijderd van de aanwijsbare verlangens. Herstel is pas mogelijk bij een grondige herziening van het besturingsmechanisme en een bezinning op de maatschappelijke doeleinden. Vorige week besprak Prof. Van der Zwan de economische aspecten. Deze week beziet hij de staat als instrument om de noodzakelijke economische maatregelen te realiseren.

II.1. De ambivalentie jegens de overheid

De moderne staat wordt als historisch verschijnsel algemeen gesitueerd op de scheiding tussen middeleeuwen en de moderne tijd. Hoe kunstmatig zulke scheidslijnen in sommige opzichten ook kunnen zijn, voor de staatsgeschiedenis moet men aannemen dat de grenzen zich toentertijd scherp hebben afgetekend. Zoals voor historische verschijnselen van enige draagwijdte gebruikelijk is worden er uiteenlopende verklaringen voor gegeven. Doorgaans bewegen die zich tussen twee uitersten, namelijk die van de ideologische oorsprong, (m.a.w., de verwezenlijking van een nieuwe doctrine) versus die van de materiële noodzaak (die zich voordoet als gevolg van de gewijzigde produktie- en afzetverhoudingen). Zo ook in dit geval. Aan ideologen van de staat heeft het in geen geval ontbroken en Bodin die als peetvader van de moderne staat te boek staat, heeft de staat als politieke eenheid gekarakteriseerd door haar aan te merken als drager van de „hoogste, meest absolute en eeuwige macht over onderdanen en burgers van een rijk” 1). Ook indien men bedenkt dat Bodin in zijn tijd getuige was van diepgaande ideologische geschillen binnen het christendom die leidden tot oorlogen, twist en verwoesting, en hij er zo toe is gekomen om een nieuwe basis te creëren voor eenheid, stabiliteit en openbare orde, dan nog doet zijn bejubeling van het soevereine gezag van de overheid bombastisch aan. Die bombast is tot op de dag van vandaag eigen gebleven aan de verdediging van het staatsgezag. In onze vaderlandse staatsgeschiedenis is het sterkste staaltje op dit terrein waarschijnlijk te vinden in het voorstel om in de grondwet, die in 1815 tot stand is gekomen, te verklaren dat de koning zodanige

bevoegdheden zou bezitten dat hij de *belichaming* zou vormen van de eenheid van de staat, de drager van het hoogste gezag en handhaver van rust en openbare orde 2).

Veel nuchterder is bijvoorbeeld Pirenne 3) als het erom gaat de oorsprong van de moderne staat te traceren. Hij brengt die in verband met de economische schaalvergroting waardoor de grenzen der feodale eenheden klemmend waren geworden en de behoefte van handel en industrie aan ongestoord maatschappelijk verkeer en rechtsgelijkheid over een groter gebied zodanig was toegenomen dat moest worden omgezien naar een bruikbaarere vorm voor een in verandering verkerend economisch leven. Daarmee wordt aan een specifieke conceptie van de staat elke eeuwigheidspretentie ontnomen en zien we deze veeleer als een historisch bepaalde categorie. Daarin schuilt dan tevens de continuïteit van het vraagstuk van de basis van het staatsgezag en de verenigbaarheid van een staatsvorm met de eisen van doelmatigheid en effectiviteit van het economisch leven, die aan dwingendheid nog steeds niet hebben ingeboet.

Een tweede thema dat in dit verband de aandacht vraagt, betreft individuele vrijheid van de burger, want in de tijd gezien is er opmerkelijke coïncidentie van de conceptie van de moderne staat met de opvatting van personen als individuen, welk laatste denkbeeld als kenmerkend geldt voor de Renaissance. Vanuit die opvatting van het individu en zijn recht op geestelijke vrijheid is het adagium „wiens heerschappij, diens godsdienst” betwist onder verwijzing naar de overheid, op wiens gezag een claim werd gelegd om dat recht te waarborgen. Ook van dit thema kan de historische continuïteit moeilijk worden ontkend.

Door en tijdens de Franse revolutie is de centralisatie van de macht van de staat in een stroomversnelling geraakt; niet alleen in de praktijk, maar ook in de beeldvorming rond de staat, waarin „almachtig”, „alomtegenwoordig” en „algeheel aansprakelijk” de trefwoorden gingen vormen. Tocqueville 4) merkte over de Franse verhoudingen in zijn tijd al op dat de meeste partijen het optreden van de staat fel kritiseerden en veroordeelden, maar dat allen niettemin, zij het vanuit sterk tegengestelde opvattingen, toch de overtuiging waren toegedaan dat de overheid een rol had te vervullen op vrijwel alle terreinen van maatschappelijke activiteit. Een situatie waarin tot op heden kennelijk geen verandering is opgetreden. Hoe verschillend men in theorie oordeelt over de staat, in geval van moeilijkheden, crises, rampen, wordt van de overheid verwacht dat zij te hulp snelt, als ze voor de moeilijkheden al niet regelrecht verantwoordelijk wordt gesteld,

1) Geciteerd bij Robert Nisbet, *The social philosophers*, Paladin edition, 1976, blz. 139.

2) Mr. R. Kranenburg, *Het Nederlandsch staatsrecht*, Deel I, Haarlem, 1924, blz. 312.

3) Henri Pirenne, *Les anciennes democraties des Pays Bas*, Parijs, 1910.

4) Alexis de Tocqueville, *Democracy in America*, 1838, Amerikaanse uitgave, 1955, deel II, blz. 308.

ook al is er tegelijkertijd de vrees dat de staat in tijden van crisis van de situatie gebruik zal maken om haar bevoegdheden te verruimen 5). Tocqueville geeft voor dit verschijnsel van de centralisatie van de staatsmacht ook een aantal oorzaken. Naar zijn inzicht nopen revolutionaire veranderingen in de maatschappij die niet zelden gepaard gaan met functie-verlies voor de tot dan leidende maatschappelijke klassen en groeperingen, de overheid tot het opvullen van het resulterende vacuüm, omdat de vervulling van onmisbare maatschappelijke functies, taken en verantwoordelijkheden wel overgenomen moeten worden en de overheid onder die omstandigheden één van de weinige vaste factoren vormt in een wereld vol verandering 6).

De stabiliteit is ook meer in het algemeen een zodanige bestaansvoorwaarde geworden voor de moderne samenleving dat uiteenlopende maatschappelijke groeperingen in tijden van onzekerheid en depressies een ongekende bereidheid vertonen om hun macht en bevoegdheden over te dragen aan de staat als het enige centrum van macht dat intrinsiek nog sterk genoeg geacht kan worden om bescherming te bieden tegen het uit elkaar vallen van de samenleving 7). Daardoor wordt niet alleen de centralisatie van politieke macht versterkt, omdat het machtspluralisme buiten werking wordt gesteld, maar vindt er een toenemende centralisatie plaats in de sfeer van de uitvoering van het beleid en het bestuursapparaat. De interventie van de staat gaat zich over een uitdijend geheel van maatschappelijke activiteiten uitstrekken 8). Een bijkomende oorzaak van dit verschijnsel wordt volgens Tocqueville gevormd door de opkomst van het industriële systeem. Alleen al de concentratie van grote aantallen mensen op één plek (fabrieken en werkplaatsen), die tot elkaar in geheel nieuwe relaties kwamen te staan, creëerden onrusthaarden die een nieuw soort van bedreiging vormden voor de sociale stabiliteit waarover de staat te waken had. Zoals Tocqueville het zelf verwoordde: „Thus, the manufacturing classes require more regulation, superintendence and restraint than other classes of society, and it is natural that the powers of government should increase in the same proportions as those classes” 9).

Van deze beide groeiende machten in de samenleving, waarvan die der staat mede is opgebouwd om een tegenwicht te vormen en een dam op te werpen tegen de steeds verdergaande aanspraken van het industriële systeem, ging een potentiële dreiging uit die door tijdgenoten in een vroeg stadium is onderkend, het gevaar namelijk dat de politieke macht zich zou gaan verbinden met de economische. Deze mogelijke alliantie van de staat met de sterk geworden economische belangen werd door Adam Smith voorzien; het door hem gepropageerde economisch liberalisme zou daarom moeten worden uitgelegd als een poging tot machtsdeling 10). De bereidheid van bedreigde groepen om in de staat de vertegenwoordiger van hun belangen te zien en de uit een oogpunt van stabiliteit dwingende noodzaak om het expanderende industriële systeem „ruimtelijk” en „sociaal” in banen te leiden en te corrigeren, zouden de sterke impulsen zijn achter de sterk toegenomen staatsinterventie. In hoeverre deze visie ook voor de huidige verhoudingen ondersteuning verdient, willen wij in hetgeen volgt verder nagaan.

II.2. Centralisatie versus pluralisme

Over het antwoord op de vraag of de alliantie van de staatsmacht met de economische macht zich in de moderne industriële staat heeft gerealiseerd, bestaat overeenstemming onder vertegenwoordigers van sterk uiteenlopende politiek-ideologische opvattingen 11). Dit verschijnsel heeft zijn vertolking gevonden in uitdrukkingen als de „wederzijdse doordringing van staat en maatschappij”; de uitbreiding van de macht over en de controle op de maatschappij door de publieke sector, het toenemende publieke karakter van de alleen nominaal beschouwd nog private organisaties, welke een belangrijke greep kunnen hebben op essentiële maat-

schappelijke activiteiten, de verwevenheid en verstrengeling van de politiek en de economie als de maatschappelijke belangensferen bij uitstek, getuigen van deze interpenetratie. Hoe is het de staatsmacht nu vergaan? Zoveel overeenstemming als er bestaat over het feitelijk bestaan van die alliantie en haar dominerende betekenissen overstaan van de andere sferen des levens, zo weinig over de afloop van de machtsstrijd die zich binnen dit verbond heeft afgespeeld.

Is de staat nu uitgegroeid tot de almachtigheid, alomtegenwoordigheid, zich toeiend met de pretentie van alwetendheid en voorzienigheid, waarvoor hij door sommigen wordt versleten? In feite de laatst overgebleven grootmacht van sinistere afmetingen; tamelijk redeloos en ongrijpbaar, in handen van politici die zelf weer de speelbal zijn van hun achterban en een vierde macht die uit is op uitbreiding van haar eigen invloed? 12) En zien we om een beeld van Tocqueville 13) te citeren: „Very men who upset a throne bend more and more to the slightest dictate of a clerk?” Of zijn de macht en het gezag van de staat zoals wij haar nu kennen, uitgehold door de economische belangengroeperingen en is de staat nog slechts ogenschijnlijk met gezag bekleed? Prakke 14) heeft dit standpunt in zijn boeiende oratie als volgt geformuleerd:

„Alomtegenwoordig is de moderne staat ongetwijfeld, maar in stede van te heersen wordt hij zijnerzijds beheerst door de groepen die in en rondom zijn voornaamste organen als regering en parlement met elkaar — en met de staat — in een gevecht om de macht gewikkeld zijn. De soevereiniteit van de staat, zijn „ursprüngliche Herrschersmacht” is van binnen uit aangevreten. Alleen de facade van de officialiteit staat nog overeind”.

Het heeft er veel van dat deze vragen moeilijk met een eenvoudig ja of nee te beantwoorden zijn. De stelling dat de macht van de staat een monotone toeneming te zien zou geven, kan alleen al worden ontkend op grond van de feitelijke constatering dat de staat momenteel juist de grootste moeite ondervindt bij de handhaving van haar gezag en de openbare orde. Als het daarentegen waar zou zijn dat de staatsmacht zou zijn uitgehold, dan zouden we zoals Friedmann 15) opmerkt, getuige zijn van de zoveelste dialectische ontwikkelingsgang in de geschiedenis. Die van de nationale soevereine staat die de werkelijke macht van de leidende klassen uit de feodale tijd heeft overgenomen, om die op haar beurt te moeten overdragen aan de grootmachten die het huidige sociaal-economische leven beheersen. Friedmann tekent hierbij evenwel terecht aan, dat de zaken niet zo eenvoudig liggen, hierin bijgevallen door Forsthoff 16). Volgens deze laatste auteur is de basis van de staatsmacht en het staatsgezag een totaal andere geworden en houdt de toenemende staatsbemoeiing niet in dat ook de staatsmacht is toegenomen. De industriestaat is tot een „Leistungsstaat” omgevormd, waarin de heerschappij niet langer op geweld of onderdrukking, maar op de verschaffing van bestaanszekerheid en sociale voorzieningen gegrond is en waarin het zwaartepunt van de bemoeiing verlegd is van de politieke naar de sociaal-economische sfeer. De industriestaat manifesteert zich als zodanig veel minder op het

5) Kranenburg, t.a.p.

6) Tocqueville, deel II, blz. 315-316.

7) Ibid., blz. 318.

8) Ibid., blz. 321-333.

9) Ibid., blz. 327.

10) Robert Nisbet, op. cit., blz. 356.

11) Men kan deze opvatting uitgewerkt vinden bij auteurs als Hannah Arendt, Wolfgang Friedmann, Ernst Forsthoff, J. K. Galbraith, Jürgen Habermas, Jan Romein en Raymond Williams.

12) Dit is zo ongeveer het beeld dat Th. Stevers in de *Volkskrant* van 22 september 1976 heeft opgehangen van de staat.

13) Tocqueville, op. cit., blz. 313.

14) Mr. L. Prakke, *Pluralisme en staatsrecht*, Deventer, 1974, blz. 12-13.

15) Wolfgang Friedmann. *Law in a changing society*. Penguin ed., 1972, blz. 322.

16) Ernst Forsthoff, *Der Staat der Industrie-Gesellschaft*, 1971, blz. 158 e.v.

zuiver politieke vlak, dan op het uitvoerende en besturende. Daarin zou dan ook volgens Forsthoff, de oorzaak gezocht moeten worden van het ideologisch minder geprononceerde karakter van de staat, die zich verankerd heeft in het georganiseerde maatschappelijke midden. Daarbij wordt veel- eer naar een consensus in het georganiseerde overleg gestreefd dan naar overeenstemming in het politieke orgaan bij uitstek, het parlement. De erkenning van de uit deze situatie voortvloeiende beperkte reikwijdte van de „politieke arm” van de staat, deed Den Uyl indertijd zijn befaamd ge- worden regels over „de smalle marges van de politiek”, uit de pen vloeien. In de westerse democratieën zou de staat haar soevereiniteit dus juist verloren hebben zonder dat deze nu duidelijk op een andere organisatie of instantie is overgegaan. Een situatie derhalve die met *machtispluralisme* nog het beste gekenschetst kan worden, en die te onzent al is gesierd met uitdrukkingen als „conglomerat” 17) en *kartel-democratie* 18); alle varianten op het aloude denkbeeld van de „gemeen- schap van gemeenschappen”, welke als conceptie al bij Aristoteles te vinden is.

Volgens Prakke 19) zou het eenzijdig zijn om een pluralis- tische staat ondemocratisch te noemen omdat in de machts- deling met andere groepen een element van democratie schuilt. Toch heeft deze auteur ook wel oog voor de gevaren van deze reducering van de politieke macht van de staat om- dat die een beletsel zou kunnen vormen voor de behartiging van het algemeen belang, dat lang niet altijd parallel behoef- te lopen met de groepsbelangen, nog afgezien van de moge- lijkheid van hun onderlinge strijdigheid.

In de geest van Tocqueville zien de hier al eerder geciteerde auteurs van staatsrechtelijke huize 20) een „reserve-functie” van de staat die geactiveerd kan en zal worden in tijden van crisis. Wij zullen deze actueel geworden vraag naar het latente vermogen van de staat om in tijden van crisis de politieke leiding op zich te nemen, nog nader onder ogen zien.

II.3. De staat en het individu: Collectivisme versus indi- vidualisme

Hoe moeilijk te ontwarren het kluwen van maatschappe- lijke vraagstukken in feite is, wordt onderstreept door de om- standigheid dat zich rond het thema van de staatsdwang en de bureaucratisering van de maatschappij, waartegenover het individu het totaal dreigt af te leggen en in zijn eigen wilsvorming en privacy bedreigd wordt, een brede denk- richting heeft gevormd. Die staat in tal van opzichten lood- recht op die rond het vraagstuk van de machtsdeling in de maatschappij. Het valt evenwel niet altijd mee om de scheidslijnen en geschilpunten tussen het „machts”- en „gezags-vraagstuk” helder weer te geven.

Herbert Spencer heeft met zijn *Man versus the state* (1884) in deze discussie op treffende wijze een nieuwe trend gezet. Opmerkelijk is dat op dit terrein eenzelfde veronderstelling te berde gebracht kan worden als door Friedmann naar voren is gebracht met betrekking tot de ontwikkeling van de staatsmacht. Als het waar zou zijn dat de burgerlijke vrij- heden in de moderne staat groot gevaar zijn gaan lopen als gevolg van de toegenomen staatsbemoeienis, dan worden we geconfronteerd met een dialectische ontwikkelingsgang omdat de uitbouw van het overheidsgezag mede gesteund heeft op het individualisme dat in de staat een beschermer zocht van de geestelijke vrijheid van de burger. Of liggen de zaken ook op dit gebied toch ook weer minder eenvoudig dan het dialectisch schema suggereert?

Het is hoe dan ook een enorme versimpeling van de wer- kelijkheid om alleen of primair in de staat een bedreiging te zien van de vrijheid van het individu. Hoeveel schrijvers, met name van sociaal-filosofische huize, zijn er niet geweest die de invloed hebben onderkend van wat nu gemeenlijk wordt aangeduid als het maatschappelijk waarden- en nor- menstelsel? Door John Locke 21) werd een zodanig stelsel

van voorschriften en conventies reeds beschreven en in zijn werking geanalyseerd, terwijl Rousseau het zonder meer bestempelde als een keurslijf waarin het individu door de maatschappij werd geperst. Locke zowel als Rousseau ken- den aan de „wetten van de publieke opinie” („Law of private censure” c.q. „Law of public opinion”), die even goed op oordeel als vooroordeel kunnen steunen, een zeer grote conformerende invloed op de samenleving toe, die der so- ciale controle. Van deze stellingname is het nog maar een kleine stap naar de hedendaagse socioloog Dahrendorf die aan het thema van de determinatie door de sociale controle zijn inmiddels klassiek geworden essay *Homo Sociologicus* (1958) wijdde.

Het is dan ook niet zo verbazingwekkend dat onder het thema van „Man versus the State” in feite een verwarring wekkende meningenstrijd schuil gaat; niet tussen twee par- tijen waarvan de ene de onafhankelijkheid van het individu zoekt te versterken en de andere het tracht ondergeschikt te maken aan een hoger gezag, maar tussen rivaliserende par- tijen, die elkaar dit gezag betwisten. De partijen die de heer- schappij van de staat afwijzen, doen zulks meestal uit behoud- zucht en wensen het individu te plaatsen onder het gezag van de kerk of het te stellen onder de censuur van de „publieke opinie”.

Daaruit moet o.i. dan ook verklaard worden dat de ideo- logische stromingen die de maatschappij wensen te verande- ren zich, met uitzondering van het anarchisme, in zo sterke mate hebben georiënteerd op de overheid als het instrument van deze verandering. Niet alleen vanwege het voor de hand liggende machtsvraagstuk, maar ook omdat in de staat de instantie bij uitstek wordt gezien die verantwoordelijk ge- maakt kan worden voor de *emancipatie* van het individu. De staat en aan haar gelieerde organen zouden gestalte moeten geven aan een open maatschappij waarin de burgers zich als vrije personen kunnen bewegen. Een gemeenschap van vrije burgers derhalve en niet een gemeenschap van ge- meenschappen waarin het individu wordt vereenzelvd met zijn sociale herkomst of positie. Een maatschappij waarin het gezag van de gemeenschap bij de staat berust die via haar politieke organen gecontroleerd wordt door tot mondigheid gekomen burgers. Door de staat in haar gezag te versterken en te bevestigen wenst men een standen- en klasse-maat- schappij op te ruimen en het individu van geestelijke over- heersing door kerk en religie te vrijwaren.

Nu is het zonder twijfel zo dat dit verlichtingsideaal niet alleen in de kracht, maar ook in de zwakte van utopieën blijkt te delen 22). In dit geval door een veel te grote wissel te trekken op de onafhankelijkheid van het individu en door in de positieve verwachtingen ten aanzien van de overheid te abstraheren van wat zich in werkelijkheid voltrekt. Het valt niet te miskennen; in onze samenleving achten meer mensen dan voorheen zich niet door traditie gebonden of door een van boven opgelegd gezag of normensysteem vast- gelegd, maar ook werden nog nimmer zovelen in hun gedra- gingen en aspiraties beheerst door organisaties die diep zijn opererend in hun beslissingsveld. De overdracht van effectieve macht en invloed op organisaties en ondernemingen, welke zich belasten met de „articulatie van politieke voor- keuren” en het „bepalen van de richting van de behoeften-

17) J. A. A. van Doorn, Conservatieve gedachten over wetenschap en maatschappij, Dies-rede 1976, EUR, *Quod Novum*, 10 november 1976.

18) A. Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Neder- landse politiek*, 2e editie, 1976.

19) Prakke, op. cit., blz. 14-15.

20) Friedmann en Forsthoff kunnen in dit verband met name wor- den genoemd.

21) John Locke, *An essay concerning human understanding*, (The Epistle to the reader), ed. A. C. Fraser, Oxford, 1894, Book I, blz. 18.

22) Tocqueville heeft op deze tendentie, die zijns inziens inherent is aan de democratische staatsvorm, reeds uitvoerig de aandacht ge- vestigd (op. cit., blz. 310-313).

bevreiding" 23). Het zijn uitvloeisels van een meer algemene tendens in de industriële samenleving naar centralisatie als een bundeling van middelen en kennis, bij wijze van toepassing van de economische beginselen van arbeidsverdeling en schaalvergroting, gericht op vergroting van effectiviteit en doelmatigheid. Dat de beide sferen, de politieke en de economische, zich van een sterk gelijkend beheersings- en voorzieningenmodel zijn gaan bedienen, is hier van doorslaggevend betekenis. De interpenetratie krijgt niet alleen letterlijk gestalte, zoals in het militair-industrieel complex, maar ook in meer overdrachtelijke zin, namelijk door de wijze waarop in beide sferen de gedragsbeheersing wordt gerealiseerd en de „collectiviteit van de individuele receptie" 24) in de plaats is gesteld van de publieke discussie.

De staat biedt niet langer een bescherming tegen een opdringend commercialiseringsproces, maar schermt dit zelfs af tegen de burgers in. Een „technostructure" (Galbraith) of „power elite" (Wright Mills) die de gang van zaken in de maatschappij intensief beïnvloedt, laat zowel in de publieke als in de private sfeer zijn ethos prevaleren. Op het proces van verwerven van ervaring door deze elite, aangaande de maatschappelijke vraagstukken, is een bevinding van De Groot van toepassing. Deze trof bij schakers de neiging om hun waarneming van situaties te vatten in termen van anticipaties of oplossingsvoorstellen, d.w.z. ze specificeren wat kan worden geëxploreerd en geprobeerd op basis van wat wordt waargenomen, veeleer dan het concreet waargenomen zelf 25). Uiteraard is het repertoire aan anticipaties en oplossingsvoorstellen beperkt. De grote onderneming met zijn massa-marketing staat daarin model voor de manier waarop de maatschappij op efficiënte wijze kan worden ingericht en de levenswijze van de burger kan worden vorm gegeven. Om met Drucker te spreken, het is de grote onderneming: „.....which determines our perspective on our own society; around which crystallize our social problems and to which we look for their solution" 26).

Hoewel zulke ontwikkelingen zich vrijwel nimmer voordoen zonder dat tegenwerkende krachten tot ontplooiing komen, zijn ze toch vrij ver voortgeschreden. Voor een belichting hiervan moet men veeleer bij auteurs van sociaal-filosofische huize te biecht. Bij uiteenlopende schrijvers kan men de stelling verdedigd vinden dat met de verstrengeling van staat en maatschappij en het daarmee in samenhang opgetreden technisch-economisch „dirigisme", de aanwezigheid van een relatief autonome sfeer is komen te vervallen en daarmee de voorwaarde voor een reflectie op het maatschappelijk gebeuren door middel van een geïnformeerde publieke opinie 27), die gevormd wordt ter wille van keuzen die op hun beurt langs de politieke weg hun realisering zouden moeten vinden. De openbare discussie tussen burgers die niet direct met belangen en belangenorganisaties kunnen worden vereenzelvigd, heeft plaats moeten maken voor een systeem waarin mensen zowel voor hun materiële als hun immateriële voorzieningen tot elkaar in marktrelaties zijn geplaatst. Dat het hier niet alleen om fraaie theoretische concepties gaat, maar om een beschrijving van onze maatschappij waarin op zijn minst realistische trekken zijn aan te wijzen, wordt op treffende wijze onderstreept in een recent proefschrift over het naoorlogse optreden van de Nederlandse onderwijsorganisaties 28). Het gaat klaarblijkelijk om dit dilemma: om zich in onze maatschappij te kunnen doen gelden, moet men gebruik maken van de organisatie-principes die daarin opgedaan. Door dit te doen brengt men een proces op gang waardoor van de doelstellingen waarmee men gestart is op den duur weinig meer is terug te vinden. Geen reflectie, maar pressie onder reductie van doelstelling tot belang; dat is het gevaarlijke automatisme. De opbouw van countervailing power tegen de bestaande instellingen is dus van een beperkte betekenis te achten en kan zelfs vanwege de ermee gepaard gaande vervaging averechts werken. De generaliserende en cumulatieve effecten van ons huidige voorzieningensysteem zijn in een vroeg stadium van zijn ontwikkeling

onderkend 29). Generaliserende effecten, omdat het voorzieningensysteem tendeert naar een alle gebieden en maatschappelijke strata omvattende werkingssfeer (Markten zijn overal waar menselijke verlangens een rol spelen); cumulatieve effecten, omdat het op eenmaal ingeslagen wegen leidt tot een opeenstapeling en differentiatie van voorzieningen tot aan de grens van de verstikking.

Een zodanig voorzieningensysteem vormt een ernstige bedreiging van de autonomie van het individu en als het zich gaat verbreiden van de sfeer van de materiële naar die van de immateriële zaken en het dan dus gaat inspelen op vitale menselijke waarden en aspiraties, dan kan het een aanslag vormen op het innerlijk van de mens en zijn intimiteit. Dit verschijnsel hebben we vandaag de dag leren onderkennen en benoemen als „verrossing".

Kortom, hier dreigen collectivisme en vervlakking die door de geijkte tegenstanders zelden als zodanig worden onderkend. Deze verdedigers van het individualisme hebben zich allengs teruggetrokken op een bescherming van het individu in zijn particulariteit, waarin het zijn eigenzinnigheid kan beleven, maar zonder dat dit een maatschappelijke uitstraling heeft.

II.4. De reserve-functie van de staat

De teneur van de uiteenzetting in de voorgaande paragraaf zou er zonder aanvulling, een zijn van monotone tendenties die elke ontsnappingsmogelijkheid uitsluiten. Het systeem zou zich steeds verder versterken en consolideren door te nestelen in het bewustzijn van de burgers en die waarden te benadrukken die voorwaarden vormen voor een voortgezette opvoering van het voorzieningenpeil.

Door het optreden van de huidige economische problemen is opnieuw in het licht gesteld dat in elk systeem, hoe doortimmerd ogenschijnlijk ook, spanningen optreden. De huidige spanningen zijn niet als marginaal te beschouwen,

23) J. A. A. van Doorn, Marktvoorziening en marktmobilisatie, opgenomen in *Marketing Maatschappelijk*, Rotterdam, 1971, blz. 34.

24) Dit is een beeld van Jürgen Habermas, dat overigens bij een groot aantal andere auteurs ook is te vinden. Zie hierover A. van der Zwan, Meetbaarheid en beheersbaarheid — over de toepassing van de wetenschap in het (bedrijfs)beleid, *Jaarboek van de Nederlandse Vereniging van Marktonderzoekers* 1976, blz. 3-41.

25) A. D. de Groot, *Methodologie - grondslagen van onderzoek en denken in de gedragswetenschappen*, 's-Gravenhage, 1966, blz. 8-9.

26) P. Drucker, *Concept of the corporation*, 1946, blz. 6-7.

27) Overigens wie niet gecharmeerd is van de hier gebruikte „sociaal-filosofische" begrippen en beschouwingswijze, kan ook terecht bij de kennis-theorie en meer in het bijzonder bij de z.g. middel-doel cyclus. Indien men aanneemt dat er op het collectieve niveau van de maatschappij sprake is van een ervaringsproces dat gepaard gaat met de activiteiten waarnemen - proberen - evalueren, kan men op dat niveau ook de mogelijkheid onderkennen van het tijdelijk stilzetten van deze activiteiten ten behoeve van een doordenken van de situatie. D.w.z. dat kennis en inzicht worden opgedaan zonder toevoer van nieuwe ervaringen, maar door de uitkomsten van denkprocessen (en op dit collectieve niveau door de uitkomsten van meningsuitwisseling en discussie). Door deze overgang naar een bewuste problemsituatie wordt ook in het maatschappelijk ageren de principiële sprong van doel naar middel gemaakt. Als gevolg daarvan kan de evaluerende activiteit verder strekken dan louter de aanvaarding of afwijzing van middelen om bepaalde gespecificeerde doelen te bereiken en kan dan leiden tot ingrijpende modificaties van het doel. De empirische cyclus in de hogere processen draagt in sterke mate het karakter van de reflectie. Het wisselspel van veronderstellingen, verwachtingen, proberen, toetsing van de resultaten en bewuste evaluaties, zijn hier van groot belang. Indien de reflectie en bewuste evaluatie zich onvoldoende kunnen doen gelden, treedt *verstarring* in. Deze uiteenzetting is ontleend aan A. D. de Groot, op. cit., blz. 1-19. Het door De Groot geschetste wisselwerkingsprincipe vertoont een opvallende analogie met het principe van de omwegproductie.

28) Dr. J. M. G. Leune, *Onderwijsbeleid onder druk*, Rotterdam, 1976.

29) Zie hierover A. van der Zwan, Over de vergroting van de omweg in de productie en de bekorting van het in bedrijven geïnvesteerde vermogen, *ESB*, 21 januari, 28 januari en 4 februari 1976.

de economische crisis is niet langer op te vatten als een beperkte regeneratie-pauze in de groei. Een dergelijke situatie is niet zonder gevaren of risico's, maar het is ook duidelijk dat het systeem juist nu kans biedt op verandering. Dat is ook precies wat Tocqueville zo'n 150 jaar geleden onder woorden heeft gebracht. In tijden van crisis dient zich de noodzaak van ingrijpende wijziging aan, terwijl onder die omstandigheden ook de bereidheid ontstaat om deze te ondersteunen dan wel te accepteren. Het is niet goed in te zien dat deze wijzigingen via andere instanties dan de staat en aan haar gelieerde instellingen, tot stand te brengen zouden zijn. Maar deze constatering roept natuurlijk de vraag op of van een verdergaand overheidsingrijpen de remedie te verwachten valt. Het antwoord op die vraag is ingewikkeld en niet vrij van tegenspraak, d.w.z. bij voorbaat vatbaar voor discussie. Er zijn op dit gebied evenwel historische parallellen te trekken. De wederzijdse doordringing van

staat en maatschappij is aan het begin van deze eeuw ingezet met de interventie van de staat in de vorm van arbeidsbescherming. Vanaf dit begin is er ook het spanningsveld geweest tussen het „ethisch” moment van de sociale beweging en het „economisch” moment van de produktiviteit:

„Sociale beweging in dienst van de productiviteit van de arbeid is dan het gecompliceerde, soms verzwegen, soms uitgesproken motief, dat de nieuwe koers ten dezen bepaald heeft” 30).

Die bemoeienis van de staat met de arbeid heeft een kettingreactie van regelingen en ingrijpen ingeluid die zijn (voorlopige) bekroning heeft gevonden in de staat als groot-aanbieder in een veel omvattend voorzieningssysteem. Maar voordat het zover was, waren er aanzienlijke spanningen in

30) J. Romein, *Op het breukvlak van twee eeuwen*, Leiden, 1967, deel I, blz. 317.

Het bestuur van de Stichting Nutsspaarbank van 1818

gevestigd te Tiel

— toevertrouwde gelden ruim 47 miljoen gulden met kantoren te Tiel en Kesteren — zoekt in verband met de aanstaande pensionering van de huidige functionaris contact met gegadigden voor de functie van

DIRECTEUR

Gezien de ontwikkelingsfase waarin de spaarbank verkeert gaan de gedachten uit naar een representatieve persoonlijkheid, die mede vorm kan geven aan de verdere uitbouw van de spaarbank.

Meerjarige ervaring in een leidinggevende functie in het bank- en kredietwezen is een vereiste.

Goede contactuele eigenschappen zeer gewenst.

Als indicatie voor het opleidingsniveau wordt gedacht aan minimaal hogere beroepsopleiding.

Leeftijd 35-45 jaar.

Een psychologisch geschiktheidsonderzoek kan deel uitmaken van de selectieprocedure.

Sollicitaties, welke vertrouwelijk zullen worden behandeld, onder bijvoeging van een uitvoerig curriculum vitae kunnen binnen drie weken na het verschijnen van dit blad worden gericht aan de voorzitter van het bestuur, Jhr. Mr. W. A. van Lidth de Jeude, Tiel, Ambtmanstraat 7.

het systeem nodig om de bereidheid te scheppen voor het betreden van die weg, die door brede stromingen uit ethische overwegingen al lang was bepleit. En wie het inmiddels klassiek geworden werk van de grondlegger van de verzorgingsstaat 31) er nog eens op naslaat wordt ook weer getroffen door dit element: de koppeling van wat uit sociale bewogenheid geboden was („Plan for social security”) aan een economische formule („Policy for employment”). De werkloosheid moest worden uitgebannen, maar slechts door het aangeven van de concrete weg waarlangs nieuw te scheppen arbeidsplaatsen ook het daartoe benodigde markt-opnemingsvermogen genereren, zijn Beveridge c.s. er in geslaagd een realistisch alternatief te bieden. Beveridge maakte in zijn voorstellen expliciet het onderscheid tussen de methodiek van ingrijpen met betrekking tot de sociale voorzieningen, die hij aan een gedetailleerde in de wet vastgelegde planning wilde onderwerpen, en het ingrijpen inzake de werkgelegenheid, waartoe hij een door de overheid te volgen globale beleidslijn en begrotingspolitiek voldoende achtte: „Plan for social security – policy for employment” 32).

Waar de staatsinterventie is ingezet met een globale overheidsbeleidspolitiek van bescherming en sociale voorzieningen, zou een simpele extrapolatie van de historische ontwikkeling dus op een planning en ordening van de sociaal-economische sector uitkomen. Zulke extrapolaties moet men behoedzaam hanteren; wenselijkheden verkrijgen uiteraard niet hun legitimering door het feit dat ze passen in een historische reeks. Waarom zouden planning en ordening onder de gegeven omstandigheden aan de orde zijn en waartoe zouden zij moeten strekken? Zij zouden o.i. moeten dienen tot een aantal onderscheiden doeleinden, te weten:

1. een halt toe te roepen aan de generaliserende en cumulatieve tendenties die het huidige voorzieningssysteem kenmerken;
2. herstellen c.q. scheppen van een relatief autonome sfeer voor het individu, waarin plaats is voor reflectie op het maatschappelijk gebeuren; dit impliceert een terugdringen van de staat en de maatschappij uit het beslissingsveld van het individu;
3. een versterking van de consistentie in het overheidsoptreden dat momenteel in het teken staat van de afwenteling van de spanningen tussen wenselijkheden en mogelijkheden op anderen, waarvan een desintegrerende werking uitgaat.

De motivering van deze doeleinden ligt goeddeels besloten in de hierboven gegeven uiteenzetting. Als toelichting nog dit.

Ad 1. Voor de individuele economische subjecten, consument of producent, zijn deze tendenties op eigen instigatie niet afwendbaar. Ze komen voort uit krachten en bewegingen die slechts van bepaalde sleutelposities uit zijn te regelen en te beheersen. Het isolement waarin deze subjecten ten opzichte van elkaar verkeren, maakt hen in dit opzicht machteloos. Ze worden geconfronteerd met het „prisoners' dilemma” 33). Het stellen en tot gelding brengen van prioriteiten, als de projectie van onze rationele verlangens en keuzen, waarop de uitbouw van het voorzieningssysteem kan worden afgestemd, lijken hier van wezenlijke betekenis.

Ad 2. De vervlakking die het domein van de cultuur als gevolg van de commercialiseringstendensen bedreigt, is om principiële dezelfde redenen alleen af te wenden door beleid op een centraal niveau. Maar als zich in onze voorstellen innerlijke tegenspraak lijkt voor te doen, dan is het op dit punt; herstel van de autonomie van het individu kan van een centralisering niet worden verwacht, het tegendeel lijkt eerder op te gaan. Er is op het gebied van de cultuur evenwel iets wezenlijk anders in het geding. Het is bij uitstek het terrein waarop het persoonlijk verkeer tussen de burgers onderling een essentiële aangelegenheid vormt; substituten in de vorm van het verkeer tussen individuen met tegenover hen geplaatste aanbieders van culturele producten — hoe

efficiënt deze substituten ook zouden zijn — kunnen nooit hetzelfde doel treffen. Voor de materiële voorzieningen lijkt het ons alleszins acceptabel om de markt goeddeels intact te laten. Indien de besluitvorming over de voornaamste allocatievraagstukken op een centraal niveau is gebracht en derhalve aan de regulering via de markt onttrokken, lijkt er veel voor te zeggen om de markt verder intact te laten omdat het één efficiënt systeem blijkt te zijn. Deze formule kan voor de cultuur niet maatgevend zijn, omdat het bestaan van de marktrelaties zelf een struikelblok vormt voor de culturele ontplooiing. Pluriformiteit is nog wat anders dan verscheidenheid in het aangeboden assortiment; inspraak nog wat anders dan participatie. In de verscheidenheid en inspraak kan de markt juist wel voorzien, maar deze blijkt zich niet te verdragen met de traditie-vorming, de veelvormigheid in een cultureel landschap en het waardevolle bezit van een verenigingsleven. Dat complex blijkt slechts gedragen te kunnen worden door de „vrije associaties van burgers” 34).

De praktische ervaring leert dat het overplanten van de markt als voorzieningssysteem op de cultuur tot afschrikwekkende gevolgen kan leiden, die met de door sommigen daarvan verwachte democratisering niets te maken hebben. In de marge zij daarbij overigens de aantekening geplaatst dat de uit de markt resulterende schaalvergroting en bundeling in het aanbod, evenmin altijd tot efficiëntie hebben geleid. De organisatie- en beheersvormen uit de sfeer van de materiële voortbrenging met hun bijbehorende „overheads”, blijken op het terrein van de cultuur tot uitkomsten te kunnen leiden die ook uit een oogpunt van doelmatigheid aanvechtbaar zijn. Het zou dan ook vooreerst uit een oogpunt van doeltreffendheid, maar wellicht ook met het oog op de doelmatigheid geboden zijn om een politiek te voeren die gericht is op het tegengaan resp. ontmantelen van overwoekerende organisaties die menen zich, zonder daartoe enige volmacht te bezitten, te mogen belasten met de „articulatie van culturele voorkeuren”. Zij staan een „uittocht van de mens uit een onmondigheid” 35) in de weg. Vanuit welke andere sfeer dan de politieke, zouden deze aspiraties

31) William H. Beveridge, *Full employment in a free society*, Londen, 1944, bijv. blz. 19-38.

32) *Ibid*, blz. 38.

33) Voor een uiteenzetting over dit theorema raadplege men J. van den Doel, *Democratie en welvaartstheorie*, Alphen aan den Rijn, 1975, blz. 58 e.v.

34) Het gaat hier om een fundamenteel geschilpunt tussen utilitaristen en hun tegenstanders. Het utilitarisme, waarvan ook de economische wetenschap is doortrokken, vat de menselijke betrekkingen primair op als directe ruilbetrekkingen. D.w.z. dat de nadruk wordt gelegd op relaties waarin het gedrag van personen *rechtstreeks* voor elkaar belonend is. De hedendaagse verdedigers van het utilitarisme zoals de Amerikaanse socioloog Homans, trekken het utilitaire element in de ruilbetrekkingen door naar het gehele (elementaire) sociale gedrag, dat in hun opvattingen kan worden voorgesteld als een bundeling van *individueel* gericht streven naar optimale behoeftenbevrediging. In die opvatting vormen de menselijke relaties een geheel van wederzijdse dienstverlening en wordt de basis van de samenleving uitgemaakt door een veel omvattend systeem van „contracten”. Niet zelden wordt hieraan een stelling over het optimale regime vastgeknoopt, dat dan geformuleerd zou kunnen worden als de toestand waarin de „winst” voor elk individu recht evenredig is met zijn „investeringen”. De tegenstanders van het utilitarisme verwerpen dit standpunt en verzetten zich tegen de opvatting waarin de *extrinsieke* voordelen welke uit een ruilrelatie voortvloeien, worden vooropgesteld en onderkennen daartegenover ook beloningen die *intrinsiek* zijn aan relaties die mensen met elkaar onderhouden. Volgens de tegenstanders gaat de individualistische ruiltheorie totaal voorbij aan de uitgesproken onwil van mensen om bepaalde sociale relaties te percipiëren in termen van kosten en baten, negeert die theorie het streven van mensen om in de sociale relaties zelf (participatie) bevrediging te vinden en ziet die theorie de indirecte ruilaspecten, gezien als de uitdrukking van groepssolidariteit, geheel over het hoofd. Zie over deze problematiek een recent overzichts-artikel van J. Berting, *Ruiltheorie, Intermediair*, 12e jaargang, 22-28 mei 1976, blz. 43-53.

35) Ontleend aan een citaat van Kant: Verlichting is de uittocht van de mens uit een onmondigheid waaraan hij zelf debet heeft”, geciteerd bij Leo Dullaart, *Toekomst of traditie*, Ankeveen, 1970, blz. 32.

De WIR: een schuchtere stap in de goede richting

DRS. C. INJA

Op 18 februari jl. presenteerde minister Lubbers het Wetsontwerp Investeringsrekening (WIR), een van de vier maatschappijhervormende maatregelen van het kabinet-Den Uyl. Een dag eerder had dezelfde minister de Nota inzake het regionaal sociaal-economische beleid 1977-1981 uitgebracht. Het vrijwel gelijktijdig verschijnen van de WIR en deze regionale nota is geen toeval: de WIR moet een belangrijk instrument — misschien wel het belangrijkste — van het regionale beleid worden. In dit artikel zal Drs. Inja, sociaal-economisch beleidsmedewerker van de FNV, ingaan op de uitgangspunten en de uitwerking van de WIR. Daarbij zal hij tevens zijn mening geven over de vraag of de WIR werkelijk een maatschappijvernieuwend instrument is of dat de regering voortborduurt op een meer traditionele koers. De auteur kan niet alle aspecten van de WIR aan de orde stellen. Met name de fiscaal-juridische kant, die z.i. voor een belangrijk deel de mogelijkheden van de WIR bepaalt (en vooral beperkt) wordt buiten beschouwing gelaten.

Doel en opzet van de WIR

De WIR heeft als doel de bedrijfsinvesteringen te stimuleren. De considerance bij de WIR stelt deze investeringsstimulering uitdrukkelijk (té uitdrukkelijk eigenlijk)

gemeenschap die aan dit echeq part noch deel heeft, maar die onder de huidige omstandigheden de aangeboden rekening wel zal moeten voldoen omdat anders gemeenschapsbelangen op het spel dreigen te worden gezet.

De vorm waarin de rekening wordt gepresenteerd kan verschillen, maar komt zoals in de jaren 30 ook reeds het geval was neer op een *afwenteling* 52), hetzij op afnemers, hetzij op de overheid. Dit leidt niet alleen tot een ondermijning van het eigen initiatief en de verantwoordelijkheid van de economische subjecten, maar ook tot een verstarring die fnuikend kan gaan worden en in enkele bedrijfsklassen al duidelijk is. Wie bijvoorbeeld op de onzalige gedachte is gekomen om de regeling van de broodmarkt af te laten wettelen op de consumenten, had zich moeten realiseren dat hierdoor niet alleen op directe wijze de inflatie wordt bevorderd omdat koopkracht wordt weggezogen naar de broodsector, zonder dat die sector er ook maar enige economische

voorop. Echter niet alleen de omvang van de bedrijfsinvesteringen is van belang, maar ook de richting waarin wordt geïnvesteerd. De WIR nu tracht de investeringsrichting te beïnvloeden door naast een, afhankelijk van de creatie van arbeidsplaatsen, variabele basispremie aan investeringen in bepaalde regio's en van een bepaalde omvang extra investeringssubsidies in de vorm van toeslagen toe te kennen. Doel van de WIR is dus de omvang en de richting van de bedrijfsinvesteringen in positieve zin te beïnvloeden. Daarvoor is in de periode 1977-1980 een bedrag van bijna f. 13,5 mrd. beschikbaar. Men kan stellen dat, wanneer per 1 januari 1978 de basispremie inderdaad zal variëren met de omvang van de met de investering gecreëerde werkgelegenheid, ongeveer $\frac{1}{3}$ van dit bedrag een z.g. globale aanwending krijgt, terwijl aan $\frac{2}{3}$ van de f. 13,5 mrd. via de toeslagen een z.g. gerichte aanwending wordt gegeven. Een overzicht van de premie-opzet van de WIR laat het volgende beeld zien.

1. Basispremie

Bedrijfsgebouwen: 11%. Vaste installaties, vliegtuigen en overige bedrijfsmiddelen: 7%. De bedoeling is om per 1 januari 1978 de basispremies variabel te doen worden, waarbij de met de investering tot stand gebrachte (of verloren gegane) werkgelegenheid indicator voor de hoogte van de basispremie zal zijn.

2. Kleinschaligheidstoelage

Extra toeslag van 2% voor elke investering tot een maximum bedrag van f. 200.000.

3. Regionale toeslagen

a. Een bij AMVB (i.v.m. EG-perikelen) in te voeren algemene

impuls in de vorm van investeringen tegenover kan plaatsen. Dit indirecte effect is uiteraard het ernstigste omdat het een beletsel vormt voor de toekomstige ontwikkeling in andere richtingen. Hier ziet men ten voeten uit tot welk een verkeerde gevolgen deze regelingen kunnen voeren indien ze als op zich zelf staand worden ontworpen, zonder in hun consequenties te worden doordacht resp. aan een overall-visie te kunnen worden getoetst.

Eenzelfde gevaar valt van de regeling van de scheepsbouw te duchten waarbinnen het streven in het bijzonder gericht schijnt te zijn op het tot stand brengen van „fusies die niets oplossen” 53).

52) Kuin, op. cit., blz. 140-141.

53) Uitdrukking in een interview in *NRC Handelsblad* met Dr. Ir. L. A. Gunsteren, die de werf IHC-Gusto te Schiedam uit protest als directeur heeft verlaten.

regionale toeslag van 12% voor bedrijfsgebouwen en 6% voor vaste installaties in de openlucht.

b. Een extra regionale toeslag voor bepaalde streken met een zeer hoge graad van werkloosheid: 20% voor bedrijfsgebouwen; 10% voor vaste installaties in de openlucht.

4. Ruimtelijke toeslagen

Voor bepaalde groeikernen en groeisteden zal bij AMVB (i.v.m. EG-perikelen) een extra toeslag gelden van 20% voor bedrijfsgebouwen en 10% voor vaste installaties in de openlucht.

5. Toeslag voor grote projecten

Voor projecten met een investeringssom van meer dan f. 15 mln. (waarvan minstens f. 4 mln. aan bedrijfsgebouwen en vaste installaties) wordt over de bij het excedent aan investeringen behorende arbeidsplaatsen een premie van f. 15.000 per arbeidsplaats gegeven.

De toeslagen zullen in beginsel cumulatief zijn, doch in het wetsontwerp is de mogelijkheid opgenomen een maximum te stellen aan het totaal der basispremies en toeslagen dat aan een bepaalde investering kan toevallen. Daarbij gaat het dus om een expliciet maximum en niet om een impliciet maximum via de keuze van de afzonderlijke hoogten van de verschillende toeslagen. De maximum toeslag voor bedrijfsgebouwen is gesteld op 50% en die voor vaste installaties op 25%. De „grote-projecten-toeslag” valt buiten dit maximum.

Uitgangspunten van de WIR

De precieze ontstaansgeschiedenis van de WIR is wat ondoorzichtig gebleven. In haar *Nota inzake de werkgelegenheid* van 20 februari 1975 wordt door de regering — zij het summier — ingegaan op problemen die er vooral aan de investeringsaftrek 1) kleven: als voornaamste bezwaar van de regeling wordt genoemd dat bedrijven zonder winst of met een zeer lage winst nauwelijks van de faciliteit gebruik kunnen maken. Er werd overwogen de „invoering van een investeringsfaciliteit nieuwe stijl, dan wel vervanging (...) van de beide faciliteiten (...) door een ander instrumentarium ter versterking van de economische structuur” 2). Het laatste klinkt heel wat opwindender dan het eerste en de opwindende die de WIR met name in politieke kring al heeft losgemaakt, nog voordat het eigenlijke wetsontwerp er lag, doet vermoeden dat de regering inderdaad voor een ander — wat men wel noemt maatschappijhervormend — instrumentarium heeft gekozen. Het feit dat

de investeringsaftrekregeling en de vervroegde afschrijvingsregeling door de WIR zijn vervangen, lijkt dit vermoeden te bevestigen.

Dat er een constructie als de WIR zou komen, was echter moeilijk voorspelbaar. Ook de regering stond een jaar geleden nog geen WIR voor ogen. Pas toen de structuurnota in een zeer laat stadium van voorbereiding verkeerde, verschenen er (in beperkte kring circulerende) concepten, waarin het beginsel van de WIR werd ontvouwd. Het was alsof iemand plotseling een visioen had gezien. Een visioen waarin de schier onoverbrugbare tegenstellingen tussen twee partijen: de „globalisten en de gerichten”, toch overbrugd werden. Dit nu doet het vermoeden rijzen, dat er eigenlijk niet veel nieuws onder de zon is. De WIR moet een Nederlands antwoord zijn op de toenemende complexiteit van het produktiegebeuren. Een produktiegebeuren dat steeds talrijker en steeds omvangrijker externe effecten meebrengt.

De huidige investeringsfaciliteiten zijn door hun constructie niet in staat de negatieve van deze effecten in te dammen. Ervan uitgaande dat er tal van negatieve externe effecten door produktieprocessen — en dus door investeringen — veroorzaakt worden (en herkend worden) kan gesteld worden dat de huidige faciliteiten zelfs als prikkel zijn gaan werken om deze negatieve effecten te creëren. Een prikkel die in wezen geleidelijk aan groter werd naarmate de negatieve externe effecten in ons overbevolkte land geleidelijk aan absoluut, maar vooral ook relatief aan betekenis wonden. Uiteraard heeft niemand (en kón niemand) deze bijwerking voorzien op het moment van invoering van de faciliteiten. Men kan dus concluderen stellen, dat de huidige investeringsfaciliteiten — in het begin der jaren vijftig ingevoerd en toegejuicht als een overwinning van de gerichten! — in bepaalde opzichten averechts en — zeker ook door de veelvuldige hantering ervan als conjunctuurpolitiek instrument — te globaal zijn gaan werken.

Bijna iedereen is het daar wel over eens. Alleen niet door iedereen werd hieruit dezelfde conclusie getrokken. In hun werkgelegenheidsnota van september 1975 ontvouwd NVV, NKV en CNV uitgangspunten voor een vernieuwd investeringsbeleid, waarbij aan de gemeenschap i.c. de overheid, een vergaande beïnvloedende rol werd toegedacht. In deze nota, en later ook in het werknemersdeel van het advies van de Raad voor de Arbeidsmarkt over de strategie en de

1) In dit artikel wordt niet ingegaan op het verschil in karakter tussen de vervroegde afschrijvingen en de investeringsaftrek. Dat er een verschil is, bewijst wel het artikel van Drs. P. W. van Moerland in *ESB* van 16 november 1976. Ik onderschrijf echter de gedachtengang van de regering om beide faciliteiten door de WIR te vervangen.

2) *Nota inzake de werkgelegenheid*, kamerstuk 13.318, nr. 2, blz. 57.

Technische vernieuwing en verbetering van de internationale concurrentiepositie zijn momenteel risico-dragende activiteiten bij uitstek en ze vormen niet zonder meer de aangevoerde oplossing. Maar hun afweging kan in het kader van de regeling van scheepsbouwperikelen niet worden gemaakt, omdat elke basis voor zo'n afweging eenvoudig ontbreekt. Liever zoekt men het dan in regelingen als fusies in goed vertrouwen dat de overzichtelijkheid ermee gebaat zal zijn en dat de geldgevers — waaronder de overheid — niet in verlegenheid worden gebracht indien zij hun steun verlenen aan een „nationaal” georganiseerde scheepsbouw. Maar het keuzevraagstuk, waarbij zulke geweldige financiële bedragen, voorraden kapitaalgoederen en hoeveelheden geschoolde arbeid op het spel staan, zou toch de kernvraag moeten raken, namelijk óf, resp. in welke mate economische impulsen zijn te verwachten van deze omvangrijke operatie in vergelijking met de alternatieven. Bij de huidige aanpak moet het

niet denkbeeldig geacht worden dat nieuwe activiteiten straks de financiële middelen zullen moeten ontberen omdat deze aan de afbouw van stagnerende bedrijfstakken zijn gespendeerd.

Het algemene beeld dat men krijgt, extra onderstreept door de vooroorlogse ervaringen is dit: bedrijfstakgewijze stelsels van regelingen die worden getroffen zonder dat ze getoetst kunnen worden aan een centrale planning en inhoudelijke doelstelling, leiden op zijn best tot een vervulling van noodzakelijke, maar niet voldoende voorwaarden; en op zijn slechtst tot regeling van randverschijnselen zonder onderling verband of overzicht bij de uitvoerende instanties, waarbij met de eisen van een toekomstige ontwikkeling nauwelijks rekening wordt gehouden.

A. van der Zwan

doeleinden van een structureel werkgelegenheidsbeleid 3) werd voor het eerst aangedrongen op de formulering van maatschappelijke normen en criteria waaraan investeringen getoetst zouden kunnen worden. Tevens werd in deze stukken de gedachte van de investeringsovereenkomst — later positief meegenomen in de structuurnota — naar voren gebracht. De werkgevers meenden daarentegen dat een eventueel richtinggeven aan de investeringen (waar zij vanzelfsprekend niet geestdriftig over waren) ook zou kunnen gebeuren door aanpassing van het huidige systeem van investeringsfaciliteiten. In het SER-advies inzake de eerste fase van de investeringsrekening 4) klinkt dit standpunt overigens minder duidelijk door.

De vraag rijst of de huidige WIR in feite aan juist hun inzichten tegemoet komt. Een antwoord op deze vraag kan worden verkregen door nog een tweede vraag te stellen: had de richtinggeving zoals die met de eerste fase van de WIR wordt bereikt ook via een aanpassing van de huidige investeringsfaciliteiten kunnen worden bereikt? Als deze vraag bevestigend kan worden beantwoord — en ik neig ertoe dat te doen — dan betekent dit dat met de eerste fase van de WIR in wezen de traditionele wegen van investeringsbeïnvloeding niet worden verlaten. Van een nieuw z.g. maatschappijvormend instrument is dan geen sprake. Dat blijkt eigenlijk ook, want het uitgangspunt dat aan de WIR ten grondslag ligt, is de georiënteerde markteconomie. Deze georiënteerde markteconomie waarin wij geleidelijk aan sedert de tweede wereldoorlog verzeild zijn geraakt, wordt omschreven als een stelsel, waarin de verantwoordelijkheden voor de economische beslissingen in beginsel worden gelaten op het niveau van de individuen en de ondernemingen. Deze gedecentraliseerde verantwoordelijkheden zullen echter uitgeoefend moeten worden binnen een door de overheid geschapen kader en in een zodanige oriëntatie, dat het totaal aan afzonderlijke beslissingen in belangrijke mate ook gaat in de richting die de gemeenschap als geheel wenst 5).

De WIR, zoals die nu voorligt, benadrukt naar mijn mening in zeer overwegende mate het eerste aspect: de gedecentraliseerde verantwoordelijkheden. De criteria van de WIR eerste fase zijn namelijk zodanig gekozen, dat zij voldoen aan de voorwaarden:

- duidelijkheid en doorzichtigheid;
- objectiviteit en rechtszekerheid;
- eenvoud van uitvoering.

In wezen definieert de overheid met deze voorwaarden thans de grenzen van de georiënteerde markteconomie zeer nauwkeurig. Het komt er kortgezegd op neer, dat de ondernemer een tabel voorgehouden krijgt, waaruit hij de hoogte van de investeringssubsidie kan aflezen. De harde voorwaarden beperken de beleidsmarge van de overheid tot het absolute minimum. De (politieke) verantwoordelijkheid van de beheerders van het fonds wordt tot een luchtballon gemaakt: zij behoeven niets af te wegen, ze behoeven geen enkele beslissing te nemen. Het spoorboekje is gedrukt en de machinist heeft zich eraan te houden. Een veranderde toepassing van de huidige investeringsfaciliteiten zou in wezen op hetzelfde neerkomen. En, het moet toch mogelijk zijn de huidige faciliteiten zo te wijzigen, dat daarin ook de in de eerste fase van de WIR voorliggende criteria aan de orde komen? Wellicht is het eveneens via wetswijziging bereikbaar dat niet winstgevende of minder winstgevende bedrijven van de huidige (investerings)faciliteiten een graantje kunnen meepikken.

In die zin is er inderdaad niets nieuws onder de zon. Wanneer de hiervoor genoemde voorwaarden ook in de toekomst bij uitbreiding van de WIR naar een volgende fase overeind blijven, dan zal de WIR ook nimmer een maatschappijvormend instrument worden. Immers, in een volgende fase zal het facet „milieu” nader moeten worden ingevuld en ook de kwaliteit van de arbeidsplaats, de internationale welvaartsverdeling en de relatie met het herstructureringsbeleid. Het

is onmogelijk in te zien hoe men wat betreft al deze facetten tot een objectieve — in de zin van meetbare — beoordeling kan komen. Een spoorboekje over de kwaliteit van de arbeidsplaats is niet te maken, de armoede in de derde wereld laat zich moeilijk in tabellen vastleggen. Het ook in de volgende fase blijven vasthouden aan uitsluitend meetbare en dus objectieve criteria, die bovendien nog ieder afzonderlijk en niet in hun onderlinge samenhang de hoogte van de investeringssubsidie beïnvloeden, zou betekenen dat de overheid de verantwoordelijkheid voor de economische beslissingen bij de onderneming zou blijven leggen.

Dat zou jammer zijn: van belang is, juist in de Nederlandse situatie, dat er — met name voor de projecten — een integrale afweging komt van de maatschappelijke effecten van de investeringen. De onderneming kan en mag niet alleen het instituut zijn waar deze afweging plaatsvindt. Het zal in zekere mate een politieke afweging moeten zijn. In die zin zullen de grenzen van de georiënteerde markteconomie naar mijn mening verder moeten worden verschoven. Dan pas kan men met recht spreken van maatschappijvorming; een maatschappijvorming die functioneel is en bijdraagt tot het meer optimaal verwezenlijken van de in de structuurnota geformuleerde maatschappelijke doelstellingen. Ik kom hierop later bij de grote projecten terug. Een en ander laat onverlet dat binnen deze politieke en integrale afweging een zo groot mogelijke mate van rechtszekerheid, objectiviteit en duidelijkheid moet bestaan. Met name bij minder grote investeringen zijn deze mogelijkheden groot. De overheid zal ter controle van de door haar gepleegde integrale en gedeeltelijk politieke afweging een verantwoordingsplicht moeten hebben, een verantwoordingsplicht die meer inhoud krijgt dan de verantwoordiging waarin de eerste fase van de WIR nu voorziet.

De WIR is dus zeker in de eerste fase niet dat maatschappijvormend instrument waar sommigen het graag voor laten doorgaan. Anderzijds geldt dat de huidige investeringsfaciliteiten volstrekt geen aanknopingspunten bieden om ooit tot maatschappijvormende instrumenten te worden omgebouwd. De WIR biedt die aanknopingspunten, zeker in haar samenhang met andere instrumenten, wel en in die zin is het zinvol en nodig geweest als eerste stap voor te stellen de huidige investeringsfaciliteiten te vervangen. In de tweede fase van de WIR kan de maatschappijvorming mogelijk wel gestalte krijgen, mits van de thans geformuleerde strakke voorwaarden wordt afgezien. Daar komt uiteraard bij, dat, hoe men het ook wendt of keert, de WIR een geslaagde poging lijkt te gaan worden om meer richting te geven aan de investeringen. Ook dit is positief te waarderen.

De premies en toeslagen

De investeringsrekening omvat in de eerste fase naast een op 1 januari 1978 variabel te maken basispremie een viertal toeslagen:

- de kleinschaligheidstoelage;
- een algemene regionale toeslag en een bijzondere regionale toeslag;
- een ruimtelijke toeslag;
- een toeslag voor grote projecten.

De (variabele) basispremie

Het creëren van arbeidsplaatsen is in de huidige werkloosheidsituatie van groot belang. Daartoe is een stimulering van de investeringen onontbeerlijk. De WIR kent een alge-

3) SER-uitgave 1976, nr. 10, *Advies over de doeleinden en strategie van een structureel werkgelegenheidsbeleid*, met name blz. 30 en 31.

4) SER-uitgave 1976, nr. 26, *Advies inzake de eerste fase van het systeem van de investeringsrekening*.

5) Memorie van toelichting, par. 2.4.1.

mene investeringsstimulering door middel van z.g. basispremies. Terecht verschilt de basispremie voor investeringen in bedrijfsgebouwen van die voor investeringen in vaste installaties, vliegtuigen en andere bedrijfsmiddelen (11% versus 7%). Daarmede wordt, voortbordurend op de indeling die ook voor de huidige fiscale faciliteiten geldt, een eerste element van gerichtheid op de creatie van arbeidsplaatsen in de WIR ingebouwd. Maar: de WIR gaat nog verder: de percentages 11 en 7 van de basispremie zijn z.g. „spilwaarden”. De bedoeling is dat per 1 januari 1978 de basispremie gaat variëren rondom deze spilwaarde: de mate van afwijking wordt bepaald door de mate waarin via de gepremieerde investeringen werkgelegenheid is gecreëerd. Zo kan bijvoorbeeld de basispremie variëren van 7 tot 15%.

Op zich zelf klinkt het begrip „variabele basispremie” als een vloek. Een basispremie zou een vast en onwrikbaar percentage moeten zijn. Echter, het is toch juist dat men voor een variabele basispremie heeft gekozen. Immers, men wilde terecht de creatie van arbeidsplaatsen extra subsidiëren. Wanneer men dit uitgangspunt kiest, dan is het logische gevolg dat men het afstoten van arbeidsplaatsen door middel van investeringen zou moeten beboeten. Men zou dan met toeslagen en heffingen moeten werken en het is de vraag of dit laatste psychologisch zo verstandig zou zijn geweest: al gauw zou men de indruk krijgen, dat bedrijven in moeilijkheden extra beboet zouden worden. De thans gekozen oplossing van de variabele basispremie is eleganter: ieder bedrijf krijgt een premie, de één krijgt alleen wat meer dan de ander. Dat er een ondergrens bij wordt gehanteerd, is ook terecht en de consequentie van de gekozen constructie, die ook bedrijven zonder werkgelegenheidsgroei — en dat kunnen óók gezonde bedrijven zijn — een kans wil geven. Toch rijst wel de vraag hoe de variabele basispremie zich verhoudt tot het herstructureringsbeleid dat thans onder de vlag van de NEHEM in een aantal bedrijfstakken wordt ingevoerd. Kunnen bedrijven uit sectoren die zich in herstructureringsprocessen bevinden het herstructureringsbeleid doorkruisen door van de basispremie te profiteren?

De werkgelegenheidscreatie wordt, zo is het voornemen, „berekend” door uit te gaan van de procentuele loonsommutatie. Daarbij is de complicatie dat een investering in jaar 1 doorgaans pas in jaar 2, 3 of zelf 4 een werkgelegenheidsmutatie tot stand brengt. Het komt mij in dit verband voor, dat de minister van Economische Zaken wat te voorbarig een suggestie van werknemers in de SER heeft afgewezen. Zij suggereerden in het SER-advies 6) dat men zou kunnen uitgaan van een door de ondernemer opgestelde werkgelegenheidsprognose. Daar zou men voorschotten op kunnen geven. Zou de prognose niet gehaald worden, dan zou men de verleende investeringssubsidie kunnen terugvorderen. In de Memorie van Toelichting 7) wordt deze suggestie van de hand gewezen. De controle zou te moeilijk zijn en te veel werk met zich brengen én (en dat is opmerkelijk!): men kan een bedrijf dat te goeder trouw een prognose deed, maar de voorspelde werkgelegenheidsgroei niet ziet gerealiseerd niet door terugvordering van voorschotten in financiële moeilijkheden brengen. Naar mijn mening gaat dit laatste argument maar zeer ten dele op: het is juist, dat men bedrijven niet in financiële moeilijkheden mag brengen alleen door het simpele feit, dat de voorschotten zouden moeten worden terugbetaald, maar meer in het algemeen kan men toch stellen, dat het tot het normale ondernemersrisico behoort dat onjuiste prognoses tot financiële tegenslagen leiden. Men moet aannemen, dat talloze ondernemingen samen met ontelbare prognoses werken en dat vele ervan niet uitkomen. Het risico is dan voor de onderneming; ook een particuliere lening zal terugbetaald moeten worden als te goeder trouw opgezette prognoses foutief blijken te zijn.

Het argument dat de controle op de werkgelegenheidsprognoses te moeilijk zou zijn, spreekt mij evenmin aan. Het behoeft er niet om te gaan alle argumenten die tot de prognose leiden te waarderen en al dan niet te ontzenuwen; het gaat er evenmin om de economische juistheid van de in-

vesteringsbeslissingen te toetsen. Het is slechts van belang dat de onderneming aangeeft dat zij in jaar 1 x personen in dienst heeft en in bijv. jaar 3 $x + y$ personen in dienst denkt te hebben. Zelfs is het niet van belang, dat de toename van het aantal in dienst genomen mensen rechtstreeks verband houdt met de gepleegde investering (al zal dat wel doorgaans het geval zijn). Van belang is slechts de gemakkelijk te voorspellen en te controleren toename van het aantal werkzame personen in het bedrijf. Wanneer deze toename van het aantal werknemers als indicator wordt genomen voor de hoogte van het subsidiepercentage, blijft het karakter van de investerings-subsidie, met al haar positieve effecten behouden 8). Men kan bovendien voorkomen dat de staat als „bankier” wordt gebruikt door bij te grove afwijkingen van de prognose een extra boete in rekening te brengen, terwijl men meer in het algemeen over de verstrekte en eventueel later terug te betalen voorschotten een (hoge) rente kan berekenen. Ik wil daarom concluderen, dat het idee van de werkgelegenheidsprognose nader wordt bekeken.

Regionale en ruimtelijke-orderingstoelagen

De WIR kent een algemene regionale toeslag en voor bepaalde rayons met een hoge werkloosheid een extra regionale toeslag. Daarnaast zou — mits de EG dat toestaat — voor nog aan te wijzen groeikernen en groeisteden een z.g. ruimtelijke toeslag gaan gelden. Het lijkt mij juist dat wat betreft de regionale toeslagen een soort „tussengebied” is gecreëerd. Een tussengebied waarvoor alleen de algemene regionale toeslag gaat gelden. Men kan immers niet langer het scherpe onderscheid „Westen versus niet-Westen” hanteren. Er zijn gebieden met een zeer hoge werkloosheid en gebieden met een hoge werkloosheid en op deze feiten zal het beleid moeten worden afgestemd. De regering zal zich sterk moeten maken om deze feiten ook aan de EG duidelijk te maken. De bezwaren van de EG tegen de algemene regionale toeslag moeten mijns inziens ter zijde worden geschoven; niet alleen omdat blijkt dat de EG-richtlijnen kennelijk te kortzichtig zijn en het voeren van een genuanceerd beleid doorkruisen, maar evenzeer omdat een capitulatie nú, een verdere uitbouw van de WIR in de toekomst onmogelijk maakt. De Nederlandse regering loopt binnen de EG voorop en mag zich niet in de rij laten terugdringen. Van zo mogelijk nog principiële belang zijn de door de EG geuite bedenkingen tegen het ruimtelijke-orderingscriterium. In andere EG-landen is het facet „ruimtelijke ordening” nog nauwelijks aan de orde binnen het sociaal-economische beleid. De specifieke Nederlandse situatie maakt echter dat juist dit facet bij voorrang de nodige aandacht moet krijgen.

Terecht trekt de regering de conclusie, dat er in het huidige EG-beleid onvoldoende ruimte blijkt te bestaan voor een breed opgezet selectief groeibeeld zoals dat in Nederland wordt ontwikkeld en nagestreefd. Het is daarom goed dat de regering zegt, dat ze het er niet bij laat zitten en in EG-kader voor de Nederlandse filosofie aandacht zal vragen. Wat mij betreft, mag de regering er hard tegen aan!

Kleinschaligheidstoelagen en grote projecten

De WIR zal „een schijventarief” kennen. Voor de eerste

6) SER-uitgave 1976, nr. 26, *Advies inzake de eerste fase van het systeem van de investeringsrekening*, blz. 26.

7) Memorie van Toelichting, par. 4.2.2.

8) Van een investeringssubsidie is sprake als het bedrag aan premie toeneemt naarmate het investeringsbedrag toeneemt. Bij een loonkostensubsidie is deze relatie tussen de hoogte van de subsidie én de hoogte van het investeringsbedrag afwezig. Bij loonkostensubsidie wordt de hoogte van de subsidie bepaald door bijv. het aantal gecreëerde arbeidsplaatsen. De macro-economische effecten van de investeringssubsidie zijn duidelijk positiever dan die van een loonkostensubsidie. Het onderscheid tussen beide is dan ook van groot belang.

schijf van f. 200.000 geldt een extra toeslag en voor grotere investeringsprojecten geldt, voor zover ze het bedrag van f. 15 mln. te boven gaan, eveneens een aparte en gunstiger regeling. De kleinschaligheidstoeslag is als concessie aan en douceurtje voor het midden- en kleinbedrijf aanvaardbaar. Men is er bovendien in geslaagd een goede motivering (leefmilieu, de menselijke maat en innovatiekracht van middelgrote en kleine ondernemingen alsmede de mate van decentralisatie) voor het verlenen van een kleinschaligheidstoeslag te geven. Er kan dus niet veel meer tegenin worden gebracht.

Wat de aparte regeling voor grote projecten betreft, valt op dat er een inconsistentie bestaat tussen de motivering om bij grote projecten extra toeslagen te verlenen en de wijze waarop die toeslagen worden uitgewerkt. De nadruk 9) wordt gelegd op de gangmakende functie die grote projecten kunnen hebben (uitstralingseffecten). Daarnaast zou het zich laten aanzien dat via een project-benadering in een tweede fase ook kwaliteit en niveau van de te creëren arbeidsplaatsen in aanmerking zouden kunnen komen. Ten slotte zouden grote projecten aanknopingspunten kunnen bieden om investeringen die ten aanzien van facetten een bijzondere inhoud hebben van een extra stimulans te voorzien.

Men kan op deze motivering wel wat afdingen: grote projecten zullen veel onoverzichtelijker en moeilijker te meten externe en ook interne effecten hebben dan kleine projecten. Het vinden van een optimum tussen de verschillende facetten wordt naar mijn mening moeilijker en ingewikkelder naarmate het om een hoger investeringsbedrag gaat. Het valt dan ook niet in te zien welke bijzondere inhoud juist grote projecten ten aanzien van de facetten hebben, behalve dan dat de inhoud omvangrijker en complexer is. Wanneer de regering daarnaast als motivering voor extra-subsidiëring van grote projecten de gangmakende functie naar voren haalt, dan gaat ze in de fout, wanneer ze de extra-subsidiëring koppelt aan de directe werkgelegenheidscreatie in de investerende onderneming zelf. Beter ware het geweest een algemene toeslag voor grote projecten te geven, waarmee men de waardering voor de gangmakende functie tot uitdrukking kan brengen. Overigens heeft de arbeidsplaatsensubsidie voor grote projecten zoals nu in de WIR voorgesteld, niet meer het karakter van een investeringsubsidie. Van een investeringsubsidie is sprake als de subsidie toeneemt naarmate ook het investeringsbedrag groter wordt. De relatie tussen de hoogte van de subsidie en de hoogte van het investeringsbedrag is verloren gegaan door een vast premiebedrag per te creëren arbeidsplaats te geven (f. 15.000 per arbeidsplaats vanaf een investeringsbedrag van f. 15 mln.). Hier is dus sprake van een loonkostensubsidie. Opvallend is, dat terwijl de regering eerder de werknemerssuggestie in het SER-advies door uit te gaan van prognoses en daarop voorschotten te verlenen, heeft afgewezen, bij de grote projecten deze suggestie toch weer wordt overgenomen.

Naar mijn mening is het onderdeel „grote projecten“ een zeer zwakke schakel in de WIR. De uitgangspunten objectiviteit, rechtszekerheid en eenvoud, wreken zich met name bij de grote projecten. Ieder project heeft zijn eigen merites, ieder project verschilt van ieder ander project. De externe effecten van de investeringen zijn steeds weer anders, omvangrijker en gecompliceerder naarmate het investeringsbedrag toeneemt. Het is juist bij grote projecten en juist met name ook als men daar de gangmakende functie en de uitstralingseffecten als motivering voor een aparte behandeling van grote projecten naar voren schuift, ondoenlijk om een meetbare objectiviteit te betrachten. Die z.g. meetbare objectiviteit leidt tot discriminatie omdat gunstige, zeer gunstige en zeer ongunstige grote projecten in gelijke mate kunnen worden gesubsidieerd. Beter is het m.i. om de grote projecten een alternatief te bieden: het alternatief van het overleg en onderhandelingen met Economische Zaken, waarbij de investeerder de gelegenheid krijgt zijn positieve maatschappelijke effecten — ook de uitstralingseffecten — aan te tonen. Een overlegsituatie, waarbij ook andere subsidiëerings- en steun-

vormen (bijv. ontwikkelingskrediet en speerpuntenkrediet) aan de orde kunnen komen. Uit deze overlegsituatie kan dan een bepaalde overheidssteun voortvloeien, eventueel vast te leggen in een investeringsovereenkomst 10). Niet alleen krijgt men aldus een eerlijker — en integraler — behandeling van de grote projecten, tevens wordt op deze manier voor de overheid de beleidsruimte gecreëerd die ze door het opstellen van een tabellenboekje tot een minimum heeft gereduceerd. (Het expliciete totale premie maximum van 50% biedt deze ruimte nauwelijks, voor de toeslagen en variabele basispremie liggen de percentages immers vast). De IPR kent een onderhandelingsituatie voor grote projecten (boven f. 14 mln.). Het is jammer, dat de regering via de WIR de grenzen van de georiënteerde markteconomie niet naar dit voorbeeld verder heeft willen verschuiven. De regering stelt in haar Memorie van Toelichting (par. 2.4.1) dat naarmate bij afzonderlijke investeringsprojecten de externe effecten belangrijker zijn, de invloed van de overheid groter moet zijn. Deze uitspraak die ik volledig onderschrijf, wordt ten aanzien van de grote projecten niet waargemaakt. Indien tegengeworpen zou worden, dat de huidige, strak fiscaal-juridische opzet zich niet verdraagt met onderhandelings situaties, dan ware zelfs te overwegen — ik stel dit slechts zeer voorzichtig — de grote projecten helemaal los te koppelen van de WIR en er een aparte regeling voor te creëren.

Relaties met andere instrumenten

Het is juist geweest om in de eerste fase de IPR en de investeringsrekening gescheiden te houden. De IPR kent de individuele beoordeling, waar ik, zoals uit het voorgaande is gebleken, een voorstander ben. Het zou jammer geweest zijn als dit instrument zou worden ondergesneeuwd in de strakke WIR. De ook door de regering (Memorie van Toelichting, par. 8.1.) opengelaten mogelijkheid, dat de WIR en de IPR later wel worden geïntegreerd, stemt mij hoopvol ten aanzien van een dan komende individuele beoordeling met onderhandelings situaties bij grote projecten in het kader van de WIR. De heffingen in het kader van de selectieve investeringsregeling (die overigens ook niet de absolute en meetbare criteria van de WIR kent, maar juist in een *afweging* van verschillende effecten voorziet) zijn voorlopig opgeschort. Dat is dunkt mij — gegeven de situatie — juist. De SIR heeft vooral ruimtelijke-orderingskanten en de WIR omvat veel meer. Wat zou moeten gebeuren, is een totale integratie van WIR en SIR. Er zal een investeringsbeleid moeten komen dat naast een subsidiesysteem ook een heffingensysteem omvat. Heffingen die moeten kunnen variëren per regio, in de tijd en met het karakter van de investeringen (arbeidsintensief, milieuvriendelijk e.d.). Een dergelijk systeem moet ook een vergunningstelsel kennen, zodat verschillende mogelijkheden voorhanden zijn:

1. toestemming met subsidiëring;
2. toestemming onder voorwaarden (bijv. ten aanzien van de plaats waar wordt geïnvesteerd);
3. toestemming met heffing;
4. verbod tot investeren.

Het is aannemelijk dat de eerste mogelijkheid zich het meest zal voordoen. De WIR is een eerste zeer bescheiden stap in de richting naar dit veelomvattender investeringsbeleid. De volgende stappen zullen echter niet mogen uitblijven.

Ten slotte nog enkele opmerkingen over de relatie van de WIR met het structuurbeleid. Onder de vlag

9) Memorie van Toelichting, par. 3.3.

10) Zie *Werkgelegenheidsnota NVV, NKV en CNV*, september 1975, met name hoofdstuk IV, par. 2.B.

Westeuropese investeringen in de Verenigde Staten

DR. J. L. M. PELKMANS*

Over de Westeuropese investeringen in de Verenigde Staten is weinig bekend. De totaliteit en diepgang van studies, alsmede de detaillering van cijfermateriaal blijft verre in de schaduw van de nog steeds voortdurende produktie van materiaal over de Amerikaanse investeringen in West-Europa. Het hieronder volgende artikel fungeerde als inventarisatie-overzicht voor een project onder dezelfde titel bij de vakgroep Internationale Economische Betrekkingen aan de Katholieke Hogeschool Tilburg. De totstandkoming van deze bijdrage is vergemakkelijkt door een Fullbright-Hays Grant.

Probleemstelling en definities

Het doel van deze notitie is de omvang vast te stellen van de Westeuropese directe investeringen in de Verenigde Staten (WEDIUS), alsmede enige voorlopige opmerkingen te maken omtrent de betekenis daarvan voor de Amerikaanse en Europese economie. Inzicht in de WEDIUS is om minstens drie redenen van belang.

In de eerste plaats heeft de eenzijdige aandacht voor de Amerikaanse directe investeringen in West-Europa (US-DIWE) geleid tot een verwaarlozing van de studie van (bijv.) Europese multinationals, hoewel vele reeds lang als zodanig functioneren en vaak hoge posities innemen op de Fortune-lijst van de grootste ondernemingen ter wereld. De Verenigde Staten vormen voor de investeringsactiviteiten van deze

Europese multinationals vaak een belangrijke markt voor hun afzet van bestaande en nieuwe produkten.

Ten tweede zijn de Verenigde Staten, behalve het grootste donorland, tevens het grootste gastland voor buitenlandse directe investeringen (na Canada). De WEDIUS nemen hierbij een overheersende positie in.

Ten derde is in de Verenigde Staten enige jaren geleden politieke ongerustheid ontstaan omtrent de snelle stijging van de buitenlandse directe investeringen in dat land. Deze bezorgdheid kan wellicht worden vergeleken met de emoties welke, nu tien jaar geleden, Servan-Schreibers boek *De Amerikaanse uitdaging* in West-Europa losmaakte. Beide leidden aanvankelijk tot een beweging voor restrictieve maatregelen t.a.v. buitenlandse directe investeringen, maar in beide gevallen resulteerde dit in eerste instantie in een verhoogde vraag naar feiten en verdere studie en hooguit in een verfijning van de wetgeving. Een strikter en minder liberaal Amerikaans beleid t.a.v. binnenkomende investeringen moet echter niet worden uitgesloten.

In de gebruikelijke definitie van directe investeringen worden alle investeringen begrepen die voor kapitaalverschaffers controle-mogelijkheden van de onderneming opleveren of helpen handhaven. Deze definitie is statistisch niet onduidelijk te vertalen en geeft dan ook onherroepelijk aanleiding tot interpretatieverschillen bij nationale cijfers in de tijd of bij een vergelijking van diverse nationale statistieken over de we-

---

* De auteur is wetenschappelijk medewerker Internationale Economische Betrekkingen aan de Katholieke Hogeschool Tilburg.

van de NEHEM vinden op dit moment een aantal structureringsprocessen plaats. Dit NEHEM-werk staat nog in de kinderschoenen. Van belang daarbij is, dat zoveel mogelijk bedrijven meedoen aan de herstructureringsonderzoekingen en — in een latere fase — aan de follow-up van deze onderzoekingen. Tot nu toe zijn er wat dat betreft legio problemen: herstructureringsonderzoekingen komen niet altijd op gang of worden opgeschort omdat belangrijke bedrijven uit de boot menen te moeten vallen of wanneer — meer in het algemeen — meer dan ¼ van het aantal bedrijven in de sector zich van het NEHEM-werk distantiëert. De WIR kan, wanneer men niet oppast, dit NEHEM-werk nog meer doorkruisen. Zo is het mogelijk, dat dat deel van de bedrijven dat niet aan sectorstructuuronderzoekingen deelneemt door de WIR gesubsidieerde — en tegen het sectorbelang indruisende — investeringen plegen. Evenzeer is het mogelijk dat bedrijven die wel aan sectorstructuuronderzoekingen deelnemen zich vervolgens aan de follow-up hiervan wensen te onttrekken, dit gemakkelijk kunnen doen via door de WIR gesubsidieerde investeringen. Dit zou de follow-up van sectorstructuuronderzoekingen ernstig doorkruisen. Naar mijn mening dient de WIR reeds nu een bepaling te bevatten, dat

investeringen in bedrijfstakken in herstructurering slechts via de WIR kunnen worden gesubsidieerd indien de betreffende structuurcommissie (die het herstructureringsproces begeleidt) 11) daar in toestemt. Deze bepaling zou ook moeten gelden voor bedrijven die zich aan de herstructureringsprocessen onttrekken.

Conclusies

Ofschoon de WIR nu nog niet dat maatschappijhervormend instrument is waar velen het voor door laten gaan, is het een belangrijk instrument om de omvang en richting van de investeringen in positieve zin te beïnvloeden. Er worden wél aanknopingspunten voor een toekomstige maatschappelijke hervorming gegeven. Het arbeidsplaatsencriterium kan mogelijk — door uit te gaan van prognoses — op een andere wijze ingevuld worden. Ten aanzien van de aparte regeling voor grote projecten is een herbezinning nodig. De regering verdient ten slotte alle steun om de EG-tegenkantingen te doorbreken.

11) Structuurnota, blz. 244 en 245.

C. Inja

reld 1). Deze aanduiding wordt echter vooral gehanteerd ter onderscheiding van beleggingen, waar de controledoelstelling geen rol speelt.

Van den Bulcke 2) spreekt hier van „indirecte” investeringen. Hieronder zal de (uit het Engels overgenomen) term „directe investeringen” synoniem zijn met „investeringen”. Daarnaast onderscheiden we beleggingen, welke worden onderverdeeld in korte-termijnbeleggingen (schatkistpapier e.d., korter dan een jaar) en lange-termijnbeleggingen (aandelen en obligaties langer dan een jaar, in het Engels gewoonlijk aangeduid met „portfolio investments”).

De stroomgrootheden

De stroom WEDIUS bestaat uit netto kapitaalimport (bruto toevloeiing, minus internationale leningen binnen ondernemingen) naar de Verenigde Staten, plus herinveestende winsten 3). Tabel 1 geeft deze stroomgrootte aan voor een aantal jaren in absolute bedragen, alsmede als percentage van alle buitenlandse directe investeringen in de VS en als percentage van de USDIWE (beide eveneens in stroomgrootheden). De stroom WEDIUS blijkt sinds 1962 gestaag toe te nemen, zij het met een geringere toename voor de jaren 1971 en 1972. Zelfs in de sterk recessieve jaren 1974 en 1975 wijzen beide berekeningen op gedurende stijging. Het Westeuropese aandeel in de totale buitenlandse directe investeringsstroom in de VS is voor de jaren zestig hoger dan voor de jaren zeventig, hoewel het beeld enigszins grillig is. Dit is verklaarbaar door toenemende Japanse directe investeringen, investeringen vanuit (Amerikaanse en Europese) holdingmaatschappijen in de Nederlandse Antillen, Bermuda, Panama en vermoedelijk ook Canada en één grote investering van Saoedi-Arabië 4). Aanmerkelijk minder lijn valt te ontdekken in de stroom WEDIUS als percentage van de stroom USDIWE, variërend van 13% tot 67%. De snelle stijging van de WEDIUS gedurende de laatste jaren heeft dus niet verhinderd dat de netto stroom van transatlantische directe investeringen nog steeds naar West-Europa vloeit 5).

Voor de stroom WEDIUS wordt soms een trendbreuk verdedigd vanaf 1966, hoofdzakelijk toe te schrijven aan snel toenemende kapitaalimport van de VS uit West-Europa, bij slechts geleidelijk stijgende herinveestende winsten. De tijdelijke hapering in 1971 en 1972 wordt dan toegeschreven aan de vrees voor dollardevaluatie, welke vrees verdween na de tweede devaluatie in het eerste kwartaal van 1973 6).

Een opsplitsing van de stroom WEDIUS naar landen en sectoren lijkt weinig waardevol zonder, voor elk jaar, de bijzondere omstandigheden en initiële investeringspositie van deze landen c.q. bedrijfstakken in ogenschouw te nemen. Zo blijkt uit het recente „benchmark survey” dat, in 1974, Nederland de grootste Westeuropese directe investeerder in de VS was (gevolgd door Duitsland en Zwitserland). Deze toevoeging moet echter ook relatief beschouwd worden: dan geldt dat West-Duitsland meer dan 50% toevoegde aan de eigen voorraad, Zwitserland zo'n 40% en Nederland zo'n 20%.

In de stroom WEDIUS is de sector „verwerkende industrie” recentelijk overheersend, gevolgd door „olie”.

De geaccumuleerde posities

Van meer betekenis mogen de voorraadcijfers worden geacht, hoewel de hieronder gepresenteerde cijfers op boekwaarde zijn gebaseerd en daardoor vermoedelijk tot onderschatting leiden. Uit tabel 2 blijkt dat de WEDIUS gestaag zijn gestegen na de tweede wereldoorlog, maar m.n. het laatste decennium. Indien de correctie voor 1975 (zie kolom 1975/2) wordt aangehouden, dan bedroeg de voorraad WEDIUS eind 1975 ongeveer f. 52 mrd. (voor 'n toenmalige dollarkoers van f. 2,60). Dit maakt duidelijk dat hier van omvangrijke investeringen sprake is.

Hoewel West-Europa nog steeds verreweg de belangrijkste

„investeerder” is in de VS, slinkt het aandeel geleidelijk. Daarbij moet worden aangetekend dat de Japanse absolute positie (\$ 131 mln.; 1974/2) bedrieglijk laag is door internationale leningstransacties met de moedermaatschappijen. In termen van *activa* is het Westeuropese aandeel in 1974/2 51% en het Japanse 22% 7). Het feitelijke aandeel van de WEDIUS is dus nog lager.

De versnelde toename van de WEDIUS heeft niet kunnen verhinderen dat de accumulatie van de omgekeerde stroom veel sneller is verlopen. Was in 1950 de voorraad WEDIUS nog aanmerkelijk groter dan de voorraad USDIWE, in 1957 wordt het omslagpunt bereikt, waarna de dispariteit in groei-voeten van de twee voorraden leidt tot een voortdurend toenemend verschil in de geaccumuleerde investeringen. Pas in 1974 en 1975 wordt dit verschil procentueel kleiner.

Rij (5) geeft WEDIUS weer als percentage van de Westeuropese „portfolio” beleggingen in de VS. Hier zijn de schommelingen aanzienlijk geringer: de WEDIUS bedragen steeds ruwweg de helft van de private lange beleggingsvoorraad. De eventueel te consolideren „Westeuropese betalingsbalans” zou dan ook geen gapende overschotten vertonen op de kapitaalrekening, in transatlantische termen tenminste, aangezien een Amerikaans „overschot” aan transatlantische directe investeringen wordt overgecompenseerd door een Westeuropese „overschot” aan private lange beleggingen in de VS, plus de officiële beleggingen voortvloeiend uit de internationale positie van de dollar 8). Overigens moet rij (5) met de nodige

1) Ook de redelijk betrouwbare Amerikaanse cijfers verschillen in de tijd. Zo werd een 25%-deelname aan een onderneming in het buitenland door de VS als een (Amerikaanse) buitenlandse directe investering beschouwd tot 1964; daarna was dat een 10%-deelname. Een buitenlandse directe investering in de VS begon (statistisch) echter bij 25%-deelname, tot het Department of Commerce in grootscheeps nieuw onderzoek recentelijk, dit herdefinieerde tot 10%-deelname. Hoe problematisch de interpretatie van Amerikaanse cijfers is, zeker tegen de achtergrond van CBS-cijfers, blijkt uit de discussie tussen Botzen en Stubenitsky. Zie F. Botzen, De positie van Nederland in de stroom van Amerikaans investeringskapitaal naar West-Europa, *ESB*, 1 mei 1968; F. Stubenitsky, Annual American investment outlays in the Netherlands — a comment, *ESB*, 21 augustus 1968 en F. Botzen, De Amerikaanse investeringen in Nederland: een reactie op het artikel van F. Stubenitsky, *ESB*, 28 augustus 1968. Zie ook de bijdrage van Botzen in *ESB* van 30 september 1970 en Stubenitsky's bijdragen in resp. *ESB* van 3 september 1969 en van 30 september 1970. Voor een vergelijking met cijfers van De Nederlandsche Bank, zie F. Botzen en P. Kortekaas, De relatieve positie van Nederland ten aanzien van de Amerikaanse internationale investeringen, *ESB*, 24 september 1975.

2) D. van den Bulcke, *De multinationale onderneming*, Gent (Seminarie voor Toegepaste Economie), 1975.

3) Het Department of Commerce hanteerde tot 1975 eveneens een — onbeduidende — herwaarderingscomponent, welke wij weglaten. Deze betrof m.n. niet gerealiseerde kapitaalwinsten. Vanaf de cijfers over 1975 zijn de laatste echter opgenomen in de herinveestende winsten.

4) Deelneming van de Saoedi-arabische overheid in Aramco. Hoewel dit eigenlijk 'n vermindering van een VS buitenlandse investering is, valt deze deelname onder buitenlandse investering in de VS, aangezien Aramco een Amerikaanse vennootschap is. Na de (lopende) onderhandelingen over volledige overname, zal deze „investering” vermoedelijk uit de statistiek verdwijnen. Dit blijkt uit een mondelinge toelichting van M. A. Berger van het US Department of Commerce voor de Subcommissie on foreign commerce and tourism, Senaat, 3 mei 1976.

5) Rij (4) van tabel 1 wordt ook beïnvloed door de uiteenlopende kwaliteit van het statistische materiaal. De cijfers uit de teller tot en met 1974/1 berusten op een sample uit een „benchmark survey” van 1959; die uit de noemer op een „benchmark survey” van 1966.

6) Zie bijv. *Survey of Current Business*, februari 1973, blz. 29 en blz. 33. Terwijl de Westeuropese kapitaalimport voor de VS in 1971 slechts een/derde was van die in 1970, en die in 1972 slechts een/vijfde, gelden voor de volgende jaren de percentages 188, 231 en 151. Zie tevens H. Ekblom, European direct investments in the United States, *Harvard Business Review*, juli/augustus, 1973.

7) In termen van directe investeringen, resp. 63% en 1%! *Survey of Current Business*, mei 1976, blz. 36.

8) De lezer zij gewaarschuwd dat dit niet uit tabel II kan worden afgelezen, aangezien het bij betalingsbalansen om stroomgrootheden gaat. In voorraadtermen gaat het om de netto internationale investeringspositie. In transatlantische termen is deze sterk negatief voor de VS (saldo \$ 41 mrd. in 1975), vooral door *korte* officiële beleggingen in de VS (deze vallen echter buiten de kapitaalrekening). Zie ook *Survey of Current Business*, augustus 1976, blz. 32.

Tabel 1. Stroom Westeuropese directe investeringen naar Verenigde Staten (miljoenen dollars/percentages)

	1962	1965	1968	1969	1970	1971	1972	1973	1974/1	1974/2	1975/1	1975/2
(1) Totale stroom buitenlandse directe investeringen in de VS	346	415	807	1.263	1.464	367	949	3.681	3.778	5.330	4.318	6.081
(2) WEDIUS	221	242	668	868	1.069	551	500	1.664	1.852	3.154	1.905	3.197
(3) (2) als % van (1)	63	58	82	61	72	167	53	45	49	60	41	52
(4) (2) als % van stroom USDIWE	19	13	42	39	35	16	17	25	29	50	40	67

Bronnen: Berekend uit: Voor 1962-1970, *Survey of Current Business*, februari 1973; voor 1971-1974, *Survey of Current Business*, oktober 1975; voor 1974/2, *Idem*, mei 1976; voor 1975/1, *Idem*, augustus 1976.

Opmerkingen: „Stroom” is gedefinieerd als: kapitaalvoer (netto) plus herinveestende winst. 1974/2 zijn gecorrigeerde cijfers uit het nieuwe „benchmark survey” van het Department of Commerce; 1975/1 zijn cijfers voor de nog niet gewijzigde „sample” van buitenlandse ondernemingen, dus een voortzetting van 1974/1; 1975/2 is een berekening van de schrijver; het zijn de cijfers van 1975/1, verbeterd met de foutenmarge van 1974/1 t.o.v. 1974/2.

Tabel 2. Voorraad Westeuropese directe investeringen in de Verenigde Staten (miljarden dollars/percentages)

	1950	1962	1965	1968	1969	1970	1971	1972	1973	'74/1	'74/2	'75/1	'75/2
(1) Totale voorraad buitenlandse directe investeringen in VS	3,39	7,61	8,80	10,82	11,82	13,27	13,91	14,87	18,28	21,75	26,51	26,74	32,61
(2) Voorraad WEDIUS	2,23	5,25	6,08	7,75	8,51	9,55	10,34	11,09	12,50	14,10	16,85	16,53	19,83
(3) (2) als % van (1)	66	69	69	72	72	72	74	75	69	65	63	62	61
(4) (2) als % van voorraad USDIWE	129	59	44	39	38	38	36	35	33	32	37	33	40
(5) (2) als % van Westeuropese private lange beleggingen in VS	48a)	58	50	42	45	43	40	33	38	54	57	50	53

a) Alle beleggingen.

Opmerkingen: „Voorraad is gedefinieerd als de boekwaarde van bestaande directe investeringen. Voor definities van 1974/2, 1975/1 en 1975/2, zie opmerkingen onder tabel 1.

Bronnen: Gegevens t/m 1974/1 zijn berekend uit de *Survey of Current Business* van augustus 1964, september 1966, oktober 1970, oktober 1972, februari 1973, augustus 1974 (deel II) en oktober 1975; 1974/2 uit *Survey of Current Business*, mei 1976, waarbij in rij (5) ook de „portfolio”-beleggingen zijn gecorrigeerd m.b.v. tabel A.2 (blz. 66) uit *Foreign portfolio investment in the United States*, U.S. Treasury Department, augustus 1976; 1975/1 uit *Survey of Current Business*, augustus 1976.

Tabel 3. Voorraad Westeuropese directe investeringen in de Verenigde Staten. Verdeling naar geografische oorsprong (miljoenen dollars/percentages)

	1950	1960	1965	1970	1974/1	1974/2	1975/1	1974/1 in %
Totaal West-Europa	2.228	4.707	6.076	9.554	14.098	16.847	16.533	100
Totaal EG	1.880	3.694	4.827	7.682	11.506	14.133	13.625	85
Verenigd Koninkrijk	1.168	2.248	2.852	4.127	6.126	5.714	6.669	34
Nederland	334	947	1.304	2.151	2.771	4.704	3.649	28
België (BLEU)	a)	157	175	338	693	703	692	4
Frankrijk	a)	168	200	286	726	1.145	1.077	7
Duitsland	a)	103	209	680	1.076	1.562	1.286	9
Italië	a)	71	87	100	113	216	195	1
Zwitserland	348	773	940	1.545	2.103	2.002	2.455	12
Zweden	a)	166	215	208	354	478	362	3

a) Te verwaarlozen of niet apart gepubliceerd.

Opmerkingen: De EG (= Europese Gemeenschap) wordt hier voor alle jaren begrepen als de huidige EG van Negen. Optellingen kunnen verschillen door afrondingen.

Bronnen: Voor 1950-1970, *Foreign investments in the United States*, Hearings before the House Subcommittee on Foreign Economic Policy, 93-c Congress, januari-februari 1974, Culverhearings, Appendix 2, tabel 5 en 6 (blz. 274-276) en de *Survey of Current Business*, augustus 1964; voor 1974/1, *Survey of Current Business*, oktober 1975; voor 1974/2, *Idem*, mei 1976; voor 1975/1, *Idem*, augustus 1976.

behoedzaamheid worden geïnterpreteerd vanwege statistische redenen 9).

Tabel 3 geeft de voorraadpositie naar geografische oorsprong. Het aandeel van de negen landen welke nu de Europese gemeenschap (EG) vormen, is in al die jaren tussen 1950 en 1975 ongewijzigd gebleven (85% van WEDIUS). Binnen deze groep zijn echter aanzienlijke verschuivingen opgetreden. Het Engelse aandeel — nog steeds het grootste — is sterk teruggelopen en het Nederlandse aandeel is fors toegenomen, terwijl ook de snelle aanwas van de Westduitse investeringspositie opvalt 10). Buiten de EG is het Zwitserse aandeel iets gezakt.

Tabel 4 geeft de WEDIUS naar sectoren. De beschikbare cijfers zijn echter van geringe waarde door de hoge mate van aggregatie. De snelste groei vertoont de sector „overige”: voor 1974/2 is bekend dat drie-kwart van de voorraad WEDIUS in deze „sector” in de groothandel is geaccumuleerd 11).

Ook de groeivoet in de oliesector is vrij hoog. De groeivoet in de verwerkende industrie is niet ongewoon hoog, maar hier

9) We noemen er twee. Amerikaanse statistieken over buitenlandse „portfolio”-beleggingen in de VS berusten tot 1974/1 op een „sample” van een „benchmark survey” van 1941. Uit het nieuwe onderzoek van het Amerikaanse Ministerie van Financiën bleek, voor 1974, een foutenmarge van ongeveer 19% onderschatting. (Zie *Foreign portfolio investment in the United States*, U.S. Treasury Department, augustus 1976, blz. 8). Een tweede punt is dat bijv. aandelen naar marktwaarde worden opgenomen en directe investeringen naar boekwaarde. Voor 1974, toen Wall Street op een dieptepunt was, drukt dit het cijfer voor de Westeuropese private lange beleggingen in de VS. 10) De correctiemarge van 1974/2 t.o.v. 1974/1 is bij West-Duitsland dan ook het grootst: ongeveer 45%.

11) *Survey of Current Business*, mei 1976, blz. 39. Het blijkt dat, in groot- en detailhandel te zamen, de correctiemarge van 1974/2 t.o.v. 1974/1 ongeveer 200% is. Zie *idem*, blz. 50. De snelle groei is dus ten dele het gevolg van beter cijfermateriaal door het nieuwe „benchmark survey”.

Tabel 4. Voorraad Westeuropese directe investeringen in de Verenigde Staten. Verdeling naar sectoren. (miljoenen dollars/percentages)

	1960	1965	1970	1972	1974/2	1974/2 in %	
Totaal Europa	4.707	6.076	9.554	10.441	16.847	100	100
olie	1.028	1.478	2.777	2.959	4.398		26
verwerkende industrie	1.611	2.167	4.091	4.781	5.137		31
banken, verzekering enz.	1.504	1.724	1.805	1.936	3.726		22
overige	564	706	880	764	3.586		21
Verenigd Koninkrijk	2.248	2.852	4.127	4.581	5.714	34	100
olie	339	511	1.220	1.286	1.424 max.		25
verwerkende industrie	722	839	1.391	1.735	1.804		32
banken, verzekering enz.	953	1.176	1.141	1.205	1.623		28
overige	234	326	375	355	863 min. a)		15
Nederland	947	1.304	2.151	2.331	4.704	28	100
olie	639	887	1.311	1.399	3.066 max.		65
verwerkende industrie	213	328	652	760	579		12
banken, verzekering enz.	42	36	58	46	747		16
overige	53	52	130	126	312 min.		7
Zwitserland	773	940	1.545	1.595	2.002	12	100
olie (+ mijnbouw)	—	—	—	—	131 max.		7
verwerkende industrie	427	590	1.147	1.158	1.245		62
banken, verzekering enz.	300	303	351	373	312		16
overige	46	47	47	64	314 min.		16
West-Duitsland	103	209	680	807	1.562	9	100
olie	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	66 max.		4
verwerkende industrie	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	811		52
banken, verzekering enz.	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	159		10
overige	n.b.	n.b.	n.b.	n.b.	526 min. b)		34

a) Waarvan \$ 643 mln. in de groothandel.

b) Waarvan \$ 517 mln. in de groothandel.

Opmerkingen: n.b. = niet beschikbaar. De betekenis van *min.* en *max.* is als volgt: In de sectorale aanduiding per land worden soms de cijfers niet verstrekt om geheimhouding van gegevens van individuele firma's te verzekeren. In deze tabel geldt dat voor „olie” bij alle vier landen voor 1974/2. Voor dit jaar is „overig” een optelling (door de auteur) van „transportation, communication, public utilities, wholesale trade, retail trade, other”. Dit is een minimum, aangezien ook hier soms cijfers zijn weggelaten. Het (maximale) cijfer voor de sector „olie” resteert, nadat het (minimum) cijfer voor „overig” is berekend.

Bronnen: Voor 1960, 1970 en 1972, *Foreign investments in the United States*, Hearings before the House Subcommittee on Foreign Economic Policy, 93-c Congress, januari-februari 1974, *Culver-hearings*, App. 2, tabel 5, blz. 274; voor 1965, *Survey of Current Business*, februari 1973; voor 1974/2, *Survey of Current Business*, mei 1976.

spelen ook statistische problemen 12). Zowel in de olie- als in de banksector bezetten Engeland en Nederland de belangrijkste positie, in de verwerkende industrie Engeland en Zwitserland en in de groothandel Engeland en Duitsland. Behalve in de oliesector, waar Nederland een leidende positie inneemt, heeft Engeland in elke sector nog steeds de grootste voorraadpositie van alle WEDIUS. Verder is opvallend dat het aandeel van de verwerkende industrie in de posities van West-Duitsland en Zwitserland meer dan de helft bedraagt.

Ten slotte lijkt het van belang enig inzicht te hebben in de concentratie van de WEDIUS naar individuele firma's. Tabel 5 geeft 'n selectie van de belangrijkste Westeuropese multinationals met dochters in de Verenigde Staten, veelal aangevuld met nadere gegevens. De tabel bevestigt de overheersende positie van Groot-Brittannië en Nederland in de WEDIUS. Van de 13 Amerikaanse dochters op de 1974 Fortune-lijst van de 500 grootste Amerikaanse ondernemingen zijn er drie Brits, drie Nederlands en drie Brits/Nederlands; de acht grootste van deze dertien zijn alle verbonden met moedermaatschappijen in deze twee landen.

Opmerkelijk is het ontbreken van Duitse dochters in deze groep van 13. Dit heeft ongetwijfeld historische redenen, aangezien reeds voor de eerste wereldoorlog vrij omvangrijke Duitse investeringen in de chemische sector van de VS bestonden 13). Beide wereldoorlogen resulteerden echter in beslaglegging, terwijl de Britse en Nederlandse posities onaangestast bleven, zo niet profiteerden van de confiscatie 14). Tabel 5 lijkt

echter te bevestigen dat een verschuiving naar Westduitse investeringen in zicht is. Uit de tabel blijkt verder de dominante positie van Shell Oil, de grootste buitenlandse investering in de VS. Het Nederlandse aandeel in de boekwaarde, eind 1974, van Shell Oil bedraagt niet minder dan 35% van de totale Nederlandse positie 15). De Nederlandse positie is overigens in

12) In het „benchmark survey” werden buitenlandse investeerders geclassificeerd naar eerste eigenaar en diens lokatie (voor sector en land), en niet naar de al of niet bekende uiteindelijke eigenaar. Dit heeft tot gevolg gehad dat de verwerkende industrie zo'n 18% daalde in positie en de banken en verzekeringen stegen (holding companies e.d.). Zie idem, blz. 51.

13) Volgens Franko was Duitsland in 1913 de grootste investeerder in de VS, na Groot-Brittannië, met zeven dochters van zes moedermaatschappijen. Zie L. Franko, *The European multinationals*, Harper & Row, Londen, 1976, blz. 163.

14) Dit laatste volgens Franko, op. cit., blz. 184 in de jaren twintig.

15) \$ 1495 mln. van \$ 4704 mln. Zie *Foreign direct investment in the United States*, U.S. Department of Commerce, april 1976, Vol. 5, App. G., blz. G-130 en tabel 5. Dit bedrag is vermoedelijk echter veel te laag. Indien we aannemen dat dit bedrag gelijk moet zijn aan de Nederlandse positie in de oliesector voor 1974/2, in tabel 4, dan volgt daaruit dat de kleinhandel uit de sector „overige” zeer groot moet zijn. Gezien de bron, blijkt dit onmogelijk. Daaruit volgt dat de boekwaarde van Shells positie bij het „benchmark survey” over 1974 hoger is opgegeven (dan hier aangegeven). Dit verklaart ook waarom daarin het cijfer voor de olie-sector voor Nederland niet apart is gepubliceerd. Dus, Shells positie is vermoedelijk aanzienlijk groter dan \$ 1495 mln. voor 1974.

Tabel 5. Westeuropese multinationals in de Verenigde Staten a)

Land	MNO	Dochter	% bezit	Sector	Baten b)	
West-Duitsland	BASF	BASF Wyandotte	100	chemie	517	
		Dow Badische	50	chemie	315	
	Hoechst	American Hoechst	100	chemie	387	
		Foster Grant	99	chemie	210	
	Bayer	Mobay Chemical	100	chemie	487	
		Cutter Lab.	100	farmacie	n.b.	
	Veba	Stinnes	100	machines	250	
	Siemens	Siemens	100	elektronica	120	
	Ver. Aluminium	VAW of America	100	aluminium	40	
	F. Flick	W. R. Grace	11	(conglomeraat)	3472	
	Henkel	Clorox	11	wasmidd.	538	
	Zwitserland	Nestlé Al.	Nestlé	100	voeding	700 c)
			Libby (F)	92	voeding	465
Ciba Geigy		Stouffer Foods	100	voeding	150 c)	
		Ciba Geigy	100	chemie e.a.	771	
Alusuisse		Conalco	60	aluminium	586	
Hoffmann La Roche		Hoffman La Roche	100	farmacie	580 c)	
Sandoz AG		Sandoz	100	chemie e.a.	207	
Engeland		Shell Transport	Shell Oil (F)	28	olie	7633
			Standard Oil OHIO (F)	25	olie	2166
		British Petroleum	Grand Union	51	detailhandel	1562
			Lever Broth. (F)	100	voeding e.a.	669
		Cavenham	Lipton (F)	100	voeding	437
			Brown & Williamson	100	tabak e.a.	959
	Unilever	Airco (F)	35	gas	760	
		General Cable (F)	20	kabels e.a.	519	
	BICC	DCA Food	60	voeding	100	
	Lyons & Co.	TFI	49	voeding	154	
		Tetley	100	voeding	80	
	Nederland	Unit. Biscuit	Baskin-Robbins	100	voeding	70
			Keebler Co	100	voeding	294
Dunlop		Dunlop	100	autobanden	200	
		R.T. French	100	voeding	175	
Reckitt & Coleman		Coats & Clark	100	textiel	150	
Coats Paton		Azcon	85	zink	149	
Cons. Gold Fields		Capitol	95	grammofoonplaten	142	
EMI		Burroughs Wellcome	100	farmacie	135	
Welcome		U.S. Borax	100	chemie	131	
Rio Tinto		Courtaulds	100	kunstvezels	120	
Courtaulds		Shell Oil (F)	42	olie	7633	
		N. Americ. Philips (F)	60	elektronica	994	
Philips Gloeilampen		Akzo	65	chemie e.a.	754	
	Unilever	Lever Broth (F)				
Frankrijk	Thyssen-Bornemisza	Lipton (F)				
		Indian Head (F)	90	textiel	615	
	Staatsmijnen	DSM	n.b.	chemie	120 c)	
		Michelin	n.b.	autobanden	n.b.	
	Pechiney Ug.K.	Howmet (F)	62	aluminium	416	
		Certain-tead (F)	39	textiel	559	
	Saint Gobain	n.b.	n.b.	olie	n.b.	
		Comp. Franç. des Pétroles	n.b.	buizen	n.b.	
	Pont à Mousson	n.b.	n.b.	chemie e.a.	n.b.	
		Rhône-Poulenc	n.b.	voeding	n.b.	
	Italië	Buitoni	n.b.	chemie	n.b.	
		Montecatini Edison	n.b.	chemie	n.b.	
	België	Olivetti	Olivetti Underwood	n.b.	kantoor machines	n.b.
Petrofina		American Petrofina (F)	72	olie	953	
Solvay		n.b.	n.b.	chemie	n.b.	
Bekaert	n.b.	n.b.	n.b.	Staaldraad	n.b.	
	Bekaert	n.b.	n.b.			

a) Selectie van de grootste of vermoedelijk grootste investeerders voor 1974. MNO = multinationale ondernemingen (moedermaatschappij). Niet opgenomen zijn MNO's uit de dienstensector, behalve detailhandel.

b) Soms verkopen, soms alle revenuen.

c) Schatting van Arthur Little, Inc. F = komt voor op 1974 Fortune-lijst van de 500 grootste Amerikaanse ondernemingen (naar verkopen in VS).

Bronnen: *Foreign direct investment in the United States*, U.S. Department of Commerce, april 1976, Vol. 5, App. G.: Voor Duitsland blz. G-97, voor Zwitserland blz. G-156, voor Nederland blz. G-130, voor Engeland blz. G-183. Aangevuld met gegevens uit *Fortune*, mei 1975, blz. 174, en uit J. Daniels, *Recent foreign direct manufacturing investment in the United States*, Praeger, New York, 1971, Appendix A.

sterke mate geconcentreerd: de zes vermelde ondernemingen nemen 83% van de positie (boekwaarde) voor hun rekening 16). In iets geringere mate geldt dit ook voor Zwitserland.

Een ander interessant fenomeen is gelegen in de buitenlandse investeringsactiviteiten van staatsondernemingen, welke uit tabel 5 blijken. De doorgaans vrij liberale houding van de Amerikaanse overheid ten aanzien van binnenkomende investeringen blijkt hier toch enigszins te zijn gewijzigd: vanaf mei 1975 functioneert een interdepartementale commissie welke o.a. toezicht houdt op (potentiële) overheidsinvesteringen die „might have major implications for the United States national interest” 17). Of dit voornamelijk een reactie is op nogal spectaculaire biedingen door Arabische overheden dan wel op de bovenvermelde activiteiten vanuit West-Europa is niet duidelijk vast te stellen. Zeker is wel dat de vrees voor politiek gebruik van investeringen sterk leefde in het Washington van 1974 18).

Ook de graad van controle verdient aandacht. Ongeveer de helft van de aangegeven dochters zijn 100% eigendom en nog

eens een kwart 50-100% eigendom. Bij Shell behoren het Engelse en Nederlandse aandeel te worden opgeteld (69%). De eigendomsgraad is dus hoog en dit zal een argument kunnen zijn in de verklaring van de investeringsstromen. Ten slotte kunnen we kort verder ingaan op de Nederlandse positie. Naast de zes aangegeven firma's zijn nog zo'n 30-tal bedrijven bekend met dochters in de verwerkende industrie. Nadere gegevens ontbreken echter, zodat nauwelijks meer kan worden verstrekt dan enige namen, zoals Estel-Hoogovens, SHV, Internatio-Müller, Deli, VMF, Van Leer, Bühmann-Tette-

16) Idem, blz. G-129. Dit slaat op 1974/1. (Gezien voetnoot 12 is dit percentage lager voor 1974/2).

17) *International economic report of the president*, maart 1976, blz. 62.

18) Dit blijkt uit een wetsontwerp (S. 995) van senator Roth in 1974. Zie ook de discussie tussen senator Johnston en de Heer Flanigan in *Foreign investment in the United States*, Hearings before the Subcommittee on International Finance, Senaat, 93e Congress, januari-februari 1974, blz. 21-22 (Stevenson Hearings).

rode, Scholten-Honig enz. 19). Vast staat wel dat hun posities van geringe betekenis zijn.

In de banksector zijn de posities nog onduidelijker. In de eerste plaats is de afmeting van het investeringsbelang naar boekwaarde hier nog minder acceptabel dan in de industrie. In de tweede plaats zijn de gegevens nauwelijks voorhanden per land (voor zover ons bekend) 20). In de derde plaats zijn slechts officiële gegevens bekend over individuele buitenlandse banken, voor zover zij vestigingen hebben in meer dan één staat 21). Voor Nederland zijn dit in ieder geval de Algemene Bank Nederland en de Amsterdam-Rotterdam Bank 22). Deze twee banken zijn ook actief als emissie-bank in de VS. 23). Toch werpt dit geen juist licht op de Nederlandse bankinvesteringen in de VS 24).

Betekenis voor de Amerikaanse en Westeuropese economie

In deze paragraaf zullen slechts enkele verkennende opmerkingen worden gemaakt op basis van ruwe, in hoge mate geaggregeerde cijfers. Daarbij dringt zich onmiddellijk de conclusie op dat de buitenlandse (en ook Europese) investeringen in de VS voor de binnenlandse economie aldaar van marginale betekenis zijn. Dit blijkt uit de totale werkgelegenheid welke alle buitenlandse investeerders bieden in de VS (1.083.000 personen, slechts ruim 1% van de beroepsbevolking); het netto inkomen van WEDIUS (\$ 1,4 mrd., een promille van het BNP); totale afdracht aan inkomstenbelasting (\$ 2,3 mrd.) van alle buitenlandse investeerders; de totale uitgaven van WEDIUS voor onderzoek en ontwikkeling (\$ 611 mln.; Nederland \$ 285 mln.) en, ten slotte, de berekende verdiensten op WEDIUS, zijnde \$ 0,9 mrd. 25). Ook de buitenlandse bestedingen aan machinerieën en gebouwen bedragen (voor 1973) slechts 2% van de totale bestedingen op dit terrein in de VS 26). Deze cijfers staan in scherp contrast met enigszins panisch aandoende geruchten in 1973 en 1974, welke in de Amerikaanse publieke opinie de ronde deden en welke het Congres tot diverse hearings aanzetten, alsmede tot een lange serie wetsontwerpen aangaande straffere regulering voor buitenlandse investeringsactiviteiten 27). Behalve veel politieke emotie heeft deze schrikreactie een uitgebreid onderzoek opgeleverd omtrent beleggingen en investeringen in de VS, dat het pijnlijke gebrek aan gegevens 28) moest corrigeren. Toen bij het Interim Rapport van het Department of Commerce bleek hoe onbelangrijk de aanvankelijke foutenmarge was, verschrompelde de belangstelling van de opportunistische leden van het Congres tot 'n formele 29).

Hoewel de (binnenlandse) politieke en economische betekenis van de (Westeuropese) directe investeringen gering is gebleken, geldt een andere conclusie aangaande de internationale economische betrekkingen van de Verenigde Staten. In 1974 waren de dochters van Westeuropese investeerders verantwoordelijk voor ongeveer 7% van de Amerikaanse export en 10% van de import. Van de Amerikaanse importen uit West-Europa namen zij zelf 40% voor hun rekening en van de Amerikaanse exporten naar West-Europa zo'n 23%. Duitse, Zwitserse en Franse dochters namen resp. 67%, 43% en 40% van de Amerikaanse import uit deze landen voor hun rekening 30). Deze cijfers zijn bepaald indrukwekkend. Zij suggereren de interessante hypothese dat internationale convergentie van preferenties sterker beïnvloed wordt door investeringsactiviteiten dan door „onafhankelijke” im/exporteurs. Ook de recente stijging van het handelsaandeel in het Amerikaanse BNP is wellicht toe te schrijven aan deze (Japanse en Westeuropese) investeerders. De sectoren olie en verwerkende industrie zijn in deze handelscijfers van geringe betekenis — de investeringen zijn hier gericht op de Amerikaanse markt —, maar de groothandel neemt zo'n 80% van de door WEDIUS-dochters gevoerde transatlantische handel voor zijn rekening. Binnen deze sector zijn ook gegevens bekend over de handel binnen ondernemingen: zo'n 36% van de Amerikaanse export van WEDIUS-dochters naar West-Europa bleef binnen de onderneming (of groep); van de door

WEDIUS-dochters gecontroleerde import uit West-Europa kwam 83% (!) van aan de onderneming verbonden bedrijven. Voor Japan liggen beide cijfers overigens nog hoger. In de verklaring van de WEDIUS dient het hier gevonden nauwe verband tussen handel en investeringen nader te worden onderzocht.

De lasten voor de Amerikaanse betalingsbalans zijn gering. Weliswaar zijn de uitgaande opbrengsten al sinds 1960 groter dan de kapitaaltoevoeiing 31), maar dit wordt ruimschoots gecompenseerd door 'n structureel overschot van toevoeiende opbrengsten uit Amerikaanse investeringen in het buitenland boven de uitgaande kapitaalstroom.

Ten slotte dient te worden gewezen op de snelle stijging van het aantal buitenlandse bankfilialen in de VS, dit ondanks de uiterst ingewikkelde structuur van lokale, gewestelijke, staats- en federale wetten op dit terrein. Opnieuw is hun betekenis gering vergeleken bij het binnenlandse Amerikaanse bankwezen. Slechts in de markt voor industrieel en handelskrediet is hun aandeel gestegen tot een/vijfde. Van vermoedelijk aanzienlijke betekenis zijn hun internationale transacties. Zo waren in 1975 hun bruto claims op buitenlanders \$ 16 mrd.; aan de passiva-zijde was dit \$ 25 mrd. 32). Het is echter nog een onbeantwoorde vraag of de interesse van het Japanse en Europese bankwezen oorzakelijk is verbonden met de toenemende buitenlandse investeringen in de VS of, meer in het algemeen, met „cross-hauling” op de thuismarkt van de Amerikaanse banken. De zeer restrictieve wetgeving en de geringe interesse voor „retailbanking” doen het eerste vermoeden.

De betekenis van WEDIUS voor „de” Westeuropese economie is vrijwel onmogelijk vast te stellen. Het cijfermateriaal is onvoldoende (alleen kapitaalafvloeiing, geen herinverteerde winsten bijv.) en econometrisch onderzoek is, voor zover bekend, niet gepleegd. Wel is enig interview-onderzoek gedaan 33), maar of de rangschikking van aldus gevonden in-

19) Bron als in voetnoot 15, blz. G-131.

20) Zie bijv. Statement by G. Mitchell (toen vice-coorzitter, Board of Governors, Federal Reserve System) in *Foreign investment in the United States*, Hearings before the Subcommittee on International Finance, Senate, 93e Congress, Part I, blz. 50-51 (Stevenson Hearings), januari-februari 1974.

21) Voor Amerikaanse banken is dit verboden, zodat de roep om gelijktrekking niet onbegrijpelijk is.

22) Appendix, G. Mitchell, *Statement* before the Subcommittee on Financial Institutions Supervision, Regulation and Insurance, 12 december, 1975, House (stencil), tabel 4. Gegevens tot september 1975.

23) Idem, tabel 5.

24) In een overzicht in *The banker*, oktober 1974, blz. 1251-1261 worden ook Mees & Hope en de Nederlandsche Middenstandsbank vermeld met een kantoor in New York.

25) Alle gegevens voor 1974/2. Bron: *Survey of Current Business*, mei 1976. De vermelde uitgaven voor O & O voor 1974 waren bijna 4% van de O & O uitgaven van (913) Amerikaanse multinationals gedaan in de VS. Zie, The Conference Board, *Overseas R & D by U.S. multinationals 1966-1975*, Report 685, New York, 1976.

26) Statement by P. Flanigan, in: Stevenson Hearings, als aangehaald, 1974, blz. 7.

27) Zie de Culver- en Stevenson Hearings. Zie ook *Foreign investment and Arab boycott legislation*, Hearings before the Subcommittee on International Finance, 94e Congress, Senaat 22 en 23 juli 1975. Ook de overbrenging van sommige bankreguleringen naar federaal niveau is hiermede in verband gebracht.

28) Zie J. Culver, *Foreign investment in the United States*, *Foreign Policy*, Fall, 1974, no. 16.

29) Het Interim Rapport is van oktober 1975. Bij het aanbieden van de definitieve kerncijfers voor senator Inouye's Subcommittee on Foreign Commerce and Tourism op 3 mei 1976 was van de zijde van de Senaat, Commissie of Subcommissie geen belangstelling.

30) Alle gegevens uit *Survey of Current Business*, mei 1976. Overigens spant Japan de kroon met 86% van de VS import en 94% van de VS export uit en naar Japan.

31) Voor alle buitenlandse investeringen in de VS. Alleen in 1973 niet. Bron: *International economic report of the president*, maart 1976, blz. 165-166.

32) Gegevens uit: Statement of G. Mitchell before the Subcommittee on Financial Institutions, Senaat, 28 januari 1976; als herdrukt in: *Federal Reserve Bulletin*, februari 1976, blz. 105.

33) Bijv. in J. Daniëls, *Recent foreign direct manufacturing investment in the United States*, Praeger, New York, 1971 en in: *Foreign direct investment in the United States*, Vol. 5, App. G, U.S. Department of Commerce, april, 1976.

vesteringsmotieven geschikt is voor macro-economische interpretatie, lijkt uitermate twijfelachtig. De hierna volgende opmerkingen kunnen dan ook niet meer zijn dan kanttekeningen.

In de eerste plaats moet worden vastgesteld dat de Westeuropese investeringsactiviteiten tot voor kort niet sterk op de Verenigde Staten waren gericht, maar veeleer op West-Europa zelf. Van de Westduitse geaccumuleerde investeringen in het buitenland was zo'n 60% in West-Europa geplaatst en slechts ruim 9% in de Verenigde Staten (34); voor Nederland was dit resp. $\pm$ 50% en bijna 13% (35); voor Groot-Brittannië 19% en bijna 12% (36) en voor Zwitserland 60% en 13% (37).

In de tweede plaats vertoont de transatlantische handel, gedreven door WEDIUS-dochters in de VS met West-Europa, een overschot voor West-Europa van \$ 3 mrd. en voor de EG een overschot van \$ 3,4 mrd. (38). Toch had bijvoorbeeld de EG een tekort van \$ 3 mrd. op de handelsbalans met de VS (in 1974). Het is mogelijk dat dit tekort voor een belangrijk deel op rekening komt van de Amerikaanse multinationals in West-Europa. Voor het laatste jaar dat cijfers hierover beschikbaar zijn — 1970 — hadden alleen al het Verenigd Koninkrijk, België-Luxemburg, Frankrijk en West-Duitsland een door Amerikaanse dochters in deze landen geregeerd handelstekort van bijna \$ 2800 mln. (met de VS) (39). Gezien de appreciatie van de Europese munten (behalve het Pond), de versnelde inflatie en de reële groei tussen 1970-1974 mag een verdubbeling van dit cijfer voor 1974 niet onmogelijk worden geacht.

We zullen ons niet wagen aan speculaties omtrent het „exporteren” van werkgelegenheid. Indien toekomstig onderzoek zou aantonen dat de „product life-cycle”-theorie een aanzienlijk deel van de WEDIUS zou verklaren dan moeten negatieve effecten op de werkgelegenheid worden gevreesd. Vooral nog zou het hier gaan om marginale effecten gezien de omvang van de in de VS geschapen werkgelegenheid. Wel blijkt de VS op managers van Europese multinationals enige aantrekkingskracht uit te oefenen als „the last bastion of capitalism”. Uitgebreid interview-onderzoek leidde tot de conclusie dat „conditions have reportedly grown most severe in the United Kingdom and the Netherlands. In a few cases, multinational firms in these countries have reportedly decided, simply not to undertake further domestic investment” (40). Hiermee raken we dan de beruchte discussie omtrent het „investeringsklimaat”.

Zonder de ingewikkeldheid van de afweging van voor- en nadelen voor donorlanden te miskennen, kan worden vastgesteld dat de directe belastingen wel erg ongelijk worden verdeeld over donor en gastland. Toch lijkt het in dit verband nogal geforceerd de WEDIUS te betichten van een verschraling van de (Westeuropese) belastingbasis. Het in 1974 afgedragen bedrag aan vennootschapsbelasting in de VS (schatting voor WEDIUS: ca. \$ 0,5 mrd.) is slechts één promille van de EG directe belastingen voor 1974. Ook deze kanttekeningen wijzen in de richting van een nog geringe invloed van WEDIUS op de belangrijkste economische indicatoren voor West-Europa. De betekenis van WEDIUS is echter beduidend voor de transatlantische handels- en financiële betrekkingen.

Implicaties voor verder onderzoek

De determinanten van de WEDIUS zijn nauwelijks bekend en de effecten zijn slechts zeer vaag te signaleren. De verreweg belangrijkste oorzaak voor deze leemten is de armetierigheid van het Westeuropese cijfermateriaal op het gebied van internationale investeringen. Ook deze studie is (weer) in hoofdzaak gebaseerd op Amerikaans cijfermateriaal. Dit verschil is des te merkwaardiger, aangezien de VS traditioneel een veel liberaler beleid voeren t.a.v. toevloeiende investeringen dan de meeste Westeuropese landen. De belangrijkste taakstelling voor toekomstig onderzoek lijkt o.i. de toepassing van de bekendste theorieën over investeringsstromen op de WEDIUS.

Aangezien het hier gaat om investeringen *binnen* de rijke („eerste”) wereld, kan men zich vermoedelijk op vier hypothesen baseren: de oligopolie-benadering, de product-cycle-theorie, de „globaliseringstheorie” en het substitutiethorema van Mundell. De eerste drie zijn micro-economische gedrags-theorieën van internationaal georiënteerde firma's, terwijl de laatste macro-economisch van aard is. De eerste drie komen ook overeen in hun verwerping van de klassieke handels- en investeringstheorie.

De oligopoliebenadering gaat uit van de stelling dat, onder de klassieke veronderstellingen van volledige concurrentie en soepel werkende, ruime kapitaalmarkten, directe investeringen niet kunnen worden verklaard. Bij wijziging van een tweetal samenhangende veronderstellingen acht men dit wel mogelijk. Enerzijds worden directe investeringen niet langer gedefinieerd als (homogene) kapitaalstromen, doch als een stroom met een pakketkarakter, waarin, naast beschikbaar kapitaal, ook unieke technologische know-how, managementkennis, marketing-ervaring en toegang tot de internationale kapitaalmarkt zijn opgenomen. Anderzijds wordt uitgegaan van oligopolistische concurrentie. De mogelijkheid tot internationale productie wordt dan verondersteld te berusten op een technologisch of management-voordeel dat hoger is dan de te verwachten informatie- en aanpassingskosten van het produceren in een buitenlandse markt. Dit verklaart waarom buitenlandse bedrijven in een nieuwe omgeving toch evengoed of beter functioneren dan lokale ondernemingen. Het voorbijaan aan het alternatief van patenten en productie in licentie, en dus de wens tot zo volledig mogelijke controle, hangt samen met de specifieke management-methode en met de vereiste marketing (produktdifferentiatie). Voor de oligopolist die opereert in een vrijwel verzadigde markt waar stagnatie van winstvoet en marktaandeel optreedt, vormt de buitenlandse investering een alternatief middel tot verdere expansie (en wellicht tot opvoering van de winstvoet). De consequentie van zo'n investering is vaak een serie gelijksoortige investeringen en concurrenten uit het land van oorsprong in de nieuwe markt („bandwagon”-effect). Ook is het mogelijk dat grote ondernemingen in het ontvangende land, geconfronteerd met dalende marktaandelen, tegen-investeringen plegen in het land van oorsprong („cross-hauling” of „cross-investment”). Het uiteindelijke resultaat is vermoedelijk een *intra*-sectorale egalitatie van winstvoeten over de wereld (41).

Volgens Franco (42) geeft de geschiedenis van de Europese multinationals in de Verenigde Staten slechts zelden reden te veronderstellen dat van „cross-hauling” sprake is geweest; wellicht rendeert onderzoek in de sectoren chemie en synthetische vezels, alsmede in aluminium. De recente beslissing van Volkswagen lokale productie in de Verenigde Staten te beginnen schijnt overigens gestimuleerd te zijn door Toyota's beslissing hetzelfde te doen alsmede door de introductie (door G.M. en Ford) van Amerikaanse (echt) kleine auto's.

34) Berekend uit H. Krägenau, *Internationale Direktinvestitionen 1950-1973*, Verlag Weltarchiv Hamburg, 1975, blz. 125; data voor 1974.

35) Zie *Foreign investment in the United States*, Vol. 5, App. G, U.S. Department of Commerce, april 1976, blz. G-123.

36) Idem, blz. G-176.

37) Idem, blz. G-150.

38) Voor 1974/2, zie *Survey of Current Business*, mei 1976, blz. 42.

39) *Implications of multinational firms for world trade and investment and for U.S. trade and labor*, U.S. Tariff Commission, Washington D.C., 1972, Vol. II, blz. 196.

40) *Foreign direct investment in the United States*, Vol. 5, App. G, blz. G-52, U.S. Department of Commerce, april 1976. Zie ook, voor Nederland, blz. G-69 en blz. G-142-146.

41) De oligopoliebenadering vindt men in S. Hymer, *United States investment abroad*, samenvatting van zijn proefschrift, opgenomen in P. Drysdale, *Direct foreign investment in Asia and the Pacific*, (Australian University Press, Canberra); R. Caves, *International trade, international investment and imperfect markets*, Special papers in international economics, no. 10, Princeton, 1974; F. Knickerbocker, *Oligopolistic reaction and multinational enterprise*, Harvard University, Boston, 1973 enz.

42) Op cit., blz. 166-172.

De product-cycle-theorie analyseert het verband tussen handel en investeringen in de tijd. Inkomensniveau en relatieve schaarste van factoren als arbeid, kapitaal, grond en grondstoffen worden gezien als belangrijkste determinanten van de technische ontwikkeling. Productiefuncties zijn dan ook niet — zoals in de Heckscher-Ohlin-theorie — gegeven en identiek over de wereld, maar juist veranderlijk en verschillend. Centraal staat de levenscyclus van een produkt, d.i. het verloop van onderzoek, uitvinding, produktontwikkeling, produktie, afzet en produktielokatie in de tijd. Aanvankelijk zal het technologisch voordeel in de produktie van een nieuw produkt zeer groot zijn, hetgeen monopolioïde verschijnselen met zich brengt. Spoedig nadat een dergelijke marktpositie moet worden geconsolideerd door standaardisatie, zal imitatie en produktdifferentiatie optreden bij concurrenten. De verkregen schaalvoordelen kunnen echter door exporten worden gehandhaafd. In het importerende land zal imitatie echter sneller optreden, gezien de standaardisatie, hetgeen tot verlies van de markt zou leiden, gegeven de (hier vooronderstelde) lagere factorbeloning. Dit lokt dan defensieve investeringen uit in het importerende land. Uiteindelijk blijkt aldus dat de technische kennis een gemeengoed is geworden, zodat factorbeloningen de determinant voor handel en investeringen in dit produkt worden en export naar het land van oorsprong te verwachten is 43).

Deze theorie heeft een aantal succesvolle toetsingen doorstaan ingeval van Amerikaanse investeringen in West-Europa, maar de toepassing op de omgekeerde stroom is van veel twijfelachtiger waarde. Het probleem is niet gelegen in de (ten onrechte vaak beweerde) Amerikaanse geneigdheid tot hogere O & O uitgaven of in een grotere seculaire stroom uitvindingen in de VS, maar in het *type* uitvindingen dat het tot produktontwikkeling en standaardisatie brengt. Gedurende de gehele twintigste eeuw lag bijv. het per capita inkomen van de VS boven dat van Westeuropese landen, terwijl er traditioneel een overschot aan grond en grondstoffen en een tekort aan arbeidskrachten was. Men kan de Amerikaanse uitvindingen c.q. produktontwikkeling dan ook veelal karakteriseren als tijd- en arbeidsbesparend en energieconsumerend, terwijl de Europese uitvinding c.q. produktontwikkeling veelal op lage inkomens was gericht, tot materiaal- en energiebesparende processen leidde of tot substitutie van grondstoffen 44). Behalve bij de synthetische verfstoffen en zeer luxe produkten, lijkt het moeilijk de oudere Westeuropese investeringen in de VS te verklaren met deze theorie. Gezien de gememoreerde versnelling van de WEDIUS-stroom vanaf 1966, alsmede in het licht van de grotere diversiteit naar sectoren en het stijgende aandeel van de verwerkende industrie als geheel in die stroom, heeft de theorie vermoedelijk wel enige verklarende kracht voor de recentere investeringen. „Europese” produktieprocessen zijn vaak energiebesparend (aluminium) en dit is recentelijk van belang geworden voor de Amerikaanse markt. Bovendien is het mogelijk dat enkele decennia van volledige werkgelegenheid in West-Europa en de snellere inkomensstijging een wijziging hebben afgedwongen van de produktontwikkeling in de richting van arbeidsbesparende produkten, geschikt voor de Amerikaanse markt.

Het Mundell-theorema vormt een uitbreiding van de Heckscher-Ohlin-Samuelson-theorie. Onder de daar geldende, strikte voorwaarden kan worden bewezen dat, indien export vanuit de kapitaalintensieve sector in land A belemmerd wordt, doordat B een tarief heft, een kapitaalstroom naar, en de daarmee samenhangende produktietoename in, B de ex ante export geheel kan vervangen 45). In de voor bijv. Duitsland en Nederland belangrijke chemische sector zou deze klassieke verklaring wel eens doorslaggevend kunnen zijn. De

potentieel sterke exportpositie van deze landen wordt reeds sinds 1922 belemmerd door de z.g. American Selling Price, een Amerikaanse non-tarifaire distorsie welke vooral gericht is op benzenoïde produkten en, ondanks diverse pogingen tot opheffing in en na de Kennedy-ronde, nog steeds van kracht is. Er zijn echter aanwijzingen dat de niet-opheffing van deze belemmering een exportvervangende stroom WEDIUS heeft uitgelokt 46): zo geeft Tabel 5 13 grotere dochters aan van Westeuropese chemische ondernemingen, waarvan één op de Fortune-lijst voor 1974. Ook de mate van effectieve protectie kan WEDIUS hebben veroorzaakt.

De „globaliseringstheorie” is eigenlijk meer een notie dan een theorie. Zij duidt op de wereldwijde differentiatie naar produktielokatie en naar nieuwe en andere produkten binnen een multinationale onderneming. De gebondenheid aan exportmarkten, aan de herkomst van grondstoffen, aan bepaalde „thuismarkten” is zodanig verzwakt dat van een waarlijk mondiale oriëntatie gesproken kan worden of, zoals Perlmutter het doopt, van een „geocentrische” onderneming. Het „geocentrisme” van multinationale ondernemingen is overigens bijzonder moeilijk toetsbaar vanwege de arbitraire criteria en het ontbreken van een accurate gedragshypothese voor firma's met zo'n ambitieuze doelstelling. Toch kan juist voor dit type Europese ondernemingen de Amerikaanse markt aantrekkingskracht bezitten: „... several firms felt that a U.S. presence was a prerequisite for world wide operations” 47) of „An additional reason (among emerging German multinationals) underlying the desire to penetrate U.S. markets was a felt need to maintain a geographic balance in markets among regions of the world both to spread the economic and political risks and to meet other world wide competitors in each area” 48).

Deze recente hypothesen aangaande multinationale ondernemingen doen ook twijfel rijzen aan de vroeger in Nederland vigerende opvatting 49) dat directe investeringen in het buitenland exportscheppend, of in elk geval, netto export bevorderend werken. Dat dit niet ondubbelzinnig, en zeker niet a priori, is vast te stellen, is gebleken uit de breedvoerige discussie hierover in de Verenigde Staten. Over lange tijdsperiodes blijkt veelal substitutie plaats te vinden tussen export en produktie in het importerende land. Vanzelfsprekend zijn dit slechts enkele richtinggevend suggesties voor toekomstig onderzoek.

Uit het bovenstaande blijkt duidelijk dat een versnelde groei van de Westeuropese investeringen in de VS reeds is ingezet. Nadere informatie en studie omtrent de betekenis van dit verschijnsel en omtrent de motivatie van Westeuropese investeerders zijn noodzakelijk, niet slechts voor een beter inzicht in de transatlantische interdependentie van markten, doch evenzeer voor een degelijke grondslag van een West-europees beleid aangaande internationale investeringen.

J. L. Pelkmans

43) De product-cycle-theorie vindt men in R. Vernon, *Sovereignty at Bay*, Basic Books, New York, 1971; S. Hirsch, *Location of industry and international competitiveness*, Oxford University Press, Londen, 1967 enz.

44) Zie Franko, op. cit., hoofdstuk II.

45) Zie R. Mundell, *International trade and factor mobility*, *American Economic Review*, Vol. 47, juni 1957.

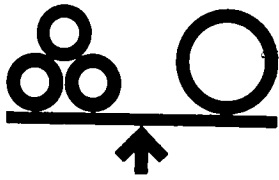
46) Ook Franko, op. cit., blz. 177, en Daniels, op. cit., blz. 52/53, concluderen dit.

47) Bron, als in voetnoot 15, blz. G-51.

48) Idem, blz. G-102.

49) A. Albregts, *De omvang en betekenis van de Nederlandse directe investeringen in het buitenland*, *De Economist*, december 1962, Vol. 110, 12, blz. 825-826.

Met ESB een beter economisch-politiek inzicht

Financiële ontwikkelingen in het kader van de Oost-Westhandel

DRS. F. W. J. VELTMAN*

De politieke verhoudingen tussen Oost en West werden in het afgelopen decennium gekenmerkt door een geleidelijk aan kracht winnend proces van opspanning. Mag de intensivering van de contacten niet op alle terreinen tot de gewenste resultaten geleid hebben, op economisch gebied luidde dit een nieuw tijdperk in waarin zich een opmerkelijke ontwikkeling voltrok in de handelsrelaties tussen het geïndustrialiseerde Westen en de Europese COMECON-landen 1). Een veelvoud van handelsovereenkomsten, samenwerkingsverdragen en kredietarrangementen zag in de loop der jaren het licht met als gevolg dat, vooral in de jaren zeventig, de Oost-Westhandel een spectaculaire expansie liet zien. Een minder gunstig beoordeeld aspect van deze ontwikkeling vormde echter de toenemende onevenwichtigheid in deze handel en de daaruit voortvloeiende accumulatie van Westerse financiële vorderingen op het Oostblok. Hieronder volgt een korte schets van de oorzaken en worden een aantal elementen opgesomd die de toekomstige ontwikkeling mede kunnen bepalen.

De COMECON-handel met het Westen

De Oostblok-visie op het bestaansrecht van de Oost-Westhandel is fundamenteel verschillend van de Westerse. In een markteconomie zijn in- en uitvoer in wezen los van elkaar staande activiteiten, behoudens voor zover er sprake is van een produktietechnische relatie. Waar de goederen betrokken of afgezet worden maakt in principe geen verschil. In een centraal geleide economie daarentegen wordt export traditioneel beschouwd als middel om de door de autoriteiten noodzakelijk geachte invoer mogelijk te maken. Export naar het Westen heeft hier derhalve slechts een afgeleide waarde en zal dan ook eerder als een noodzakelijk kwaad beschouwd worden, met name omdat hiermee een element van onzekerheid wordt geïntro-

duceerd in het planning-mechanisme. Immers, de afzetmogelijkheden en de prijszetting van de uitvoerprodukten worden gedictieerd door de onbeheersbare buitenlandse markten. Om de greep op de ontwikkeling zo sterk mogelijk te houden is de buitenlandse handel in de COMECON-landen dan ook van oudsher een staatsmonopolie. Het oorspronkelijke streven van de staatshandelsbedrijven was om de handel met het Westen in evenwicht te houden. Over het geheel genomen is men hierin redelijk geslaagd, totdat zich in de jaren zestig een nieuwe ontwikkeling begon af te tekenen. Geleidelijk begonnen de Westerse landen namelijk toenemende overschotten te behalen in hun handel met het Oostblok. Vooreerst nam dit nog geen onrustbarende vormen aan, maar in de afgelopen jaren kwam deze

ontwikkeling in een stroomversnelling (tabel 1).

De verslechtering van de handelsbalans moet ten dele worden toegeschreven aan de hoge prioriteit die de Oostbloklanden in hun nieuwe 5-jarenplan (1971-1975) toekenden aan de modernisering van hun industrie. Bij het investeringsbeleid had namelijk lange tijd de nadruk gelegen op relatief snel produktierijpe uitbreidingsinvesteringen. Het gevolg was dat het bestaande produktie-apparaat steeds sterker tekenen van veroudering begon te vertonen en dat de beschikbare hoeveelheid arbeid in toenemende mate een remmende factor voor de economische groei begon te worden. Wilde men de historisch hoge groeicijfers handhaven, dan moest noodzakelijkerwijs de nadruk steeds sterker liggen op verhoging van de arbeidsproductiviteit. In het licht van de technologische achterstand op de Westerse landen lag de beslissing om meer investeringsgoederen uit deze landen te betrekken voor de hand. Een niet te verwaarlozen deel van de ingevoerde investeringsgoederen zou bovendien worden ingezet in z.g. zelf-financierende projecten. D.w.z. dat de kredieten, die werden verkregen om deze goederen aan te kopen, zouden worden terugbetaald uit de opbrengst van latere produktie.

Zou men de bovengenoemde factor „structureel” kunnen noemen, in de tweede helft van de planperiode werd de verslechterende tendens aanzienlijk versneld door een aantal „incidentele” factoren:

- de sterke versnelling van het inflatietempo in het Westen resulterende in een scherpe verslechtering van de ruilvoet van het COMECON-blok vis-à-vis de Westerse handelspartners;
- de recessie in de kapitalistische landen leidde tot een forse vermindering van de afzetmogelijkheden voor de Oostbloklanden;
- de uitvoer naar het Westen werd geremd door een aantal protectionis-

Tabel 1. Handelsbalansen van de COMECON-landen met het OESO-gebied (\$ mlt.)

	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976 b)
Bulgarije	- 89	- 75	- 77	- 123	- 432	- 710	- 427
Tsjechoslowakije	- 60	- 87	- 48	- 74	- 208	- 241	- 268
DDR a)	- 29	- 77	- 122	- 92	- 45	- 91	- 215
Hongarije	- 92	- 166	- 34	- 7	- 447	- 588	- 394
Polen	+ 169	+ 153	- 168	- 1069	- 1712	- 2325	- 1888
Roemenië	- 153	- 132	- 197	- 254	- 474	- 339	- 23
Oost Europa	- 254	- 384	- 646	- 1619	- 3318	- 4294	- 3215
Sowjetunie	+ 164	+ 415	- 454	- 456	+ 857	- 3689	- 2914
COMECON	- 90	+ 31	- 1100	- 2075	- 2461	- 7983	- 6129

a) Excl. de handel met West-Duitsland, die als intra-handel beschouwd wordt.

b) Eerste 10 maanden omgerekend op jaarbasis.

Bron: OECD, *Statistics of foreign trade*; monthly bulletin, Series A.

* De auteur is medewerker bij het Economisch Bureau van de AMRO-bank te Amsterdam.
1) Bulgarije, DDR, Hongarije, Polen, Roemenië, Sowjetunie en Tsjechoslowakije.

tische maatregelen. Onder meer werden door de EG restricties gelegd op de invoer van rundvles en slachtvee, waardoor vooral Polen en Hongarije werden getroffen;

- de graanoogst in de Sowjetunie bleef zowel in 1972 als in 1975 vé achter bij de gestelde plandoelen, waardoor forse aankopen in het Westen noodzakelijk waren. Tegelijkertijd kon de Sowjetunie niet volledig haar graanleveringsverplichtingen aan haar socialistische partners nakomen, zodat ook deze landen moesten overgaan tot versterkte invoer;
- met het oog op de realisering van de gestelde plandoelen was met name in 1975, het laatste jaar van het 5-jarenplan, de bereidheid om op de invoer van industriële materialen te bezuinigen gering.

Betalingsbalans en buitenlandse schuld

In het verleden werd de Oost-West-handel vaak gekenmerkt door de koppeling van invoer- en uitvoertransacties, hetzij via soms zeer gecompliceerde ruiltransacties in natura („barter”), hetzij via het afdwingen van meestal branche-vreemde tegenleveranciers aan Westerse exporteurs. Voor zover dit niet het geval was eisten de staatshandelsorganisaties goedkope export- en leverancierskredieten (meestal met een renteplafond van 6%). Naarmate men zich echter begon te realiseren dat goedkoop krediet eenvoudig werd doorberekend in de prijzen en de financieringsbereidheid van de Westerse banken sterk toenam o.i.v. de door de recessie sterk verminderde binnenlandse kredietvraag en de toestroming van teruggesluisde „petro-dollars”, werd de noodzaak om de handelsbalans met het Westen in evenwicht te brengen minder urgent. Bovendien bleken de regeringen in de kapitalistische landen met het oog op de grote onderbezetting van de industrie als gevolg van de recessie bereid grote door de overheid gegarandeerde leningen te verstrekken om hun uitvoer te stimuleren. De snelle toeneming van de handelstekorten van de COMECON-landen liep derhalve parallel met de stijging van hun schuldenlast.

Het Oostblok is uitermate terughoudend met het verstrekken van informatie over zijn schuld- en deviezenpositie in convertibele valuta. Pogingen van Westerse zijde om een raming te maken moeten dan ook met enige reserve worden beschouwd. De meeste berekeningen van de schuldposities gaan in principe uit van dezelfde methode. De basis wordt gevormd door statistisch materiaal van de Bank van Internationale Betalingen. Deze instelling geeft regelmatig een overzicht van alle vorderingen en verplichtingen van banken in de „Groep van Tien”-landen en Zwitser-

Tabel 2. Gepubliceerde Eurovaluta-kredieten per land (\$ mln.)

	1973	1974	1975	1976 (9 mnd.)
Bulgarije	115	160	125	140
Tsjechoslowakije			60	
DDR		12	180	235
Hongarije	90	150	250	150
Polen	420	509	475	385
Roemenië			6	
Sowjetunie			750	282
International Bank for Economic Cooperation (IBEC)		150	60	
International Investment Bank (IIB)	50		420	600
COMECON	674	981	2.420	1.792

Bron: IMF Survey.

land, alsmede van buitenlandse vestigingen van Amerikaanse banken in het Caraïbisch gebied en het Verre Oosten t.o.v. een groot aantal landen. Dit materiaal wordt aangevuld met gegevens van banken in Oostenrijk, dat immers niet tot de Groep van Tien behoort, maar wel een belangrijke rol speelt in de financiële transacties met het Oostblok. Een (niet nader uitgesplitst) deel van de bankvorderingen heeft betrekking op de gepubliceerde Eurovaluta-kredieten. Tabel 2 geeft een overzicht van het beroep van de COMECON op de Eurovalutamarkt. Dat deze landen een financiële factor van betekenis zijn geworden op de internationale kapitaalmarkt mag blijken uit hun aandeel in de totale nieuwe kredietverstrekking. Nam het Oostblok in 1972 4% van de gepubliceerde Eurokredieten voor zijn rekening, in 1975 was dit niet minder dan 12,4%. In 1976 liep hun aandeel terug tot naar schatting ruim 9%.

Een tweede element bij het bepalen van de Oostblok-schulden vormt de officiële kredietsteun in de vorm van directe leningen en kredietgaranties van Westerse overheden, meestal gegeven in het kader van economische samenwerkingsverdragen. Het gaat hier om aanzienlijke bedragen. Zo bedroeg recentelijk de door Frankrijk ter beschikking gestelde kredietruimte meer dan Ffrs. 20 mrd., West-Duitsland stelde DM. 6 mrd. ter beschikking, het Verenigd Koninkrijk £ 1,3 mrd., Japan ruim \$ 1 mrd., Italië bijna \$ 2 mrd. en Oostenrijk Sch. 12 mrd. Een probleem vormt hier echter, dat uitsluitend de overeengekomen kredietlijnen bekend zijn en niet in welke mate hierop getrokken is. Een raming van de werkelijk opgenomen bedragen heeft onvermijdelijk een vrij arbitrair karakter. De sluitpost bij het bepalen van de schuldenomvang vormen de door ondernemingen verleende leverancierskredieten. Ook hier is de onzekerheid groot. De schuldenraming wordt echter soms vergemakkelijkt door incidentele publicaties. Zo heeft bijvoorbeeld de Bundesbank een overzicht gegeven van het verloop van de Westduitse lopende rekening over een aantal jaren met de individuele staats-handellanden, alsmede van de financiële vorderingen en verplichtingen t.o.v. deze

landen, uitgesplitst naar diverse categorieën 2).

De op bovenstaande wijze tot stand gekomen schuldenraming kan ruwweg op consistentie worden getoetst door te kijken naar het verloop van het saldo op de lopende rekening van de betalingsbalans van de COMECON-landen met het Westen. Een redelijk nauwkeurige benadering hiervan vormt de handelsbalans. Uit berekeningen van de Verenigde Naties 3) blijkt namelijk dat het traditionele tekort op de dienstenbalans van het Oostblok in het verleden vrijwel geheel werd gedekt door overboekingen om niet (pensioenen, giften enz.). Een correctie moet voorts worden aangebracht uit hoofde van de goudverkopen van de Sowjetunie. Hoewel de Sowjets reeds sinds 1930 geen officiële informatie meer verstrekken over hun goudproductie en goudafzet is vrij nauwkeurig bekend uit Westerse bronnen (o.a. Zuid-Afrika) hoeveel van dit metaal jaarlijks zijn weg vindt naar het Westen.

In tabel 3 is een schuldenraming weergegeven, die is opgesteld door het Deutsches Institut für Wirtschaftsforschung 4). Om een indicatie te geven van de orde van grootte is tevens de netto schuld uitgedrukt als percentage van de uitvoer naar de OESO-landen.

Recente en toekomstige ontwikkelingen

Het behoeft geen betoog dat de ontwikkeling van de Oostblok-schulden met enige bezorgdheid is gadeslagen in Westerse financiële kringen. Met name het gebrek aan adequate informatie van COMECON-zijde over deviezenreserves, schuldendiensten, aanwending van de verleende kredieten enz., heeft de nodige vraagtekens opgeroepen. Meer en meer heeft echter de opvatting veld gewonnen, dat bij de beoordeling van de kredietwaardigheid van de communistische landen niet zonder meer de nor-

2) *Monatsberichte*, 7 juli, 1976: „Die Zahlungsbilanz der Bundesrepublik gegenüber den Staatshandelsländern”.

3) *Economic bulletin for Europe*, vervaardigd door het Secretariaat van de Economische Commissie voor Europa, vol. 28, New York, 1976.

4) *Wochenbericht*, 39/76, 30 september 1976.

Tabel 3. Geraamde schuldposities in convertibele valuta van de Oostbloklanden (US \$ mrd.; stand ultimo 1975)

	Bruto buitenlandse schuld		Netto buitenlandse schuld a)		Netto buitenlandse schuld als % van de exportwaarde naar de OESO in 1975
	totaal	w.v. Euro-valuta-marktverplichtingen	totaal	toename t.o.v. ultimo 1974	
Bulgarije	2,4	1,6	2,0	+ 0,7	510
Tsjechoslowakije	1,8	0,3	1,5	+ 0,5	90
DDR	4,8	2,6	3,7	+ 0,7	160
Hongarije	3,2	2,2	2,3	+ 0,5	180
Polen	7,4	3,9	6,7	+ 2,7	210
Roemenië	2,8	0,9	2,3	+ 0,1	140
Oost-Europa	22,4	11,5	18,5	+ 5,2	200
Sowjetunie	12,0	7,6	9,8	+ 5,8	110
COMECON	34,4	19,1	28,3	+ 11,0	160
IBEC en IIB	2,6	2,5	1,6	+ 0,6	

a) Bruto schuld minus vorderingen op Westerse banken.
Bron: DIW.

male beoordelingscriteria kunnen worden toegepast. De uitstekende kredietstatus die deze landen hebben opgebouwd, is meestal gebaseerd op de volgende overwegingen:

- de „paraplu-hypothese”, dit is de in het Westen circulerende opvatting dat de Sowjetunie zich niet kan permitteren dat één van de satellietstaten zijn betalingsverplichtingen niet zou nakomen. Een dergelijke gang van zaken zou onvermijdelijke consequenties hebben voor de Westerse kredietpolitiek ten aanzien van de COMECON als geheel („domino-effect”). De Sowjetunie zal derhalve al zijn invloed en middelen aanwenden om dit te voorkomen. De kredietstatus van de COMECON is als gevolg hiervan grotendeels een afgeleide van die van Rusland. De Russische kredietwaardigheid wordt in hoge mate bepaald door de politieke stabiliteit en de immense (exportabele) bodemschatten, waaronder aardolie en -gas;
- de voortreffelijke conduite-staat t.a.v. de schulddienst van de Oostbloklanden in het verleden;
- de mogelijkheid binnen een centraal geleide economie om direct in te grijpen in de invoerontwikkeling;
- het besef dat de COMECON-landen aanzienlijke voordelen kunnen behalen uit de invoer van hoogwaardige Westerse technologie en deze toevoer niet lichtvaardig in de waag zullen stellen.

Ook de Oosteuropese autoriteiten hebben verscheidene malen hun verontusting over de ontwikkelingen blijk gegeven. In diverse 5-jarenplannen (die de periode 1976-1981 beslaan) zijn dan ook wegens aangegeven hoe de onevenwichtigheden in de handel tot aanvaardbare proporties kunnen worden teruggebracht zij het vaak niet kwantitatief gepreciseerd. De volgende elementen zullen in de nieuwe planperiode een bijdrage leveren om dit doel te realiseren:

- de recessie in de Westerse landen is overwonnen. Met name het vrij hoge groeitempo in West-Duitsland, Japan en de VS, die het leeuwedeel van de Oost-Westhandel voor hun rekening nemen, betekent een forse verbetering van de afzetmogelijkheden van de COMECON. Volgens een raming van de Europese Commissie 3) bedroeg de uitval van de uitvoer naar het Westen als gevolg van de recessie voor de gehele COMECON \$ 1,5 mrd.
- de Sowjetunie boekte in 1976 een record graanoogst van ca. 230 mln. ton tegenover 140 mln. ton in 1975. In 1975 had de additionele graanimport van het Oostblok als gevolg van de slechte oogst in Rusland een waarde van ongeveer \$ 1,5 mrd. Naar schatting eenzelfde bedrag kwam ten laste van 1976. In de komende jaren zal deze post een forse vermindering laten zien, vooropgesteld dat een herhaling van de oogstramp van 1975 uitblijft. Een bemoedigend teken is in dit kader dat de Sowjetunie in het vigerende 5-jarenplan een hoge prioriteit aan de landbouwsector heeft gegeven;
- de Westerse leveranties van kapitaalgoederen t.b.v. zelffinancierende projecten droegen in 1975 voor ca. \$ 1,5 mrd. bij aan het handelstekort van het Oostblok. In de komende jaren zullen steeds meer van deze projecten gereed komen en hun bijdrage aan de export gaan leveren;
- diverse protectionistische maatregelen van o.a. de EG zijn inmiddels opgeheven of verzacht;
- na een daling tot een dieptepunt van ca. \$ 100 per troy ounce heeft de goudprijs zich met rond 40% hersteld; de Russische goudverkopen in 1976 leverden naar schatting \$ 1 à 1,2 mrd. op;
- over het geheel genomen zijn de investeringsdoelstellingen in de vigerende 5-jarenplannen minder ambitieus dan in de voorgaande periode. De economische integratie van de COMECON-landen zal bovendien versneld

worden. Beide factoren kunnen een matigend effect uitoefenen op de vraag naar Westerse produkten;

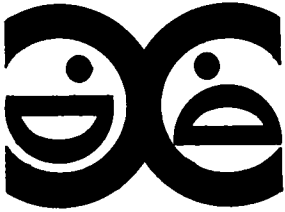
- in verschillende Oostbloklanden hebben de autoriteiten importremmende maatregelen genomen.

De ontwikkeling van de Oost-West-handel in 1976 (tabel 1) geeft grond aan de veronderstelling dat het aanpassingsproces om te komen tot evenwichtiger handelsrelaties reeds een aanvang heeft genomen. De uitvoer van het COMECON-blok naar het Westen nam in de eerste 10 maanden op jaarbasis met 14% toe t.o.v. 1975, bij een invoerstijging van slechts 2,7%. Het gevolg was dat de handelsbalans met \$ 1,8 mrd. verbeterde. Oost-Europa als geheel kon een absolute vermindering van de invoerwaarde registreren. De invoer uit het Westen van de Sowjetunie nam nog met \$ 1 mrd. toe, de uitvoer steeg echter met bijna het dubbele bedrag.

Hoewel de hierboven opgesomde factoren een verdere afnemning van de handelstekorten aannemelijk maken zal de COMECON ook in de komende jaren nog een vrij fors beroep op de Westerse kapitaalmarkten moeten doen. De verbetering van de handelsbalans zal namelijk voor een belangrijk deel teniet gedaan worden door de toeneming van de betalingen uit hoofde van de buitenlandse schuld (rente of aflossing). Een factor van betekenis vormt hier het grote aandeel van bankleningen in de schuld. Deze hebben meestal een betrekkelijk korte looptijd. Niettemin lijkt er gerede aanleiding om de toekomstige ontwikkelingen met een voorzichtig optimisme tegemoet te zien.

De transferabele roebel

Op gezette tijden steken in het Westen geruchten de kop op waarin gewag wordt gemaakt van toekomstige convertibilisering van de roebel. Een convertibele roebel betekent dat deze vrij inwisselbaar wordt tegen Westerse valuta. Het spreekt vanzelf dat dit een enorme stap voorwaarts zou zijn in de financiële betrekkingen tussen Oost en West. Een dergelijke gang van zaken lijkt echter hoogst onwaarschijnlijk. De Oostbloklanden zouden immers aanzienlijke reserves aan Westerse valuta's moeten opbouwen om elke aanvraag tot omwisseling van roebels in principe te kunnen honoreren. Gezien het hiervoor geschetste verloop van de financiële verhoudingen tussen Oost en West is een dergelijke accumulatie van reserves voorlopig ondenkbaar. Ook de mogelijkheid dat de Sowjetunie haar goudreserves als dekking van een convertibele roebel zou inzetten is weinig waarschijnlijk. De waarde van deze reserves bedraagt tegen de vigerende goudprijs circa \$ 9 mrd. en zou derhalve ruim 25% van de huidige netto schuldvorderingen

Coalitie- of corporatiemodel

DR. W. VAN VOORDEN

Bij het stelsel van arbeidsverhoudingen denkt men aan het geheel van relaties tussen werkgever(sorganisaties), werknemer(sorganisaties) en overheid, dat rond de arbeid is gevlochten. Spreekt men over sociale politiek dan is het beeld dat wordt opgeroepen minder duidelijk. Zeker is dat het (voornamelijk) door de overheid wordt bedreven en is gericht op sociale doelstellingen. Sociale politiek zou men kort kunnen aanduiden als de zorg van de overheid voor het welzijn van de burgers. Arbeidsverhoudingen en sociale politiek staan niet los van elkaar, doch hebben raakvlakken of overlappen elkaar zelfs. Binnen het stelsel van arbeidsverhoudingen en in de sociale politiek doen zich bovendien ontwikkelingen voor die het interessant maken de relaties tussen beide velden aan de orde te stellen.

In het volgende wordt eerst kort ingegaan op de arbeidsverhoudingen, daarna wordt wat uitvoeriger stilgestaan bij de sociale politiek. Voorts worden de raakvlakken tussen arbeidsverhoudingen en sociale politiek behandeld. Er zijn tekenen die wijzen op een verder ineenvloeiën van sociale politiek en arbeidsverhoudingen. Wellicht moet dit zelfs worden geïnterpreteerd als een hernieuwd corporatisme. Deze ontwikkeling staat op gespannen voet met de voorkeur voor een onafhankelijke opstelling van de vakbeweging. Aan deze spanningsverhouding wordt in het slot van het betoog aandacht besteed.

Arbeidsverhoudingen

Jaren geleden beschreef Albeda de rol van de vakbeweging in de moderne maatschappij. Als belangrijke ontwikkeling schetste hij het ingroeien van de vakbeweging in het maatschappelijk bestel 1). Sindsdien is er wel wat veranderd. Met name in de jaren zestig is het

beproefde zeildoek dat het patroon van arbeidsverhoudingen omspande gaten en gleeën gaan vertonen onder invloed van factoren als o.m. de sterke economische groei, de gespannen arbeidsmarktsituatie, het optreden van kabinetten zonder socialisten en een minder gezagsgetrouwe opstelling van de achterban in de vakbeweging. Institutioneel heeft zich

een herschikking voltrokken die modelmatig is geschetst in de overgang van harmonie- naar coalitiemodel. „Kenmerkend voor dit model”, aldus Peper „is een strikte scheiding van verantwoordelijkheden. De drie partijen — werkgevers, werknemers en regering — leggen op basis van wat zij zien als hun belang hun eisen op tafel” 2). Het onderhandelingsproces heeft zich verhard: teruggetrokken op de eigen stelling, bestookt men de andere partij met eisenpakketten. De onderhandelingsmarges zijn bovendien beperkt door de toegenomen verantwoordingsplicht aan en autonomie van de basis. Het onderhandelingsproces tussen de partijen wordt meer dan voorheen beïnvloed door de uitkomsten van „intra-organisational bargaining”. Arbeidsvoorwaardenpakketten worden doorgesproken met de „achterban”; de vraag over het uitroepen of beëindigen van een staking wordt „voorgelegd aan de leden”; werkgevers „beraden zich thuis” over de voorstellen

1) W. Albeda, *De rol van de vakbeweging in de moderne maatschappij*, Hoorn, 1957, blz. 50 e.v.

2) Bram Peper, *De overgangsjaren van de Nederlandse arbeidsverhoudingen*, blz. 26, in: Bram Peper (red.), *De Nederlandse arbeidsverhoudingen: continuïteit en verandering*, Rotterdam, 1973.

van het Westen kunnen dekken. Hoe weinig enthousiast de Sowjets over een dergelijke oplossing zijn mag onder meer blijken uit het feit dat ze tot op heden hebben geweigerd om ook maar een deel van hun goudvoorraden als onderpand voor kredieten uit het Westen te gebruiken. In de laatste plaats valt nog sterk te bezien of een convertibele roebel valt te rijmen met de centrale planningmethoden.

Een andere zaak is de uitbreiding van het gebruik van de transferabele roebel tot het betalingsverkeer met het Westen. Transferabiliteit is de mogelijkheid om een tegoed in roebels over te dragen aan derden en heeft dus een veel beperktere betekenis dan het begrip convertibiliteit.

De transferabele roebel fungeert van oudsher als rekeneenheid in de intra-COMECON-handel, en wordt in toenemende mate gebruikt bij de verrekening van tekorten en overschotten in deze handel op een multilaterale basis via de International Bank for Economic Corporation (IBEC). Sinds kort bestaat voor Westerse handelspartners de mogelijkheid om hun transacties met staats-handelsorganisaties in transferabele roebels te factureren. De op deze wijze verkregen roebels moeten echter worden overgedragen aan Westerse banken die daartoe een rekening in transferabele roebels bij de IBEC moeten aanhouden. Dergelijke roebel-tegoeden zouden in het gehele COMECON-gebied mogen

worden gebruikt voor de afrekening van Westerse invoertransacties. Hoewel deze ontwikkeling een bijdrage kan leveren om het betalingsverkeer tussen Oost en West te vergemakkelijken, zal dit weinig bijdragen tot het oplossen van de fundamentele financiële problemen van het Oostblok. Vrije besteedbaarheid van roebel-tegoeden betekent namelijk niet dat een Westerse importeur de vrijheid krijgt om de goederen van zijn keuze in het Oostblok te kopen. De staats-handelsorganisaties blijven immers, enkele uitzonderingen daar gelaten, het strikte voorrecht houden om te bepalen welke goederen mogen worden geleverd.

F. W. J. Veltman

enz. Onze arbeidsverhoudingen hebben onmiskenbaar deze ontwikkeling doorgemaakt; het coalitiemodel is werkelijkheid geworden. Het ingroeien van de vakbeweging in de maatschappij heeft plaatsgemaakt voor een (volgens sommigen pas echt volwassen) uitgroei en zelfstandigheid.

Sociale politiek

„Social policy”, deelt Boulding mee „is a vague term the boundaries of which are ill defined, but the content of which is rich” 3). Sociale politiek laat zich dan ook niet eenvoudig in een definitie vatten. Een formeel object ontbreekt; theoretische kaders zijn schaars. Deze armoede heeft tot gevolg dat verschillende benaderingen van sociale politiek om de voorrang strijden. Laat mij er enkele noemen 4).

Een eerste benadering vat sociale politiek op als het aanbod van sociale diensten. Het gaat hierbij om dienstverlening die door of namens de overheid wordt verschafte aan individuen. Te denken valt hierbij aan medische zorg, inkomensoverdrachten, maatschappelijk werk, hulp bij huisvesting enz.

Naast, of tegenover deze individualistische benadering staat een collectivistische. Deze benadering is meeromvattend. Sociale politiek sluit dan in alle activiteiten die bijdragen aan het welzijn van de bevolking of die de inkomensongelijkheid beïnvloeden. De individualistische sociale dienstverlening wordt hier uitgebreid met alle vormen van collectieve interventies: fiscale maatregelen, arbeidsmarktprogramma's, onderwijspolitiek vallen zo gezien onder sociale politiek evenals landbouw-, economische en welzijnsmaatregelen. De kring is daarmee erg ruim getrokken. Veelal zoekt men dan de grenzen van sociale politiek in het beschermende en herverdelende vermogen van de programma's en maatregelen. M.a.w. de waardering van de functie van de overheidsmaatregelen bepaalt de grenzen van de sociale politiek.

In een derde benadering, die sociale politiek vooral als studie-object poogt af te grenzen, gaat het om enkele maatschappelijke vraagstukken, die zijn verwaarloosd in de economische wetenschap. In concreto gaat het om het vraagstuk van de „social externalities”: de bestudering van de ongecompenseerde kosten van productie en consumptie, en om het vraagstuk van de interpersonele nutsvergelijking. Aan de oplossing van deze problemen met sterk normatieve inslag kan de positivistische economische wetenschap weinig bijdragen. terwijl feitelijk handelen wel noodzaak tot kennisvermeerdering. In deze benadering kan sociale politiek worden omschreven als het onderzoek naar sociale externaliteiten en een even-

wichtige verdeling van sociale voordelen.

Ten slotte is er de benadering die vooral de methode van doelbereiking centraal stelt. Zo stelt Titmuss dat sociale politiek is gericht op de bevrediging van sociale behoeften buiten het marktsysteem en de vrije werking van het prijsmechanisme om 5). Ook Rein beperkt sociale politiek tot interventie van de overheid buiten het marktsysteem. Het gaat hem om die sociale aspecten die niet zozeer worden gekenmerkt door ruil, maar meer door eenzijdige overdrachten 6).

Mij komt de collectivistische benadering van sociale politiek als meest adequaat voor, zeker indien de individuele hulpverlening daar ook in ligt opgesloten. Kenmerkend voor sociale politiek is het overheidsgedrag gericht op bescherming en herverdeling. Ik acht het echter te beperkt dit gedrag slechts in aanmerking te nemen voor zover het om handelen gaat buiten de markt om. De fundamentele vraag of de uitkomsten uit het marktproces op sociale gronden aanvaardbaar of verwerpelijk zijn maakt mijns inziens onderdeel uit van sociale politiek. Veel, zo niet alles, hangt af van de waardevulling in sociale politiek. De opvatting in Engeland in de vorige eeuw dat het vrij functioneren van het marktsysteem en het prijsmechanisme de beste sociale (en economische) uitkomsten opleverde, moet tot sociale politiek worden gerekend. Een overheid met een

---

Deze rubriek wordt verzorgd door de afdeling Sociaal-Economisch Beleid van de Erasmus Universiteit Rotterdam

---

uitgezette sociaal-politieke koers kan van onderdeel tot onderdeel, van vraagstuk tot vraagstuk beoordelen of het marktsysteem kan blijven functioneren dan wel of „extra-market operations” 7) noodzakelijk zijn.

Raakvlakken

Nu kort de arbeidsverhoudingen en sociale politiek zijn aangestipt, rijst de vraag welke raakvlakken zijn aan te wijzen 8). Een eerste raakvlak vormt de overeenkomst in doelgroep. Tot op grote hoogte gaat het bij arbeidsverhoudingen en sociale politiek om dezelfde doelgroepen. De arbeidsverhoudingen regelen de relaties voor een gedeelte van de bevolking, dat ook historisch de voornaamste doelgroep vormt van sociale politiek: de groep die loonarbeid verricht. Vooral de opkomst van de welvaartsstaat heeft de sociale politiek een bredere werking gegeven. Toch heeft deze verbreding van sociale politiek naar — voor het voortbrengingsproces — meer marginale groepen in de maatschappij nimmer de positie van de loonarbeid als centrale maat-

staf en toetssteen aangetast. „Wage-labour maintains a privileged position”, aldus Günter 9).

Ook de vakbeweging richt zich primair op de loonarbeid als categorie waarvoor zij de belangen behartigt. In de loop der jaren — eveneens (mede) onder invloed van de welvaartsstaat — heeft de vakbeweging zich meer opgeworpen voor groepen in de maatschappij die zich uit eigener beweging niet of slecht organiseren, ook in de gevallen waarin de relatie met arbeid minder duidelijk is. Zo kunnen onder meer consumenten, bejaarden, jongeren, vrouwen, werklozen en buitenlandse werknemers zich verheugen in de aandacht die zij van de vakbeweging krijgen, hoewel deze aandacht niet altijd in dank wordt afgenomen. Consumenten vragen zich wel eens af of representatie (in bijv. Konsumenten Kontakt) door organisaties van producenten wel de juiste wijze van belangenbehartiging is, werklozencomités hebben de vakbeweging wel verweten te veel het oog te houden op de herintreding en te weinig aandacht te schenken aan problemen rond de werkloosheidsperiode zelf en m.b.t. de buitenlandse werknemers is de vakbeweging wel apathie verweten: „In fact, it seems that the trade-unions are prepared to take an interest only if the foreign worker is a trade-union member”, merkt Adriana Marshall-Goldschvartz op 10).

Recentelijk is de oriëntatie van de vakbeweging op de arbeid weer versterkt, gezien de nadruk op de problemen over de kwaliteit van de arbeid (humanisering van arbeidsplaatsen), over de werkgelegenheid, de werkomgeving enz. Parallel daarmee is ook een sterkere arbeidsoriëntatie te onderkennen in de sociale politiek, af te leiden uit o.m. de discussie over de netto-netto-problematiek en de verlaging van het maximumpercentage met 5% in de WAO-uitkeringen. Het is duidelijk dat deze verschuiving is beïnvloed door de economische recessie. De naoorlogse economische groei had de gedachte doen postvatten dat volledige werkgelegenheid en inkomensgroei als problemen waren opgelost. De recessie heeft deze zekerheden weggesla-

---

3) K. Boulding, *The boundaries of social policy*, blz. 11 in: J. E. Tropman, M. Dluhy, R. Lind, W. Vasey, T. A. Croxton (eds.), *Strategic perspectives on social policy*, New York, 1976.

4) In navolging van M. Rein, *Social policy*, New York, 1970, blz. 3 e.v..

5) R. Titmuss, *Commitment to welfare*, New York, 1968, blz. 20.

6) Rein, op. cit. blz. 13.

7) E. R. Walker, *From economic theory to policy*, Chicago, 1943, blz. 100.

8) Deze indeling is ontleend aan H. Günter, *Industrial relations and social policy in industrialised countries*. Frameworkpaper for the 4th World Congress 6 - 10 september 1976, Genève.

9) Günter, op. cit. blz. 2.

10) A. J. Marshall-Goldschvartz, *The import of labour*, Rotterdam, 1973, blz. 69.

gen. De vermelde verschuiving naar een grotere arbeidsoriëntatie zowel bij de vakbeweging (als smaakmaker van de arbeidsverhoudingen) als in de sociale politiek geeft voedsel aan de stelling dat in laatste instantie de maatschappelijke normering en integratie (nog steeds) verlopen via arbeid.

Een tweede raakvlak vormt de invloed die van het stelsel van arbeidsverhoudingen uitgaat op de sociale politiek. Het overgrote deel van de beroepsbevolking valt onder een collectieve arbeidsovereenkomst. De invloed die de sociale partners via dit mechanisme uitoefenen op het loonpeil is groot, zelfs wanneer de overheid rechtstreeks of verhoud (zoals bij het jongste „open gesprek” op centraal niveau) aan de onderhandelingen deelneemt. De door de overheid beoogde inkomenspolitiek en de ramingen die door haar worden gehanteerd, worden tot op grote hoogte bepaald door het bedrijfsleven. Daarin ligt een eerste invloed van het stelsel van arbeidsverhoudingen op de sociale politiek: het sociaal-politieke vraagstuk van de inkomensvorming blijkt institutioneel gezien in belangrijke mate te zijn ingevuld door de partijen (elk met eigen doeleinden) die onderdeel uitmaken van het stelsel van arbeidsverhoudingen. Voorts kan erop worden gewezen dat de vakbeweging meer en meer sociaal-politieke onderwerpen (onderwijs, vorming, woningbouw enz.) aansnijdt, die voorheen vrijwel exclusief als het domein van overheidshandelen werden beschouwd. De groeiende verstrengeling van het stelsel van arbeidsverhoudingen met sociale politiek blijkt uit het feit dat in deze vraagstukken niet de werkgever(sorganisatie), maar de overheid gesprekspartner is van de vakbeweging. De Ruiter heeft helder beschreven dat dit ingroeien van het stelsel van arbeidsverhoudingen in de sociale politiek wordt bevorderd door het teruglopen van economische groei. Bij „ouderwetse” groeicijfers kon de vaststelling van de stijging van de collectieve component worden overgelaten aan het beleid van de centrale overheid. De resterende ruimte vormde de onderhandelingsinzet in het systeem van arbeidsverhoudingen. De teruglopende groei evenwel verkleint de ruimte voor het georganiseerd overleg. De magere uitkomsten (nullijn, minlijn enz.) kunnen t.o.v. de achterban slechts worden verdedigd onder verwijzing naar een voor de betrokkenen gunstige aanwending van de collectieve ruimte. „Meer dan vroeger (. .)”, stelt De Ruiter vast, „moeten partijen in georganiseerd overleg in overheidsmaatregelen (de collectieve sector) hun *motivatie* vinden om in de particuliere sector op de gemiddel-

de nul-lijn te kunnen blijven zitten” 11). Het publieke en private besluitvormingsproces schuiven ineen; de grenzen tussen sociale politiek en het stelsel van arbeidsverhoudingen vervagen.

Voor een derde raakvlak moet het uitgangspunt bij de sociale politiek worden gezocht. In toenemende mate worden sociaal-politieke doelstellingen als bescherming en bestrijding van onaanvaardbare ongelijkheid nagestreefd via institutionele mechanismen uit het stelsel van arbeidsverhoudingen. M.a.w. er is sprake van een groeiende institutionele integratie tussen sociale politiek en het stelsel van arbeidsverhoudingen. Wellicht kan de Wet op het verbindend en onverbindend verklaren van collectieve arbeidsovereenkomsten van 1937 als een eerste aanzet worden beschouwd. Nog duidelijker komt sociale politiek via mechanismen uit het stelsel van arbeidsverhoudingen tot gelding in de koppeling van de (jeugd)minimumlonen aan de algemene loonontwikkeling en in de koppeling van allerhande uitkeringen (WW, WWV, AAW, WAO en AOW) aan de loonontwikkeling in het particulier bedrijfsleven. Deze verbondenheid van alles met alles — door Van Doorn gekenschetst als een „reusachtige nationale referentiemachinerie” 12) — werkt wederom versterkend op de — bij het tweede raakvlak aangegeven — wens van het georganiseerd bedrijfsleven deel te nemen in het sociaal-politieke besluitvormingsproces.

Groeiende overlapping

Samengevat ondervindt de sociale politiek in toenemende mate de invloed van partijen uit het stelsel van arbeidsverhoudingen en bedient zij zich sterk van institutionele mechanismen uit dit stelsel. Voor de overheid betekent deze ontwikkeling dat zij (meer) plaats inruimt voor het georganiseerd bedrijfsleven (een ontwikkeling die met de centraal-akkoord-besprekingen reeds in gang is gezet). Net als in de jaren vijftig zou parallel daarmee de zeggingskracht van het parlement in deze verminderen. Voor de partijen uit het georganiseerd overleg houdt deze ontwikkeling de voorwaarde in dat zij bereid zijn sociaal-politieke doelstellingen in de beleidsoverwegingen te betrekken. Enig bewijs daarvoor vormt de beleden bereidheid tot matiging in 1976. Overigens is de bereidheid bij de achterban aanzienlijk geringer gebleken dan bij de leiding. Kennelijk percipieert de achterban de eigen organisatie vooral als een marktorganisatie en beschouwt de leiding zich meer representant van een sociale organisatie.

Spanning tussen coalitie- en corporatiestrategie

De toenemende vervlechting tussen sociale politiek en arbeidsverhoudingen doet de vraag opkomen naar de gevolgen daarvan voor de arbeidsverhoudingen. Aan het begin van het betoog is opgemerkt dat het ingroeien van de vakbeweging in het sociaal-economisch bestel heeft plaatsgemaakt voor uitgroei en verzelfstandiging. Zie ik het goed, dan ligt hier een spanningsverhouding. Het coalitiemodel in de arbeidsverhoudingen strookt niet met de sociaal-politieke invloering van de vakbeweging. Het uitreden uit overlegorganen en adviescolleges — eerder door o.a. Peper bepleit en opnieuw in overweging na het recente arbeidsconflict — is moeilijk te rijmen met het instellen van een VAD-fonds, gezamenlijk beheerd door vakbondsbestuurders en door de overheid aangewezen deskundigen, noch met de instelling van (bipartite) bedrijfstakraden 13) of (tripartite) aanpassingsteams ter wille van de werkgelegenheid. Terzijde zij vermeld dat Forsebäck voor Zweden eveneens een groeiende sociaal-politieke belangstelling signaleert van de zijde van de vakbeweging 14). De Ruiter heeft in het licht van de toenemende vervlechting de suggestie gedaan door een zorgvuldig afgestemde tijdsplanning van begrotingsvoorbereiding en -behandeling in het parlement en van beleidsvoorbereiding in de belangenorganisaties de wederzijdse beïnvloeding van het publieke en private besluitvormingsproces te maximaliseren 15). Hoewel (nog) niet verankerd in (nieuwe) institutionele structuren komt deze vervlechting toch materieel neer op een opleving van het corporatieve model. Deze herijking van de relaties tussen overheid en belangenorganisaties zal de verhoudingen tussen de organisaties niet onberoerd laten. De corporatieve tendens in de sociaal-politieke verhoudingen zal het coalitiemodel in de arbeidsverhoudingen ondergraven. Het is goed zich deze groeiende spanning te realiseren; een bewuste strategische beleidskeuze wordt dan mogelijk. Het woord is aan de vakbeweging.

W. van Voorden

11) P. A. de Ruiter, *Communicerende vaten*, blz. 71 in: J. de Jong (red.), *Gevolgen van afnemende economische groei voor de Nederlandse arbeidsverhoudingen*, Rotterdam, 1976.

12) J. A. van Doorn, *Automatisme en recht: een heilloze combinatie*, *ESB*, 16 februari 1977, blz. 159.

13) *Selectieve groei*, Ministerie van Economische Zaken, Den Haag, 1976, blz. 241.

14) L. Forsebäck, *Industrial relations and employment in Sweden*, Stockholm, 1976, blz. 104 e.v. Gewezen wordt op de eisen t.a.v. onderwijs-, belasting-, gezins-, consumptie- en cultuurbeleid.

15) De Ruiter, op. cit. blz. 73.

adverteer in ESB

Symposium econometrische modellen

De Interfaculteit Econometrie van de Rijksuniversiteit te Groningen organiseert op 18 april van 10.30 uur tot 16.30 uur een symposium over econometrische modellen, voorspellingen en economische politiek. Sprekers zijn: Prof. Dr. W. Duisenberg, Drs. J. Kooyman (CPB), Prof. Dr. M. A. Kooyman (RU Groningen) en Drs. E. J. Bomhoff (Erasmus Universiteit Rotterdam). Forumdiscussie o.l.v. Prof. Drs. J. Weitenberg en Prof. Dr. F. Hartog met

medewerking van Prof. Dr. P. J. L. M. Peters, Dr. M. M. G. Fase (De Nederlandsche Bank) en de inleiders. Een samenvatting van de inleidingen en nadere informatie wordt de deelnemers toegezonden.

Inlichtingen: Drs. B. Bos, tel.: (050) 11 68 23 of Drs. P. W. Otter, tel.: (050) 11 68 19.

Aanmelding bij Symposiumcommissie econometrische modellen, Econometrisch Instituut, Postbus 800, Groningen. Plaats: W. S. N.-gebouw, Paddepoel, Nettelbosje 2, Groningen.

Lezingencyclus en forumdiscussie over energiebeleid

De Interfacultaire Vakgroep Milieu-

kunde van de Universiteit van Amsterdam organiseert op woensdagen 20 april t/m 18 mei 1977 van 12.00-14.00 uur een lezingencyclus en forumdiscussie over energiebeleid. Medewerkenden zijn: Amory Lovins, Ir. Th. Potma, Ir. P. H. H. Leijendeckers, Dr. Ir. A. P. Oele, Dr. Ir. J. IJff, Dr. E. Tellegen, Mevr. Drs. M. Epema-Brugman, Drs. M. Peijnenburg, Dr. B. van der Lek, Mr. F. Portheine.

Plaats: Wiskundegebouw, Roetersstraat 15, Amsterdam. Inlichtingen en documentatiemap: Interfacultaire Vakgroep Milieukunde, Plantage Muidergracht 14, Amsterdam, tel.: (020) 52 23 206.

Heineken vormt een internationaal dranken-concern met 9 productie-eenheden in Nederland voor bier, gedistilleerd en frisdranken, met daarnaast handel in wijn. De onderneming heeft o.m. belangen bij meer dan 50 brouwerijen in de wereld die tezamen met de export ca. 170 buitenlandse markten bestrijken.

ekonomen en bedrijfskundigen

Heineken zoekt voor de bedrijfs-economische afdelingen in de productie-sektor en voor de marketing afdelingen ekonomen en doctorandi in de bedrijfskunde c.q. masters business administration.

Afhankelijk van hun capaciteiten en belangstelling zullen zij, na een praktische opleidingsperiode die 1 à 2 jaar duurt, in diverse onderdelen van de onderneming in Nederland - of eventueel ook daarbuiten - worden ingezet. Voor geschikte kandidaten zijn promotiemogelijkheden in ruime mate aanwezig.

Gevraagd wordt een voltooide universitaire opleiding economie of bedrijfskunde. Praktijkervaring is niet

noodzakelijk, dus ook zij, die binnenkort afstuderen kunnen solliciteren.

Goede contactuele eigenschappen en het vermogen om in teamverband te werken, menen wij zeker als eis te moeten stellen. Een duidelijke belangstelling, hetzij voor de bedrijfs-economische aspecten van de productie, hetzij voor marketing, moet uiteraard aanwezig zijn. Wat betreft de leeftijd, denken wij aan kandidaten van 25 tot 30 jaar.

Belangstellenden wordt verzocht hun sollicitatie te richten aan Heineken Brouwerijen B.V., afdeling Management Development, Postbus 28 te Amsterdam.

**Welkom bij
HEINEKEN**

plv. gewestelijk hoofd (mnl./vrl.) vac. nr. 7-0575/0936

voor het Ministerie van Sociale Zaken
t.b.v. de Loontechnische Dienst

De Loontechnische Dienst heeft een begeleidende c.q. toezichthoudende taak inzake de bepalingen van o.a. de Wet op de loonvorming, Wet gelijk loon voor vrouwen en mannen, Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag en de Wet op het ter beschikking stellen van arbeidskrachten. Daartoe worden in ondernemingen informaties ingewonnen en onderzoeken ingesteld, zodat op basis daarvan de Minister van Sociale Zaken terzake kan worden geïnformeerd. De Loontechnische Dienst verricht haar werkzaamheden in het gehele land vanuit 5 gewestelijke kantoren.

Taak: de functionaris zal o.m. worden belast met de dagelijkse leiding van de werkzaamheden in het gewest, zoals planning, coördinatie, werkuitvoering, voortgangsccontrole en verslaglegging van de loonkundige werkzaamheden; onderhouden van contacten met het bedrijfsleven.

Vereist: doctoraal examen economie met keuzevakken op juridisch terrein.

Standplaats: Amsterdam.

Salaris: afhankelijk van leeftijd en ervaring max. f 4501,- per maand.

Bovengenoemde salarissen zijn exclusief een toeslag van max. f 30,- per maand en 7,8% vakantie-uitkering.

Schriftelijke sollicitaties, onder het bij de gewenste functie vermelde vacaturenummer (in linkerbovenhoek van brief en enveloppe en voor elke vacature een afzonderlijke brief), zenden aan de Rijks Psychologische Dienst, Prins Mauritslaan 1, 's-Gravenhage.

De rijksoverheid vraagt

In het kader van interdepartementale
werving voor een aantal beleidsfuncties

economen en bedrijfskundigen

(mnl./vrl.) tot 30 Jaar

Ook zij die binnenkort afstuderen
kunnen zich melden

De te verrichten werkzaamheden betreffen,
afhankelijk van de functie:

financieringsvraagstukken, mededinging en fusies,
industriepolitiek, energievoorziening, regionaal
economisch beleid, prijzen, personeelsbeleid, markt-
orderingsvraagstukken, afstemming verkeers- en

vervoersbeleid rijk en gemeenten, stimulering
doorstromingsmaatregelen openbaar vervoer,
economische zeehavenproblematiek, milieuzaken
op vervoersgebied, financiële consequenties
vervoersbeleid, internationale binnenvaart-
problematiek, nationaal goederenvervoersbeleid en
toetsing van verkeerscirculatieplannen.

Men treedt in dienst bij een departement en wordt
geplaatst op een beleidsafdeling. Aan sommige
functies is een inwerkperiode verbonden waarin men
enige tijd bij andere onderdelen van de rijksdienst,
binnen of buiten het departement werkzaam is.
Allen nemen deel aan een interdepartementaal
introductieprogramma.

Standplaats: 's-Gravenhage.

Het aanvangssalaris bedraagt f 2.520,- per maand,
exclusief 7,8% vakantieuitkering en een toeslag van
max. f 30,- per maand.

Belangstellenden kunnen zich, bij voorkeur zo
spoedig mogelijk, met opgave van naam, adres,
leeftijd, studierichting en (vermoedelijke) datum van
afstuderen tot uiterlijk 31 maart a.s. schriftelijk
melden bij de Rijks Psychologische Dienst, Prins
Mauritslaan 1 te 's-Gravenhage onder vermelding
van vacaturenummer 7-0626/0936 (in linkerbovenhoek
van brief en enveloppe).
Zij ontvangen daarna uitvoerige inlichtingen o.a.
over de plaatsingsmogelijkheden.

Op 19 april a.s. wordt door de betrokken departe-
menten mondeling nadere informatie verstrekt.